

„MÉLYEK A MI KÚTJAINK”
„...A haza tág területén...”
(Nagy László; Széchenyi István)

A tudomány egyetemességét a nemzet kultúrájába fűzik művelői: a gondolkodás módja így válik önismeretünk mozgatójává, hagyományunk részévé, múltunk és jövőnk ismeretévé.

A hálózatok korában szívesebben beszélünk talán csomópontokról és kapcsolatokról, mint történetileg formált és megpróbált közösségekről, olyanokról, amelyekben az összetartozást nem csupán a közlés folytonossága, hanem az értékek állandósága is adja.

A Magyar Tudományos Akadémia külhoni magyar tudományos élettal kapcsolatos feladatait 2009 óta közfeladatként rögzíti a törvény. Ezt a több évtizedes szándékot, integrációs törekvést ténnyé formáló (el)kötelezettség is biztosítja, hogy a „tág haza” magyar tudományos közössége több legyen mint

összeköttetés, csomópontok hálózata, közelebbi vagy távolabbi kapacitások láncja, lehetőségek megosztása: váljon közös szándékkal életre hívott, közös elhatározással szervezeten működő, közös feladatokban kiteljesedő, élő egységévé kultúránknak.

A magyar tudományosság elvont fogalom. Jelentésegységeit tudósi teljesítmények, kiváló életművek, termékeny gondolatok adják. Megfogható értékét, nyilvánvaló érvényét pedig az ezeket összefűző önismeret, önazonosság, a megalapozó odaadás, a nemzeti és egyetemes kultúra szolgálata adja. Mindezt tudatosítani, éltetni, érvényesíteni kell. Szervezni, de nem csak a működésnek, hanem a létezésnek is alapot adó önmeghatározásokkal, tervekkel.

Görömbei András a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnökeként öt esztendeje vállalja és végzi ennek a „határtalanító” jelentésnek, ennek az erőt adó felismerésnek, a sokszínű egységének, és az egység sokszínűségének szolgálatát. Irányítja azt a munkát, amely közösségként tartja és tudományá emeli a más állampolgárként magyar kutatókat és eredményeiket. A kultúrnemzet Akadémiájának politikája egy olyan akadémikus vezetésével hozott kiváló, folytonosságot megalapozó eredményeket 2006 óta, akinek egész életműve a kulturális önazonosság magyar értékeinek felismertetését tűzte ki célul. A hiteles törekvés általa hiteles küldetéssé, változó körülmények között, válságos időkben is értékes jövőteremtő programmá vált.

Ez a program felelősségvállalás és felhajtó erő. Felelősségvállalás azért, ami sajátunk és egyetemes, felelősségvállalás azért, ami magyar és tudományos. Egyúttal felhajtó ereje a tudós-közösség gyarapodásának, a közös kutatások megindulásának és folytonosságának, az eredmények megszületésének és megismertetésének a Kárpát-medencében.

Ez a program a bizalom éltetésének és a lehetőségek megteremtésének eredményeivel szolgálja tovább az egyetemes értékek kultúrába fűzését, a tudomány magyar „határainak” megnyitását, szellemi életünk európai kiteljesedését.

Budapest, 2011. április 18.

Tarnóczy Mariann

ÖT ÉV A MÉRLEGEN

„Szellemi életünkben a »határtalanítás« ma a magyarság megújulási lehetősége, ha értékeink összefogására és gyarapítására hasznosítjuk. [...] Sajátos, sokszínű közösségi értékeink tudatosítása, a tudományos együttműködések erősíthetik magyar közösségünket.” (Görömbei András: Ajánló szavak. In: *Tudomány és magyarság. Arany János-díj és -érem, 2002–2010*. Budapest, 2010. 6.)

A Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság (MTK EB) működése újabb szakaszának végéhez érkeztünk. Az első elnök, Berényi Dénes akadémikus 10 éves szolgálata után, 2006 és 2011 között Görömbei András akadémikus irányította a testületet. Ez volt az az időszak, amelynek a külső történetében mérőföldkő, hogy a Kárpát-medencei magyarság háromnegyede az Európai Unió polgárává vált. A szétdaraboltság tényét enyhíthette az országhatárok átjárhatósága, egyúttal új helyzet és új feladat elé állította az akadémiai nemzeti tudománypolitikát. A „kisebbségi létparadoxon” feloldása válhat lehetővé az által, hogy újjáteremtődhet a Kárpát-medencei magyarság szellemi egysége – sajátos módon, az Európai Unión belül, annak összes előnyével és nehézségeivel. A cél az új helyzetben, változó világunkban sem változott: a magyar közösségek erősítése. A tudomány, a kutatási együttműködések a nemzeti azonosságtudat, az anyanyelv és az önismeret erősítése által ennek jó eszközei.

A Magyar Tudományos Akadémia az 1980-as évek óta következetesen valósítja meg nemzeti integrációs stratégiáját, és számos fontos lépést tettünk 2006 májusa óta is, a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság második akadémiai elnöki ciklusában. Az induláskor megfogalmazódott az az igény, hogy szükséges a kiszámítható intézményi támogatások rendszerének kiépítése, a támogatáspolitikai decentralizálása, az egyes régiókban sajátos felelősséggel bíró bázisintézetek létrehozása, a közép- és hosszú távú kutatási programok indítása a szakértők által legfontosabbnak ítélt területeken, a Kárpát-medencei hálózatok életre hívása. Ugyanígy nem elhanyagolható a kutatások láttatása, a médiában való megjelenítése, a kutatási eredmények hasznosulásának, valamint az utánpótlásnak a segítése. A követendő irány ebben a munkában természetesen a határon túl végzett magyar és magyar vonatkozású tudományos kutatások „szervesülése”, betagozódása a magyarországi munkálatokba, a tudományos világok egymás közötti együttműködéseinek „határtalanítása”, egymásról való tudásuk erősítése. Az elvárható végeredmény az összehangolt Kárpát-medencei magyar tudománypolitika.

Feladat tehát volt és van. Segíthetik munkánkat azok a fordulatok, amelyeket a történelem kínál. Bibó Istvánt idézve: „Fordulatokat csak az tud hasznára fordítani, akinek belső egyensúlya a fordulatoktól független.” (Bibó István: *A válság és európai helyzetünk*. In: *Uő: Válogatott tanulmányok II. 1945–1949*. Magvető, Budapest, 1986. 77. <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/176.html>)

ELVI ALAPOK

Az akadémikusok 2006 évi májusi gyűlése módosította az akadémikussá választás szabályait. A szabályozásba bekerült a külső tagok azon jogosítványa, hogy két hazai akadémikussal együtt ajánlhatnak levelező és külső tagot már a 2007. évi tagválasztástól kezdődően. Ezzel a lehetőséggel éltek is az érintettek. A szóban forgó szabály ezzel közvetetten elősegítette a hazai és külső tagok együttműködését egyeb területeken is.

Ugyanígy fontos változásokat hozott 2009-ben az akadémiai törvénynek a parlament általi módosítása, illetve az ennek nyomán az MTA közgyűlése által elfogadott új alapszabály és ügyrend. A módosítások jól tükrözik azoknak a lépéseknek az eredményeit, amelyeket az utóbbi közel két évtizedben az MTA megtett a kultúrnemzeti építkezés terén.

A határon túli magyar tudományosság program szervezeti elemei az Akadémián belül: a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, a Nyugati Magyar Tudományos Tanács, valamint az adminisztratív háttérrel jelentő Határon Túli Magyarok Titkársága. Immár formalizáltan is beleilleszkedett az akadémiai szerkezetbe a külső köztisztület intézménye.

Új elemek, hogy bekerült az Akadémia közfeladatai közé a magyar nyelvű és tárgyú kutatások külföldön élő művelőivel való kapcsolattartás, a határon túli magyar tudományosság támogatása. Ezenkívül az Akadémia a Kárpát-medencei magyar tudományos közélet támogatására területi bizottságot létesíthet a környező országok mindegyikében, és az így létrehozott intézményeknek természetes módon a fenntartójaként jelenik meg. Érdemi és előremutató az a változás is, hogy az MTA Elnökségének üléseire tanácskozási joggal meg kell hívni a határon túli magyar tudományosság képviselőit a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnökét.

Noha a tudomány nemzetközi volta, jellege vitathatatlan, ugyanakkor azt is leszögezhetjük, hogy az intézményeiben is egyre inkább nemzetközi tudományosságnak mindig lesznek nemzeti feladatai: az

azonosságtudat megtartásában a kutató és oktató értelmiség szerepe, a tudomány és a kultúra jelentősége felbecsülhetetlen. Ehhez a magyar nyelvű és magyar tárgyú tudományos kutatások hozzájárulása kiemelt jelentőségű – különösen a környező országokban.

KÜLSŐ KÖZTESTÜLET

1990-ben hozta létre az Akadémia a külső tag kategóriát, 2000-ben pedig a külső köztestületi tagság lehetősége nyílt meg a világon bárhol élő, magukat magyarnak is valló, tudományos fokozattal bíró kutatók előtt. 2006 és 2011 májusa között közel 500 fővel, azaz mintegy 40%-kal bővült a köztestület, jelezve, hogy komoly magyar tudományos bázis áll rendelkezésre az anyaországon kívül nemzeti tudományos feladataink megoldásához. E sokaságnak (1560 fő) több mint 70%-a a Kárpát-medence országaiból rekrutálódik.

Az elmúlt két évtizedben számottevő tudományos kapacitás jött létre a Kárpát-medencében. Jelentős, magyar nyelven működő intézményhálózat épült ki a környező országokban, amely lehetségessé és szükségessé teszi, hogy a fontos egyéni kutatási ösztöndíjak mellett közös kutatási programokban, magyar–magyar tudományos együttműködésekben gondolkozzunk. Átütő megoldást azonban csak ennek kormányzati, nemzetpolitikai finanszírozása jelenthetne. Az a tudományos kapacitás, amelyet a több mint ezer akadémiai külső köztestületi tag jelent ma a Kárpát-medencében, az a magyar tudományos intézményi bázis, amely létrejött e régióban, ezt mindenképp indokolná.

A jelen kor technikai, informatikai lehetőségei jó alapot nyújtanak az egész világon szétszórt magyar tudományosság megjelenítésére, integrációjára.

A külső tagokban, a külső köztestületben jó lehetőséget látunk arra, hogy valóban össznemzetivé tegyük a magyar tudományos eredményeket.

Célunk, hogy az Akadémia birtokában levő páratlan tudásanyag láthatóvá és felhasználhatóvá váljék. Ennek eszköze lehet például egy internetalapú audiovizuális tudástár (magyar tudásmozaik) létrehozása.

KÜLSŐ INTÉZMÉNYI ÉPÍTKEZÉS

Ismeretes, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának az országon belül öt területi bizottsága működik: Debrecenben, Miskolcon, Pécsen, Szegeden és Veszprémben. A hatodik, a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) 2007 szeptemberében kezdte meg működését. Feladata – hasonlóan a magyarországi területi bizottságokéhoz – egyrészt a területéhez tartozó, tehát a romániai magyar tudományos közösség munkájának segítése, elismerése, számukra nyilvános fórumok biztosítása, inter- és multidiszciplináris egyeztetések lehetővé tétele, regionális konferenciák támogatása, a tudományos kutatást érintő hazai és nemzetközi információk szolgáltatása, másrészt a tudományos ismeretterjesztés a társadalom minél szélesebb rétegeinek a számára.

Fontos lépés volt ez a kultúrnemzeti Akadémia szisztematikus építkezésében.

Oldani kellett azt az elszigeteltséget, amelyben a romániai magyar tudományos műhelyek működnek, sürgősen és közösen ki kellett alakítani azokat a stratégiai elképzeléseket, amelyek megvalósításában a romániai magyar intézmények egymással és a magyarországi kutatóműhelyekkel, valamint a román kollégákkal együttműködhetnek. Csakis ez a hálózat lehet az alapja az Európai Unió K+F forrásaihoz, a területi együttműködés keretében elérhető keretekhez való sikeres hozzájutásnak. Csakis ez a hálózat lehet annak is az alapja, hogy az európai egységes felsőoktatási és kutatási térben a megfelelő munkamegosztás létrejöjjön a Kárpát-medence egyetemei és kutatóintézetei között, csakis így lehetséges, hogy a tudományos utánpótlás ne hagyja el se a pályát, se a régiót. A KAB tevékenységének eredményeképpen örvendetesen bővült a romániai külső köztestület létszáma, erősödött a romániai magyar tudományos közösség belső kohéziója, az egymásról való tudás, kapcsolattartás minőségileg új szintre került. Munkájuk eredményeképp a Kolozsvártól távoli régiók (Csíkszereda, Bukarest) magyar tudományossága is jobban integrálódhatott.

Természetesen a hálózat bővítése ezzel nem fejeződött be. A szerbiai magyar tudományosság körében a kapcsolatok intenzívebbé tétele, az együttműködések segítése, a magyarországi és a többi határon túli magyar közösséghez való hatékonyabb kapcsolódás érdekében került sor a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (VMAT) létrehozására 2008-ban, a külső köztestület tagjaiból. A szervezet létrehozásának alapvető célja a tudomány szerbiai magyar művelőinek a képviselőivel hozzájárulni a magyar–magyar, a magyar–szerb, valamint a Kárpát-medencei és a nemzetközi tudományos együttműködés sikeréhez. A legfrissebb fejlemény az intézményi építkezésben, hogy 2010-ben megkezdődtek az egyeztetések az ukrainai, kárpátaljai testület felállításának lehetőségeiről és céljairól.

Fontos megemlíteni azt is, hogy 2002-ben Nagyvárad helyszínnel elindítottuk az MTK EB kihelyezett üléseinek gyakorlatát. A programok célja az volt, hogy lehetővé tegye a helybeli magyar tudományos közösség bemutatkozását a korábnál jóval szélesebb körben, valamint az MTA aktuális határon túli

magyar tudományossággal kapcsolatos lépéseinek, terveinek tolmácsolása. Körbejártuk a Kárpát-medencét. 2008 nyarán Eszéken értünk a kör végére.

Ma az a gyakorlat, hogy egyrészt az MTK EB elnöke, tagjai rendszeres meghívottjai, résztvevői a jelentősebb Kárpát-medencei rendezvényeknek, másrészt egyes régiók sajátos helyzetét, problémáit, prioritásait tartva szem előtt mi is szervezünk külhoni magyar tudóstalálkozókat, szolgálva ezzel az adott magyar tudományos világon belüli integráció és kohézió erősítését.

KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR PROJEKTEK

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Határon Túli Magyarok Titkársága 2008 januárjától több szakértői egyeztetést, megbeszélést kezdeményezett és bonyolított le annak érdekében, hogy a meglévő gyakorlatot, az elmúlt 20 évben kialakult támogatáspolitikát – elismerve annak hasznosságát, de hangsúlyozva megváltoztatásának szükségességét – korszerűsítse, hatékonyabbá tegye. E beszélgetések során értékeltük az eddigi utat, kísérletet tettünk egy hatékonyabb kutatási szerkezet felvázolására. A környező országokbeli és hazai szakértő kollégák segítségével Kárpát-medencei léptékű, hálózati alapon szerveződő programjavaslatokat megfogalmaztunk. (Vö. Programtervezetek. In: *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. MTK EB, Budapest, 2010.)

Az elmúlt több mint két évtized alatt – részben a külső köztestület létrehozásával és bővülésével, részben a határainkon túli tudományos civil és állami intézményrendszer fejlődésével, bekapcsolódásával a magyar és a nemzetközi tudományos életbe – jelentős magyar kutatói szakértelem koncentrált a környező országokban. A határon túli magyar tudományos intézmények, szervezetek egy jelentős csoportja a magyar tudományosság integráns részévé vált. Így bizonyos területeken – a tudományos kutatás bizonyos részeiben, elsősorban nemzetpolitikai jelentőségű kérdésekben – létrejöttek a feltételek az eddigi jobbra egyoldalú centrum-periféria modell meghaladására, a többközpontúság és hálózatosság irányába történő elmozdulásra. Ahol tehát adva vannak a partnerszintű közös kutatások feltételei, a támogatások helyébe a közös nemzeti érdeket hangsúlyozó együttműködéseknek kell lépniük. Ezek fő célja a korszerű nemzeti közösségi tudat formálása, a közös kulturális értékek új életre keltése, a térségi szemlélet erősítése és a versenyképesség fokozása – lehetőség szerint együttműködve a többségi nemzet tudományosságával. Az így létrejövő több központú magyar tudományos szerveződés a szétfejlődés bemutatásával, elismerésével az olyannyira hiányzó és szükséges integráció kerete, sőt markáns segítője lehet. Az új típusú, hálózati alapú együttműködéseknek a határon túli akadémiai szakpolitika prioritásává kell előlépniük – megőrizve és továbbfejlesztve az eddigi programok eredményeit.

Az eddigi finanszírozási politika nélkülözte a következetes tematizációt, annak indokoltságát alapvetően a közreműködők teljesítménye biztosította. A változtatással – amely gyakorlatilag a közös kutatások kiemelt támogatását jelenti – ennek megteremtése is célunk. A javasolt/tervezett együttműködések kutatásszervezési küldetése az egyenrangú kapcsolatrendszer, a szimmetrikus viszony közelítése, illetve kialakítása a hazai és a környező országokbeli partnerek, a határon túli tudományos szervezetek és az akadémiai kutatóintézetek érintett képviselői között, egyelőre a tudományos diszciplínáknak csak bizonyos nemzetpolitikai vonatkozású részeiben, a magyar nyelvű és tárgyú kutatásokban.

Ez utóbbi az MTA törvényben rögzített közfeladati kötelezettsége is. Olyan működési modellek, hálózatok létrehozása tehát a cél, amelyek a Kárpát-medencében előttünk álló nemzeti tudományos feladatok hatékony végrehajtását a legjobban képesek segíteni szakmai, adminisztratív és finanszírozási területen egyaránt. Koncentrálnunk kell tartós intézményközi együttműködésekre, nem felülírva, de kiegészítve az eddigi jobbra személyi megalapozottságú, törékenyebb viszonyrendszereket. Projektalapú és intézmények közötti együttműködések kidolgozása és megvalósítása, elindítása vált időszerűvé mára. Ez prioritásokat felvállalni képes és hajlandó, sokkal bátrabb, határozottabb és koncentráltabb (akadémiai) szakpolitikát igényel.

FORRÁSOK ÉS HASZNOSULÁS

Mindezeknek a céloknak és feladatoknak a megvalósításához akadémián kívüli források elérhetővé tétele szükséges. Célul kell kitűzni a határon túli tudományos szakpolitika kormányzati szintű intézményesítésének elérését.

Célul kell kitűzni uniós források megszerzését bizonyos erre alkalmas programokhoz, méghozzá esetenként környező országbeli magyar tudományos szervezet irányításával. Az egyenrangúságot ez jól segítheti. A projektgazdai pozíciót komoly feltételekhez kell kötni. Az MTA szerepe és felelőssége ebben megkerülhetetlen. Ehhez szükség van az illetékes akadémiai szakadminisztráció fokozottabb bevonására is. E folyamat legitimációs funkcióját nem lehet túlhangsúlyozni, óriási szerepe lehet a környező országokbeli magyar kutatók, intézmények egyenrangú félként való elfogadásában/elfogadtatásában, a számos esetben alaptalan és kártékony patriarchális viszony fokozatos felszámolásában, a szakmai teljesítményeknek az

akadémiai döntéshozatalok során való kizárólagos hangsúlyozásában. A kiegyensúlyozott viszonyrendszer kedvező befolyással lehet a határon túl működő tudományos intézményi munka minőségére, az érintett magyar tudományos szervezetek szakmai versenyképességére.

A Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. Új közelítés az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában (Budapest, 2010) című kötetben összefoglalt munkaanyag bemutatja az egyes régiók, a környező országok magyar tudományosságát, a dilemmáktól a modellszerű, több országra és diszciplínára kiterjedő kutatási programokig, jó gyakorlatokig.

Nem teljes a kép, hiszen Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna szerepel csupán a kötetben, nem adtunk hírt a burgenlandi, muravidéki, drávaszögi munkálatokról – noha ezen régiók magyar kutatóival is kapcsolatban állunk. A kiemelésekre törekedtünk inkább, mintsem a teljességre. Diszciplinárisan sem fedtük le az általunk ismert összes területet. Főként a csomópontokra és a továbblépés modelljére kívántuk a hangsúlyt helyezni. Természetesen szándékunk a Kárpát-medence összes érintett régiójában dolgozó kutatók közös munkálkodásának elősegítése.

Nagy különbségek vannak a környező országok magyar közösségei, magyar tudományossága között: nem a fontosság, de a léptékek, az intézményesültség foka, ennek megfelelően a szükséges és lehetséges együttműködések típusai, kutatási prioritások stb. tekintetében. Mást tesz lehetővé, sőt követel a romániai, erdélyi világ – s mást Burgenland magyarsága. Más van napirenden a többé-kevésbé önálló magyar felsőoktatási intézménnyel rendelkező területeken, mint a csak hungarológiai katedrákkal bíró régiókban. Van, ahol az MTA szerepe emelkedhet ki, s magyarországi érdek a tudományos kooperáció. Van, ahol az oktatási-kulturális kormányzat szerepe lehet fontos, nem nélkülözhetően persze az akadémiai vagy akár egyházi szerepvállalást sem.

Itt kell megemlíteni a hasznosulás kérdését is. Régi probléma a tudományos eredmények hasznosulása: hogyan adható át a kutatók által felhalmozott tudás a közösségeknek, a társadalomnak. Különösen fontos ez a kisebbségi világokban, ahol is a közösségnek saját magáról való tudása a közösségek építésének, erősítésének fontos tényezője. Mit sem ér a tanulmány, a tudományos eredmény, ha ez a tudás nem kerül nyilvánosságra, nem jut el sem a szűken vett érintettekhez, sem pedig a nemzetközi tudományos közösséghez. Természetesen nem arra gondolunk, hogy bizonyos kutatási területek (munkaerő-piaci elemzések, regionális gazdaságpolitikai kutatások, környezeti kutatások) „hasznosak” lehetnek, mások, a humán tudományokhoz tartozó zenetudományi, néprajzi, irodalomtudományi munkálatok pedig „haszontalanok”, hanem a kutatások révén előállott új ismeretek, új tudás megmutatására, a kisebbségi magyar közösségek és a nemzetközi tudományosság számára történő elérhetővé tételére. A tanulmányok, kutatási eredmények hozzáférhetővé tételének egyik kulcskérdése a nyelv: milyen nyelven érhető el ezek a dolgozatok? Adunk-e hírt a kisebbségi magyar tudományos világról a többségi nemzetek és a nemzetközi tudományosság számára?

A hasznosulásra jó példát adnak a nyelvészek. A Termini kutatóhálózat munkatársai 2009 januárjában négy régióra vonatkozó tannyelvválasztási útmutatót készítettek, s juttattak el Kárpátalján hatezer, Muravidéken, Horvátországban és Burgenlandban ezer-ezer példányban magyar szülőkhöz és pedagógusokhoz. Minderre az MTA és a magyar kormány együttműködésében került sor. E füzetekben a kutatók ismeretterjesztő módon megosztják azokat a tudományos ismereteket, amelyek a tannyelvválasztás kérdése során felmerülő problémák megválaszolásához, a hosszú távú és tudatos döntéshozatalhoz jó alapot adhatnak. Hogy ez valóban segítséget jelentett a szülőknek és a pedagógusoknak, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Kárpátalján 2010-ben a tájékoztató füzet utánnymására volt szükség.

MŰHELYTÁMOGATÁSOK

A környező országokban a magyar tudományosság intézményesülése jelentős előrehaladást tanúsított 1990 óta. Régóta kívánsága a külmagyar tudományos világnak, hogy ezek a jobbra civil szervezetek, amelyeknek a keretében a magyar kutatások folynak, kiszámítható támogatáshoz jussanak.

Az akadémiai határon túli program építkezésének szép íve figyelhető meg: indult 1997-ben a Domus ösztöndíjprogrammal, folytatódott 2003-ban a Szülőföld programmal, majd 2005-ben nyílt meg a műhelytámogatási program, azaz a környező országokbeli magyar tudományos intézmények támogatásának lehetősége.

A támogatás elnyerésének feltétele volt az intézmény regisztrálása az MTA műhelyadatbázisában. Jelenleg mintegy 90 műhelyt tartunk nyilván, ezek javarésze civil szervezet. Támogatásban évente 15-20 részesül közülük, igen szerény összeggel. 2008-tól, az ún. nemzeti jelentőségű intézmények sorába bekerültek tudományos intézmények, a mi partnereink is. E szervezetek középtávú normatív támogatást kaptak –

bízunk ennek a gyakorlatnak a folytatásában. Fontos a kiszámítható, normatív támogatás e szervezetek számára, mert egyrészt a többségi államok nem vagy alig biztosítják működésüket, másrészt pedig e nélkül aligha képzelhetők el a közös kutatások, a többéves közös tudományos munkát megengedő konzorciális együttműködések, amelyekre a Kárpát-medencében mára már létrejött magyar tudományos kapacitás.

Az akadémiai kutatóintézetek régóta együtt dolgoznak több területen (irodalom, néprajz, nyelvtudomány, történettudomány, szociológia, regionális kutatások) a szomszédos országokban élő magyar kollégákkal, de a földrajz, a környezetvédelem, az orvostudomány, a népegészségügy is mind olyan területek, amelyek kutatása nem állhat és nem is áll meg az államhatárnál.

Vannak kutatási programok, amelyek eredményesebben művelhetők Kárpát-medencei szinten, mint elkülönülve, vannak a tudományos kutatásnak olyan nemzeti feladatai, amelyeknek elvégzése elsősorban e régió magyar tudományosságára vár. A nemzeti tematikák művelésében érintett akadémiai kutatóintézeteknek és a környező országok mára már kialakult magyar tudományos intézményrendszerének konzorciális együttműködése lehet az a forma, az a kutatásszervezési megoldás, amely leginkább segítheti a magyar kutatások integrációja révén a nemzeti kutatási programok eredményes megvalósulását. A már eddig is létező magyar–magyar programokat át kell tekinteni, és meg kell határozni azokat a konkrét projekteket, amelyek művelése Kárpát-medencei együttműködésben az Akadémia közfeladata.

Ezek a programok egyúttal katalizátorai lehetnek a környező országok többségi kutatóival való együttműködéseknek is, segíthetik az EU-s pályázatokon való közös, több országot átfogó eredményes szereplést. Erre példa a nyelvtudomány területén a Termini Magyar Nyelvészeti Kutatóhálózat, amely a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek virtuális hálózata, a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári–sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a beregszászi Hodinka Antal Intézet, illetve 2003-tól már az ausztriai, horvátországi és szlovéniai kutatásokat összefogó Imre Samu Nyelvi Intézet is ide tartozik. A Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság révén 2005-től műhelytámogatási programban is részvételre lehetőséget kapó kutatóhelyek saját kutatási programjaik mellett kialakították a szoros szakmai együttműködés kereteit és formáit.

A koprodukció egyik fő vonulata a *Magyar értelmező kéziszótár* átdolgozási munkálataiból kinőtt ún. „határtalanítási” program. A Trianon óta több államban élő magyar közösségekben számos olyan szó, szójelentés alakult ki, amelyek a korábbi szótárainkban nem kaptak helyet, s elsőként az értelmező kéziszótár második kiadása tartalmazott ezekből mutatványanyagot.

A határtalanítási program célja, hogy az újonnan megjelenő magyar szótárak mindegyike az egész magyar nyelvterületről tartalmazza azokat az elemeket, amelyeknek helyük van a magyar nyelv szótáraiban. Ennek a közös munkának további eredményeiből még egy példa az a „hét nyelven beszélő” online magyar–magyar szótár, az ún. ht-lista, (<http://ht.nytud.hu/htonline/>) amelyet a Termini munkatársai folyamatosan szerkesztenek és frissítenek.

A magyarországi partnerintézményekkel közösen a Termini munkatársai részt vettek több nyelvpolitikai összefoglaló kötet összeállításában, folyamatosan figyelik a Magyarországon kívüli magyar közösségek nyelvi jogi helyzetét; dolgoznak a határon túli magyar földrajzi nevek kodifikációjának kérdéskörén. Hangsúlyt fektetnek arra is, hogy tudományos kutatásaik eredményei szélesebb körben is hasznosuljanak: egyebek mellett vizsgálataik eredményeit beépítik az iskolai, felsőoktatási tananyagba, tudománynépszerűsítő előadásokat tartanak.

Szeretnénk elősegíteni, hogy hasonló hálózatok más fontos területeken is kialakuljanak. Ezt szolgálja például a Domus ösztöndíjprogram keretében 2008 óta létező pályázati kategória, az ún. workshop pályázat. A pályázati felhívás szerint: „A kiíró workshop pályázatokkal kívánja ösztönözni a határokon átívelő, több ország kutatóit összefogó közös munkákat, a Domus-székházban helyszínt biztosít a több országot érintő, nemzeti jelentőségű közös kutatási projektek megbeszéléseihez, azok előmunkálataihoz.”

HÁZUNK TÁJA

Ezzel elérkeztünk egyik fontos terepünkhöz, a Domus Székház kérdéséhez.

A Domus Hungarica Scientiarum et Artium 1997 óta az oktatási tárca és a MTA együttműködésében, közös ösztöndíjprogramként működött. Az Akadémia adta az ösztöndíjak forrását, a minisztérium pedig üzemeltette az ösztöndíjasok szálláshelyéül szolgáló épületet. 1997-ben a két fél 10 évre szóló együttműködési megállapodást írt alá, ennek lejártá után évenként vált szükségessé a közös programban való együttműködés folytatásának megerősítése, ami nyilvánvalóan bizonytalansági tényezőt tartott fenn a háttérben.

Az akadémiai vezetés kezdeményezésére 2011. január 1-jétől a Domus-székház immár akadémiai tulajdonba került, a Domus Hungarica ösztöndíjprogram kizárólagos akadémiai közfeladat lett. Ez lehetővé teszi a

program egységesebb szervezetét és működtetését – nem lemondva természetesen a jövőben sem a felsőoktatással való természetes együttműködésünkről.

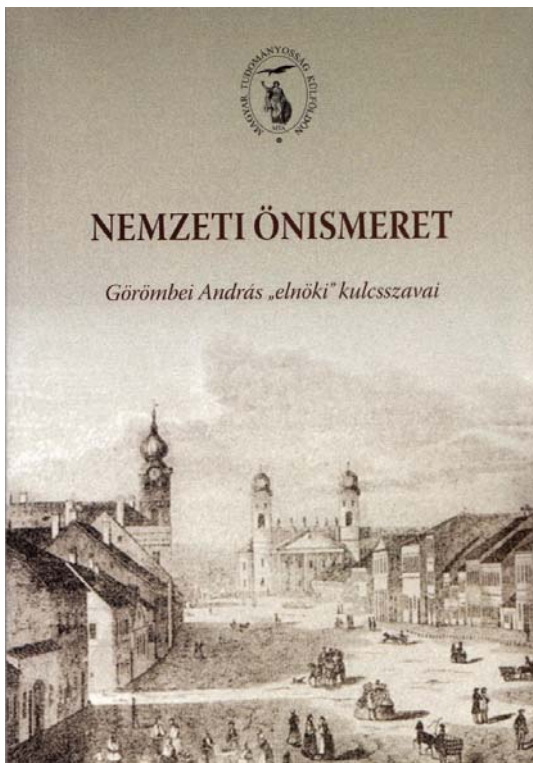
Mind ez ideig az MTA-n belül két kuratórium hozott döntéseket: egy a magyarországi pályázatokról (Domus-kuratórium), egy pedig a környező országokban felhasználható összegekről (előbb Szülőföldkuratórium, utóbb pedig Határon Túli Magyar Tudományosságért Kuratórium néven).

A két kuratórium összességében is szerény keret fölött diszponált, illetve a két kedvezményezett kör közel azonossága okán is célszerűnek mutatkozott egységes döntéshozatali rendszert kialakítani, olyan testületet létrehozni, amely átlátja mind a magyarországi, mind a szülőföldi ösztöndíjakat, kutatási és intézményi finanszírozásokat. Végül 2011. február 22-én az MTA Elnöksége határozott arról, hogy a jövőben az MTA a határon túli magyar tudományosság programot egységes kuratóriumi rendszerben működteti tovább. A kurátorokat és a kuratórium elnökét a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnökének javaslata alapján az MTA elnöke kérte fel a feladat ellátására. Ettől az új kuratóriumtól a határon túli magyar tudományosság program megújítását, prioritások kijelölését, koncentráltabb támogatáspolitikát, a 2006 és 2011 között elindított stratégiai gondolkodás végigvitelét, a határon túli magyar tudományosság akadémiai programjának eredményes folytatását várják a döntéshozók.

Az Akadémia határon túli magyar tudományosság programja nem szorítkozik a Kárpát-medencére – noha vitathatatlan, hogy a feladatok számossága, a fizikai közelség specifikussága ez ideig ezt a régiót tette munkánk alapvető terepévé. Az 1996-ban megalakult Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság munkáját azonban 2003 óta segíti egy másik elnöki bizottság, a Nyugati Magyar Tudományos Tanács is, amely az MTA Elnökségének 2011. február 22-i döntése értelmében 2011 májusától az MTK EB albizottságaként folytatja munkáját. A tagság és az ügyrend megújítása az újjáalakult MTK EB feladata lesz. Indokolja ezt a lépést a program koncentráltabb és koordináltabb továbbvitelének igénye, változó világunkhoz való jobb alkalmazkodás szükségessége.

Fontos leszögezni, hogy bár a tudomány nemzetközi jellege vitathatatlan, a tudományosságnak mindig voltak és lesznek ezentúl is nemzeti feladatai. Ezek megvalósítása a kultúrnemzeti Akadémia hivatása és kötelessége.

Nem mondhatunk le a magyar tudományosság külföldön program továbbviteléről, fejlesztéséről. Bízunk abban, hogy mind a Kárpát-medence, mind pedig a diaszpóra magyar tudományosságának működési feltételeit Akadémián kívüli, kormányzati források is fogják segíteni, az ország javuló gazdasági teljesítményének függvényében növekvő mértékben és egyre kiszámíthatóbb módon, lehetővé téve a stratégiai gondolkodást, közös jövőnk tudomány általi célorientált alakítását.

A Nemzeti önismeret kötetből készült különnyomat Péntek János előszavával Görömbei András elnöki beszédeit tartalmazza. Ezt a füzetet az akadémia elnöke adta át a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága leköszönő elnökének.

Péntek János

GÖRÖMBEI ANDRÁS „ELNÖKI” KULCSSZAVAI

Sokan úgy vélik, a funkció az, amely fölértékelhet egy embert. Az igaziak tudják, hogy ez inkább fordítva történik: az ember, a személyiség az, aki, amely rangot adhat valamely szerepnek. Görömbei András biztosan ez utóbbiak közé tartozik, ezért is tettem idézőjelbe a szót, amely az elmúlt öt esztendőben egy fontos akadémiai testületben betöltött szerepére utal. A Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságról van szó, és a „külföld” a testület nevében elsősorban a Kárpát-medencei külső magyar régiókat jelöli, hiszen a Nyugaton élő magyar tudósoknak külön testületük volt.

A testület bennünket képvisel, fog össze: régiókat és műhelyeket, intézményeket és személyeket, akik a köztes területen élünk, kívül az országhatáron, de belül a nyelvhatáron, az eredeti „szállásterületen”, ahogy a történészek mondják. Az ebben a könyvben foglalt szövegek és kulcsszavak ehhez az elnöki szerephez kapcsolódnak az alkalmak és a helyszínek tekintetében, hiszen már a címek is jelzik, milyen mozgalmas volt Görömbei András élete ebben a fél évtizedben. Mindenütt járt, ahol történt valami: Lendván és Kolozsváron, Beregszászban és Szabadkán, Bécsben és Csíkszeredában.

A tartalmak és a kulcsszavak mégsem „elnöki” beszédek szövegeiben jelennek meg, ilyeneket, protokollárisakat, Görömbei András valószínűleg nem is tudna írni. Láthatóan nem kedveli a hivatalos szerepléseket, sokkal inkább a tartalmas és mély, őszinte beszélgetéseket. Az írókkal tudósként műveik révén „beszélget”, de személyesen is, amíg erre lehetősége volt például Sütő Andrással vagy Nagy Gáspárral. Fájdalmasan tőlük éppen ebben az időszakban kellett búcsúznia.

Vannak, akik belecseppennek számukra szokatlan, idegen szerepbe, és boldogulnak vele, ahogy tudnak. Görömbei András tudta, mire vállalkozik, bár azzal talán nem számolt, hogy ez a feladat ennyire igénybe veszi, elvonja tanári, kutatói munkájától. Tudta, mert irodalomtudósként egész életében a kisebbségi magyar irodalmakkal foglalkozott, ez volt a fő témája. És aki az irodalmat, a műveket annyira ismeri, mint ő, többet tudhat rólunk, mint mi magunk. A kulcsszavak és a szövegek valóban igazolják, hogy tisztában van a fontos szavak pontos jelentésével. Tudja, mit jelent a *Kárpát-medence*, a *magyar tudomány(osság)*, a *nemzet* és a *közösség*, miért fontos a tiszta *önismeret*, milyen szerepe van és lehet az *önazonosság* megtartásában a *nyelvnek*, a *kultúrának*, az *irodalomnak*, a *tudásnak* és a *tudománynak*. Érti, át tudja érezni, mit jelenthet a másodrendűség, az alávetettség állapota egy olyan közösségnek, amely a múltban szimbolikus, nagy alakjait adta a magyarságnak. Hogy csak kettőt említsék: Apáczai Csere Jánost és Bolyai Jánost. És azt is tudta, ez elnöki minőségéhez is hozzátartozott, milyen felelőssége van mindebben a nemzetnek, az Akadémiának.

Látta, láthatta bennünk, erdélyiekben, hogy talán túlságosan is a múltban élünk. Sok volt ebben az időszakban is az évfordulós esemény, emlékezés múltbeli sikerekre és múltbeli kudarcokra. A szövegek tanúsága szerint Görömbei András ezeknek is kellő fontosságot tulajdonított. Naplószerűen is követni lehet, hogy – ha ideje engedte – részt vett a legfontosabbakon.

Irodalomtörténészként tudja, hogy a pontos önismerethez hozzátartozik a múlt lehetőleg tárgyilagos ismerete: a múltnak mindig vannak fontos példái és tanulságai, vannak megőrzendő értékei. De azt is látni kell, hogy a múlt a tudományos kutatásban sem vonhatja el a figyelmünket a jelenről, a jelen történéseiről. A múlt ismerete fontos, de önmagában nem garancia a jövőre nézve. Ezért is tulajdonít több szövegében nagy jelentőséget a közös kutatásra alapozott, a nyelv megtartását célzó nyelvi tervezésnek.

A tudósok bizonyos értelemben a világ tetején élnek: fölötté a régióknak, országoknak, kontinenseknek, fölötté a nyelveknek és kultúráknak, nemzeteknek és kisebbségeknek. Ezt érzékelttem akkor, amikor egyik magyarországi összefoglalónk alkalmával nem Debrecenben és nem is Budapesten, kávézás közben, nem nekem szánva, talán nem is figyelve arra, hogy én is ott vagyok, az egyik akadémikus kollégánk ilyen szavakat ejtett el: „a kisebbségi magyarok mind nacionalisták”. Szó nélkül hagytam a megjegyzést, ismertem, ismerem ezt a mentalitást. Görömbei András nem volt éppen jelen, pedig ő elmagyarázhatta volna, ami szövegeiben is benne van, hogy a tudomány nemzetközisége nem föltétlenül jár együtt kozmopolitizmussal, közömbösséggel a nemzet iránt, és hogy az, ami némelyek számára nacionalizmusnak tűnhet Sütő Andrásban vagy Páskándi Gézában, a kisebbségi magyarokban, az értelmiségben is, az természetes válasz a veszélyeztetettségre, a másodrendűségekre, a méltósághiányra. És ez nem paranoia.

Más helyzetben, másféle indítással, azt kellett éreznem, azt érezhettem – ebben az öt esztendőben különösen –, hogy egy hajóban evezünk.

Nem is panaszkodhatunk, kedvező volt a széljárás és a víz áramlása.

Előbbre jutottunk. Mindebben sokat köszönhetek, sokat köszönhetünk Görömbei Andrásnak.

Kolozsvár, 2011. április 11.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Közgyűlésén Sipos Gábor, Bitay Enikő, Péntek János, Görömbei András, Egyed Ákos, Monok István, Gyenge Csaba

Somorján: Liszka József, Simon Attila, Görömbei András

Turczel Lajos köszöntése

Lendvén: Göncz László, Görömbei András, Voigt Vilmos, Halász Albert

10 éves a DOMUS: Szarka László, Glatz Ferenc, Görömbei András, Tarnóczy Mariann, Berényi Dénes

Az Elnöki Bizottság horvátországi kihelyezett ülésén Görömbei András, Székely Károly, Lábadi Károly

A szabadkai ülés képei: Tarnóczy Mariann, Horváth Gyula, Kaich Katalin G. Molnár Irén

A Vésztő-Mágori szoborparkban Krisztiáni Sándor szobrásszal

TARTALOM

Péntek János

Görömbei András „elnöki” kulcsszavai..... 7

Görömbei András

A nemzeti önismeret értékei.....	11
A Kárpát-medencei magyar tudomány jellege és távlatai.....	19
A nemzeti egység himnusza.....	24
Ajánló szavak az Arany János-díjasok és -érmesek füzetéhez.....	27
Közösséget formáló értékek huszadik századi irodalmunkban.....	29
Magyar egyetem és tudományosság.....	37
Tünődés a határon túli magyar tudományosságról.....	42
Ötven éves a Nyírk.....	48
Hagyomány – migráció – változás.....	50
A Domus Hungarica.....	54
„Örvidéki magyarokról örvidéki magyarokról”.....	58
Megnyitó szavak A <i>muravidéki magyarok néprajza</i> című konferencián.....	63
„A felszívódás veszélye, a fennmaradás esélyei”.....	67
„Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról”.....	70
Búcsú Turczel Lajostól.....	75
A Püski-példa.....	78
Nagy Károly Bethlen-díjas.....	80
Balázs Sándor köszöntése.....	83
Szabadságharcaink mai üzenete.....	85
Az erdélyi magyar hivatás és tudomány.....	91
Nemzeti közösséget teremtő kollégiumok.....	99
Cs. Szabó László irodalomszemlélete.....	105
Pusztakamarási tünődés Sütő András nyolcvanadik születésnapján.....	112
A Ratkó József-díjas Vári Fábán László laudációja három tételben.....	120
Nagy Gáspár félelmen túli tartománya.....	127

Görömbei András

A NEMZETI ÖNISMERET ÉRTÉKEI

Az egyén és a közösség boldogulását segítő történelmi cselekvés alapja a tudomány egyetemes mértékének is megfelelő önismeret. A 20. és 21. század fordulóján az egyének és a közösségek, köztük a nemzeti közösségek is olyan kihívásokat kaptak a történelmi változástól, amelyekre csak korszerű önismeret alapján lehet történelmi érvényű és életakarató, jövőt építő választ adni.

Identitásunk, önazonosságunk a kipróbált értékek megőrzésének és az új lehetőségek felkutatásának a feszültségében, kettősségében formálódik. A magyar nemzetet a trianoni békediktátum, majd annak a második világháború utáni megismétlése szétdarabolta. Magyarországtól elszakított részei a többségi helyzetükből kisebbségi létformába kerültek. Létformájukat erősen meghatározta, hogy egymástól nyelvi, kulturális és politikai szempontból is különböző – szlovák, orosz, román, szerb, horvát, szlovén, osztrák – többségi nép államához tartoztak. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján beköszöntött rendszerváltozásig e népek egy része sajátos szövetségben élt Csehszlovákiában, Jugoszláviában és a Szovjetunióban.

A rendszerváltozáskor e népek megteremtették a saját államukat.

Ennek következtében a Kárpát-medencében a magyarság ma nyolc országban él. Ezek közül csak Magyarországon alkot nemzeti többséget, hétben – Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában – nemzeti kisebbségként él. Bár Magyarország kétharmad részének elszakítását az európai történettudomány is igazságtalannak tartja, a történelmi igazságtevést a rendszerváltozás nemzetközi politikája nem támogatja. Azzal az érveléssel tér ki ez elől, hogy a határmódosítás új konfliktusokat okozna Európában. Másrészt a történészek és a politikusok egyaránt azt hangsúlyozzák, hogy etnikai alapon ma már – a Székelyföld kivételével – nem lehetne új határokat kijelölni, mert a lakosság nemzeti szempontból meglehetősen heterogénné vált a 20. század folyamán.

Az, hogy ezt a heterogenitást legtöbb velünk szomszédos országban a magyar nemzeti kisebbség szisztematikus felszámolása, homogenitásának megszüntetése okozta és okozza, nem kap történelemalkító figyelmet. A Trianon utáni 20. századi történelmet az jellemezte, hogy a nemzeti kisebbségeket kiszolgáltatta a többségi államnak. A többségi államok is tudatában voltak annak, hogy aránytalanul nagy részt kaptak az egykori Magyarországból. Ezért évtizedeken keresztül mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar nemzeti kisebbség homogén közegét megszüntessék. Ennek következménye, hogy Trianon óta a Magyarországgal szomszédos népek megduplázták lélekszámukat, míg a velük együtt élő magyar kisebbség létszáma ma sehol sem éri el a Trianon idején meglévőét. Ennek oka elsősorban a kisebbségi magyarság kiszolgáltatottsága, emberhez méltatlan helyzete.

Elemi emberi jog, hogy a személyiség és a közösség azonos lehessen önmagával. A kisebbségi egyéneknek és közösségeknek ez az elemi emberi joga sérült évtizedeken keresztül. Nemcsak a Magyarországhoz való visszatérés reménye foszlott szét a kisebbségi magyarságban, hanem a magyarként való boldogulás lehetősége is. A kommunista politika a kisebbségek ügyét a többségi állam hatáskörébe utalta. Ezzel felszámolásukat is lehetővé tette, hiszen nemzetközi jogvédelmet nem adott számukra. A magyar nemzetiségek kiszolgáltatottságát növelte az a tény is, hogy a Magyarországgal szomszédos népeknek nem voltak Magyarországon jelentős számú részei, hiszen a trianoni döntés Magyarország minden szomszédjának színmagyar területeket is adott. Az etnikai határok jóval a trianoni határokon túl voltak. A kisebbségekhez való viszonyban a kölcsönösségi elv sem tudott hatótényezővé válni.

A nemzeti tudat és önismeret sem adhatott védelmet a kisebbségi magyarság számára, hiszen a kommunista diktatúra idején Magyarországon a nemzeti érzést nacionalizmusnak minősítették. A határon túli magyarságot évtizedeken keresztül kiiktatták a magyarországi tudatból. Magyarországon nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a Magyarországtól elszakított egyharmadnyi magyarságról semmit nem tudtak. Ezzel szemben a szomszédos országok kormányai igen nagy figyelmet szenteltek népük nemzeti öntudata növelésének.

A magyar nemzeti kisebbségek kiszolgáltatottságukban a rendszerváltozástól és az Európai Uniótól remélhettek gyökeres változást. A diktatúrát felváltja a demokrácia, a különféle nemzeti törekvéseknek pedig az európai jogrend ad a nemzeti összetartozás-tudat megerősítését igénylő és biztosító keretet. Az

országhatárok légiesülése lehetővé teszi a szétdarabolt nemzet szellemi-lelki egységesülését, a nemzeti tudat megerősítését. Az új történelmi helyzet, Európa „határtalansága” meg is követeli ezt a nemzettől, hiszen az új történelmi kihívásoknak csak reális önismerettel és jövőt akaró öntudattal rendelkező nemzet tud megfelelni. A rendszerváltozás és az Európai Unió létrejötte nem oldotta meg a nyolcfele szakított Kárpát-medencei magyarság nemzeti gondjait.

A kisebbségi magyarság Trianon utánihoz fogható menekülése, létszámcsökkenése következett be két évtized alatt. A több évtizedes kisebbségi kiszolgáltatottság történelmi tapasztalata és a jelenkori helyzet számtalan ellentmondása, feszültsége okozza ezt. Trianon következménye ma is eleven.

A nyolc országban élő Kárpát-medencei magyarság számára a nemzetállam közösségi létezésének a kerete. Ezzel szemben a szomszédos országok az államnemzet képviselői. Az ő nemzetük ugyanis lényegében nem terjed túl az államuk határain. A magyar nemzetnek egyaránt szerves részét képezi a magyarországi és a Magyarország politikai határain túli Kárpát-medencei, valamint a nyugati magyarság is. A Kárpát-medencei kisebbségi magyarság nem hagyta el szülőhelyét, azt elcsatolták Magyarországtól, míg a nyugati magyarság eredete a Kárpát-medencei magyarságból való – különféle okokkal motivált – kiválás, emigráció. A korszerű magyar nemzeti önismeretnek tehát a magyarság minden részére ki kell terjednie. Az egész csak a részek együtt látásával ismerhető meg, a részek pedig csak az egészben nyernek értelmet.

A magyar nemzeti tudat megújításában a Magyar Tudományos Akadémia meghatározó szerepet játszik. 1988-tól tiszteleti tagjai közé külföldön élő magyar tudósokat is választ. 1989-ben Glatz Ferenc művelődési miniszter bejelentette, hogy a kultúrpolitikát kultúrnemzeti alapon gyakorolja, és megnyitja a magyarországi kulturális, tudományos, oktatási intézményeket a határon túli magyarság előtt. Ezzel párhuzamosan a Magyar Tudományos Akadémia a világban szétszórta élő magyar tudósok számára létrehozta a külső tagság intézményét. Hosszú és méltánytalan mellőzés, kirekesztés után 1989–1990-ben állami és akadémiai szintre emelkedett a határon túli magyarsággal való törődés. 1996-ban a Magyar Tudományos Akadémia a tudománypolitikai reform szerves részévé tette a határon túli magyar tudományosság bekapcsolását az egyetemes magyar tudományosságba.

Ezzel kultúrnemzeti alapra helyezte a magyar tudományosságot.

A határon túli magyar tudományossággal való törődést külügy helyett belső tudománypolitikai ügynek tekintette. Létrehozta a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot. A határon túli magyar tudományosságnak a magyar tudományba való integrációja különféle programok révén folyamatosan gazdagodott. Ezek egyik legfontosabb része, hogy 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia és a művelődési minisztérium megnyitotta a Domus programot, amely a határon túli magyar kutatók számára biztosít otthont és ösztöndíjat Magyarországon. 2000-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiterjesztette köztestületi tagságát a határon túli magyarságra is. Ezzel bekapcsolta a határon túli magyar kutatókat a magyar tudományosságba. Ugyanekkor létrehozta az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetet, amely a kutatás mellett feladatául kapta a határon túli ösztöndíjrendszer működtetését. A magyar tudományosság egységes szemléletének új lendületet adott, hogy 2004 és 2007 között a Kárpát-medencei magyarság döntő többsége az Európai Unió határán belülre került. „Trianon békés revíziója megy végbe napjainkban, hiszen a magyarság 90 év után ismét egy területigazgatási egységben fog élni” – állapította meg Glatz Ferenc. A 19. századi Európában az állampolgári identitást tekintették a meghatározónak. A 21. század elején azonban az állampolgári identitás erőssége csökken, kiderül az európai ember számára, hogy mindig is identitáspluralizmusban élt, csupán visszaszorította ezt két évszázadon keresztül az állami identitás egyoldalú kultusza. Ma viszont fölerősödnek az egyéb identitások, köztük az etnikai-nemzeti identitás.

A rendszerváltozás és az Európai Unió által adott új történelmi kihívások arra ösztönözik a magyar tudományosságot, hogy a korszerű nemzettudomány eszközeivel világítsa meg identitásának sajátosságait, mérje föl adottságait és lehetőségeit, hosszú távra biztosítsa helyét Európa népei között.

A magyar nemzeti identitás rendkívül összetett. Teljes ismeretet csak az egymástól sok vonatkozásban különböző identitások összessége adhat. A magyar nemzeti identitásnak minden magyar identitás szerves részét képezi. Az összes magyar identitás együtt hatalmas szellemi-lelki gazdagságot tükröz. Természetes, hogy az egyes nemzetrészek maguk tudják legjobban megismerni a saját identitásukat. [...]

A magyar nemzeti kisebbség minden tudományágára jellemző az a nagyfokú nyitottság és összehasonlító, szembesítve mérlegelő szemlélet, amelyet a szomszédos népek tudományának és kultúrájának az ismerete is motivál. A tudomány körültekintő szemléletre ösztönöz. A sajátosságainkat árnyaltan kell megfogalmazni, nehogy olyan elemeket tekintsünk magyar jellegzetességnek, amelyek más népekre is jellemzők. Úgy kell megfogalmazni sajátosságainkat, hogy a magyar értékek európai összefüggésekben is megmutatkozzanak.

Önmagunkat az új idő kihívásaira adott korszerű válaszok révén is meg kell őriznünk, de jövőnk alapja a megőrzés és változás termékeny egysége lehet.

A nyelvtudomány gazdag érveléssel alátámasztott megállapítása szerint az anyanyelv a nemzeti azonosságtudat legfontosabb eleme. A kisebbségben élő magyarság számára a magyar anyanyelv a magyar nemzethez tartozás jelképe. Legfontosabb funkciója pedig a magyar azonosságtudat, a magyar identitás kifejezése. 1918 után új nyelvtörténeti korszak kezdődött.

Ennek legfontosabb mutatója a nyelvi szétfejlődés megindulása.

A magyar nyelv változását felgyorsította az a tény, hogy a magyar nyelv a Kárpát-medencében nyolc országban változik. Minden ország más kulturális hátteret jelent, hét ország pedig más-más többségi nyelv közvetlen hatásával is formálja. A nyelvi szétfejlődés olyan fokú, hogy új nyelvtörténeti korszakról értekezik a nyelvtudomány. A nyelvi különfejlődés fő ösztönzője a Magyarországon kívüli magyarok kétnyelvűsége, s az, hogy ez a kétnyelvűség hét különböző nyelv hatását fogadja be a magyar nyelvbe.

A *Magyar értelmező kéziszótár* legutóbbi változatában már mintegy száz, kifejezetten a határon túli magyar közösségekre jellemző sajátos új szó és szójelentés szerepel. Az anyanyelv a nemzeti tudat egyik legfontosabb tényezője, a nemzeti, a regionális és a lokális identitásnak is szerves összetevője.

A magyar nyelv mind a nyolc régióban sajátos vonásokkal is rendelkezik, alapvetően mégis mind a nyolcban azonos. Abban egyetértenek a nyelvünk kutatói, hogy a határon túli nyelvalakításnak nem lehet célja a kölcsönzavak kiirtása, hanem inkább meglévő közmagyar megfelelőik elterjesztése a fontos. A nyelvi emlékek megőrzése helyett fontosabb az élő nyelv megtartása a mindennapi használatban.

Az anyanyelv meghatározó fontosságú a kisebbségi magyarság nemzeti identitásának megőrzése szempontjából. Ezért természetes igénye a kisebbségi magyarságnak minden régióban az anyanyelvhasználat európai jogrend szerinti biztosítása. A nyelvi szétfejlődés tény. A magyar nyelv egészében mégis megőrizte viszonylagos egységét. Nem a szétfejlődés veszélyezteti a kisebbségi magyarság nyelvét, hanem sokkal inkább a leépülés, a funkcionális térvesztés, a nyelvi rendszer eróziója. Ez pedig a kisebbségi magyarság nemzeti identitását is veszélyezteti. Ezért természetes, hogy az utóbbi időben a határon túli magyarság egyik legfontosabb törekvése az anyanyelvének szabad használata, értékeit megújító tudományos és gyakorlati munkák segítése.

A kisebbségi magyarság külön történelme is alapvető tényező a magyar azonosságtudat, identitás szempontjából. A kisebbségtörténelem azt tanúsítja, hogy ha a kisebbségeket a nemzetközi figyelem és törődés nem védte, akkor a többségi nemzet kisebbségfelszámoló törekvései gátlástalan lehetőségeket kaptak történelmünk során. A legkülönfélébb kisebbségellenes intézkedések, a betelepítések és a kitelepítések, háborús bűnössé nyilvánítás, a nyelvi erőszak változatai egyaránt arra irányultak, hogy a kisebbségek szétszóródjanak, vagy önmagukból is kilépve adják fel magyar nemzeti identitásukat. Mindenütt az volt a cél, hogy a magyar lakosságú régiók homogenitását megtörjék, az etnikai határokat eltüntessék. Ezeket a barbár eszközöket az újabb idők jórészt kiiktatták, de a kisebbségi kiszolgáltatottság minden formája ellen védelmet nyújthat a magyar identitás és más nemzeti identitások jogegyenlőségének az elérése. A magyar nemzeti kisebbségek történelmi léthelyzeteinek a vizsgálata hívja fel a figyelmet arra is, hogy a nemzeti kisebbségek életében olyan folyamatok is zajlanak, amelyek egy-egy régióban a magyarsághoz való ragaszkodást szembeállítják a fejlődéssel. A városi életforma például általában színvonalasabb, kulturáltabb, az európai értékekre nyitottabb, mint a falusi. Ugyanakkor a népességföldrajzi kutatások arra is rámutatnak, hogy a magyar nemzeti kisebbség asszimilációjának a városok a fő színterei.

A magyar nemzeti kisebbségek identitásának fontos jegyeit tárja föl az irodalom is. Már a terminológiai viták is azt érzékeltetik, hogy önazonosságunk állandóan változik, s e változások során kell megőriznünk és kibontakoztatnunk megtartó értékeinket. A külön sors a nemzeti kisebbségeknek külön színeket adott a kultúra és tudomány minden területén.

Így történt ez az irodalomban is. A magyar nemzeti kisebbségek irodalmának meghatározója a magyar irodalom egésze és az adott történelmi és kulturális közegének a világa. Ez a „kettős kötődés” a magyar nemzeti kisebbségek irodalmának a sajátossága, egyénítő színe. Az egyes kisebbségi magyar irodalmak történetét is újra és újra megírják. Elfogadott tehát a kisebbségi magyar nemzeti identitás léte és sajátossága. Ez ellen azonban újra és újra felszólalnak azok, akik ebben kisebbségi minősítéseket éreznek. A nemzeti kisebbségek irodalmának a külön számbavétele sohasem a magyar irodalomtól való elszakításra ösztönöz, hanem a magyar irodalom egészében mutatja meg az egyes részek külön színét és értékét. Különleges figyelmet kapnak így a magyar nemzeti kisebbségek irodalmi, hiszen ha mindig csak a magyar irodalom egészét szemlélnénk, a kisebbségi magyar irodalmak értékeinek jó része említést sem kapna.

Emellett azonban az is tény, hogy az irodalom legfontosabb tényezője a nyelv. Tehát a magyar irodalom magában foglalja a magyar nyelven szóló irodalom teljességét.

Ezen a magyar irodalmi egységen belül veszi számba az irodalomtudomány a külön színeket.

A legújabb európai szemléleti törekvések segítik a magyar irodalom integrációját, segítik együtt szemlélésének a módját, ugyanakkor fölerősítik az egyes régiók, egyes részek sajátosságának a megmutatását. A körültekintő szemlélet itt is azt kívánja meg, hogy az egység és sokféleség dialektikáját ismerjük fel, és ezt érvényesítsük az irodalomszemléletünkben is.

A magyar irodalom tehát egységes szellemi entitás, amelynek történelmileg kialakult sajátos színei vannak. [...]

A kisebbségeknek létfontosságú a kulturális önazonosságuk tudatosítása.

Ha ez esztétikailag értékes művek révén történik, akkor az különleges hatású, hiszen az esztétikum az egyedít és az egyetemeset egyesíti magában. A kisebbségi magyar irodalmak sajátossága az is, hogy a regionális közegben létrejött irodalmi érték közösségteremtő energiával is rendelkezik. Ez még akkori is így van, ha látszólag maga az irodalom ezzel ellentétes szerepet vállal. A kisebbségi magyar irodalom legértékesebb alkotásainak meghatározó jegye az, hogy magyar nyelven íródtak, egyénítő sajátosságuk pedig az, hogy alkotójuk a kisebbségi lét tapasztalatait fejezi ki művében. Fontos megállapítás az is, hogy a kisebbségi létben természetes módon fokozott identitáskeresés és kisebbségi létértelmezés nem teherterele ezeknek az irodalmaknak. Az irodalomnak különleges szerepe van a kisebbségi létértelmezés és létdokumentáció szempontjából. Ebből a szempontból az irodalomnak nem a közvetlen informatív értéke a fontos, hanem az esztétikai kifejezés összetett hatásértéke.

A kisebbségi magyar irodalmi alkotások az esztétikai élményen túl az együtt élő népek számára egymás megismerésének is fontos eszközei. Az irodalom az egyén és a közösség önkifejezése, öntanúsítása. Ebben az önkifejezésben a kisebbségi magyar irodalmakban szükségképpen benne van többségi-kisebbségi viszony is. A kisebbség élményeiben a másik ugyanis nem távoli minta, hanem állandóan jelen levő tényező. A többségiek és kisebbségiek egymásról kialakított képe fontos eleme a kisebbségi magyarság önismeretének. Az évszázaddal korábbi élmények által motivált ellenségkép továbbélése a szomszédos népek kultúrájában a Trianon-szindróma része. Ezzel szemben komoly sorsformáló funkciója lehetne egy árnyaltabb magyarságképnek. Ebben viszont nemcsak a magyarságról kialakított homogén ellenségkép kapna kérdőjeleket, hanem például az a sok műben ismétlődő gondolat is, hogy az egyszerű emberekből hiányzik a másik néppel szembeni ellenségesség.

Az önazonosság keresése és az önazonosság védelme a mítoszok továbbélésének és szétfosztásának egyaránt bő teret ad. A geokulturális narratológia szerint a világ egyetlen kulturális perspektívából nem tekinthető át. Ezért a poétikai konstrukció is relációk és perspektívák hálózatát hozza létre. A táj, a föld nem a nemzeti önazonosság lényegének kifejezője, hanem egy és-és relációban a többes identitás egyik kimeríthetetlen összetevője [...].

Az egyes – egymástól lélekszámban, társadalmi körülményekben, történelmi tapasztalatokban, többségi nemzetben fölöttébb különböző –nemzeti kisebbségek szociális helyzetének, történelmének, népi kultúrájának, nyelvének és irodalmának a vizsgálata azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a méltó emberi létre való törekvés egyetemes igény. Az emberlét jobb minősége iránti vágy a magyarság minden részében él. A kisebbségkutatás tudományos eredményei a 21. század elején a korszerű európai életforma megteremtését és működését szolgálják. Olyan jelenségek sokaságára hívják föl a figyelmet, amelyek az ő saját helyzetükből következnek, mégis kiiktathatatlan elemei a magyar nemzeti önazonosságnak és önismeretnek.

A nemzeti önismeret értékei. In: Fedinec Csilla (szerk.): Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 7–13.

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR TUDOMÁNY JELLEGE ÉS TÁVLATAI

A Trianonban szétdarabolt magyar nemzet összetartozás-tudatát majdnemháromnegyed évszázadig folyamatosan rombolta a történelem. A nyolcországba szétosztott magyarság Magyarországon kívül az elemi emberijogokkal sem rendelkezett, hét országban – egymástól különböző módokon– a kisebbségi létforma megpróbáltatásai között fogyatkozott. Létszámátsehol sem tudta megőrizni sem, miközben az a nép, amelyhez csatolták, megkétszerezte lélekszámát a Trianon utáni időben.

Az 1989–1990-es rendszerváltozás előbb nagy reményekkel töltötteel a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarokat. Azt hitték, hogy mivel korábbi nemzeti megpróbáltatásukat és kiszolgáltatottságukat a kommunista diktatúra okozta, annak eltűnésével a többségi nemzet tagjaival egyenrangú és egyenértékű emberekként élhetnek szülőföldjükön.

Ez a remény hamarosan alaptalannak bizonyult. A kisebbségi magyarság a kommunista diktatúra összeomlása után sem érezheti magát teljes értékű állampolgárnak a Magyarországgal szomszédos országokban. Ez az oka annak, hogy az utóbbi két évtizedben több mint háromszázezer magyar hagyta el szülőföldjét a Magyarországgal szomszédos országokban. Egy részük Magyarországra költözött, másik részük Nyugaton keresett biztonságot és megélhetést.

A kisebbségi kiszolgáltatottság ellentétes az elemi emberi jogokkal, az önmagunkkal való azonosság lehetőségének biztosításával.

A Magyar Tudományos Akadémia a magyarság minden részének esélyt kíván biztosítani a tudomány szabad művelésére. Ezért sokféle módon segíti a határon túli magyar tudományosság működését és fejlődését.

Ha számba vesszük az utóbbi két évtizedben a határon túli magyarság törekvéseit és eredményeit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar tudományosság intézményrendszere minden régióban újjáalakult.

Ma már új Kárpát-medencei magyar kutatási tervre és cselekvésre van szükség és lehetőség.

A Kárpát-medencei magyar tudományosság képviselői korszerű, új tudományos helyzettudat alapján tervezik azt az új tudományos kapcsolat-rendszert, amely a kisebbségi tudományosság képviselőinek is teljes értékű lehetőséget biztosít a határon túli kutatási hálózatok kialakítása révén.

Egy komplex kisebbségi tudományos körkép megalkotásának az a jelentősége, hogy hasznosítani tudja a regionalitás sajátosságait, a tudományok közötti kapcsolatok értékteremtő lehetőségeit.

Az új tudományos kapcsolatrendszer az intézmények közötti partneri együttműködést úgy szolgálja, hogy az országhatárok helyett az egyes régiók sajátosságai kapnak benne fontos szerepet.

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága által szervezett eszmecserék arra mutattak rá, hogy a magyar tudományosság programja értékes eredményeket ért el a kapcsolatteremtésben, az egyéni tudományos kutatások segítségével. Ezeket az értékeket megtartva és továbbfejlesztve kell újabb lehetőségeket teremteni a magyar tudományosság számára. A két- vagy többoldalú magyar–magyar kutatási programok a tudományosság új lehetőségeit nyitják meg. Emellett hatékonyan segítik a magyar nemzeti öntudat és önismeret megújítását.

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága által kezdeményezett számvetések azt mutatják, hogy a Magyar Tudományos Akadémia következetes kultúrnemzeti szerepvállalása és támogatáspolitikája eredményeképp számos magyar–magyar együttműködés indult el, illetve erősödött meg az akadémiai kutatóintézetek, egyetemek munkatársai és a környező országokban magukat magyarnak (is) valló kutatók, oktatók között.

A Magyar Tudományos Akadémia illetékes testületei és szervezetei birtokában jelentős tudás halmozódott föl a határon túli magyar tudományosság szereplőiről, szervezeteiről és azok működéséről. Ezek az ismeretek hatékony nemzeti tudománypolitika szükségességét igénylik tartalmi és módszertani szempontból egyaránt.

Az Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Határon Túli Magyarok Titkársága 2008 januárjától több szakértői egyeztetést, megbeszélést kezdeményezett annak érdekében, hogy az elmúlt 20 évben kialakult támogatáspolitikát – elismerve annak eddigi fontosságát és hasznosságát – korszerűsítse, hatékonyabbá tegye.

Kutatásaink, felméréseink egyértelművé tették, hogy a határon túli magyar tudományos intézmények, szervezetek jelentős része a magyar tudományosság integráns részévé lett. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy létrejöttek a feltételek az eddig jobbra egyoldalú centrum-periféria modell meghaladására, a többközpontúság és hálózatosság irányában történő elmozdulásra.

Ezzel a magyar–magyar kapcsolatok és együttműködések egészen új minősége jött létre. Ennek az új kapcsolatrendszernek a jelentős közös kutatási eredmények mellett felbecsülhetetlen értékű a nemzeti tudatot építő, erősítő hatása.

Az országhatárok egymástól elzáró szerepe megszűnt. Kulcsszó lett a „határtalanítás”. A határsorompók eltűntek, a nemzeti és regionális összetartozás-tudat pedig megerősödött. A korábbi másodrendű, csupán támogatásokkal segített egyéni kutatások helyére a partnerszintű közös kutatások lépnek, a támogatásokat pedig folyamatosan felváltják a közös nemzeti érdeket segítő együttműködések. Ezek messzemenően segítik a nemzeti tudat pozitív irányú formálását. Emellett természetessé teszik az együttműködést a többségi nemzet tudományos kutatóival és intézményeivel is.

A projekt-alapú és az intézmények közötti együttműködések létrehozása és hosszú távú működtetése létérdeke annak a közösségnek, amely helyt akar állni Európában.

A kutatók annak is tudatában vannak, hogy a Kárpát-medencei magyar kutatási program célja nem lehet kevesebb, mint a nemzetközi versenyképesség elérése. Erre kell törekedniük a magyarországi és a határon

túli magyar tudományos műhelyek munkatársainak is. A nemzetközi viszonylatokban is helytálló minőség létrehozása és funkcionális működtetése alapvető követelmény minden új kutatási iránnyal szemben.

Az országhatároktól független közös magyar–magyar programok akkor igazán életképesek és vonzóak, ha azok hasznosulása minden résztvevőnek előnyös. A nemzeti közösség szempontjából legfontosabb kutatási témák kiválasztása azért is alapvető jelentőségű, mert a témák integráló hatásúak.

A tudományos eredmények együtt szemlélésének és hiteles értékelésének felbecsülhetetlen jelentősége van az olyan kutatásokban, amelyeket nem a rendszerszerűség, hanem a legkülönbözőbb egyéni törekvések jellemeznek, és amelyeknek nincs elfogadott társadalmi megmértetése. A tudományos eredmények szakszerű megítélése nélkülözhetetlen hitelesítő tényező.

A külső megmértetés elengedhetetlen eleme a szakmai hitelességnek.

Ebben a közös mértékű megítélésben tud fontos szerepet vállalni a Magyar Tudományos Akadémia. Szakmailag hitelesítő funkciót is betölt külső tagjainak megválasztása és a különféle külső akadémiai testületek működése. Példaértékű a Kolozsvári Akadémiai Bizottság (KAB) tudományos minőséget segítő és hitelesítő tevékenysége. A külső köztisztületi tagság révén a Kárpát-medencében ezernél több külhoni magyar kutató kapcsolódik be partnerként a Magyar Tudományos Akadémia munkájába.

A külhoni magyar tudományosság képviselői arra törekcsenek, hogy a külhoni vonatkozású Kárpát-medencei magyar kutatási stratégia minőségi szempontok alapján történő súlyozást jelentsen, és olyan kutatási modellekre épüljön, amelyek háttérbe szorítják a pusztán egyéni érdekeket.

Ezért tartják különösen fontosnak a kutatási hálózatok működtetését, hiszen a kutatások együtt végzése és együtt értékelése elengedhetetlen feltétele a minőség biztosításának. A közös projektek létrehozása és működtetése olyan szakmai koncentrációt igényel, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia szerepvállalása nélkülözhetetlen.

Arra is többen utalnak, hogy az eltervezett kutatási programok megvalósítását nagymértékben segítené a legalább középhatóvú tervezés anyagi biztosítása, mert igen sok olyan feladat elvégzése szükséges egy-egy kutatási program megvalósításához, amely nem függhet a támogatások évenkénti elosztásától.

Az új kutatási koncepciók kidolgozásának céljával szervezett megbeszélések egyik fontos felvetése volt a szétszórtság, szétaprózottság megszüntetésére való törekvés. A Kárpát-medence Magyarország határain kívül élő magyarsága eddig is sok-sok tudományművelési tervezetet, koncepciót alkotott és próbált megvalósítani, de ezeket nem hangolta össze, ezek legtöbbször egymásról sem tudtak. Ezért fogalmazódott meg az az igény, hogy számba kell venni a határon túli magyar tudományosság eredményeit és a határon túli magyar tudományosságról való tudás nemzetközi megjelenítését is.

Azért tartjuk fontosnak az eddigi határon túli magyar tudományos munkák értékeinek és azok hasznosulásának az áttekintését, mert csak ezek ismerete alapján alkothatja meg a Kárpát-medencei magyar tudományosság a mai idő igényeinek megfelelő új kutatási koncepcióját. [...]

Korábban nagyon fontos volt a határon túli magyar kutatók egyéni segítése és a kutatók magyarországi kapcsolatainak kialakítása. A határon túli magyar tudományosság képviselőinek két évenkénti magyarországi tanácskozása is fontos volt akkor, amikor gyakran Magyarországon ismerték meg egymást és egymás tudományos kutatási eredményeit az egymástól is elszigetelt határon túli magyar kutatók. Kezdetben a Domus-ösztöndíjnak is volt olyan szerepe és értéke, hogy egy-egy idősebb kutató életében először tölthetett egy-két hónapot nemzetének fővárosában, először találkozhatott témájának magyarországi partnereivel. Mára ezek a korábban értékes ismerkedési, tájékozódási igények jórészt teljesültek, a szakmai és emberi kapcsolatok lehetőségei már az egyetemisták számára is adva vannak. Helyettük más feladatok váltak időszerűvé.

A projekt támogatások igénye került előtérbe. Emellett a támogatások szigorúbb mérlegelése, akkreditáción, szakmai megmértetésen alapuló odaítélése vált szükségessé.

A körvonalazódó új kutatási koncepciónak fontos eleme az esetlegességek kiiktatása és az eredmények hasznosításának, hasznosulásának megvizsgálása. Az eszmecserék során körvonalazódott a támogatási rendszer új modellje, amelyben fontos szerepet kap az előre meghatározott kritériumok alapján kiemelt projektek támogatása, a kutatási hálózatépítés interdiszciplináris jellege, valamint a magyarországi és a környező országokbeli intézmények együttműködése. [...]

Tény, hogy az egyes régiók között igen nagy különbségek vannak az intézmények státusa, jellege és száma tekintetében egyaránt. Ez azt is jelenti, hogy a kutatók lehetőségei is rendkívül eltérnek az egyes régiókban. A feladataik több tudományterületen azonban olyanok, amelyeket csak ők végezhetnek el, és csak a tudomány egyetemesei igénye szerint.

Ezért példaértékű a Magyar Tudományos Akadémiának az a kezdeményezése, amely a peremrégiók magyar nyelvészei számára lehetővé tette a hálózati együttműködést. A Kárpát-medencei közös hálózati kutatások mintául szolgálhatnak abban is, hogy a nemzeti, nemzetiségi és helyi feladatköröket a tudomány egyetemes igényével kutatják, ezáltal értékük egyetemes érvényű.

A Kárpát-medencei magyar tudomány jellege és távlatai. In: Fedinec Csilla (szerk.): Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2010. 9–16.

A NEMZETI EGYSÉG HIMNUSZA

Nagyon jó érzés, hogy nemzeti imánk születésnapja a magyar kultúra napja.

Himnuszunk a magyarság sorsának és törekvéseinek imába foglalt számvetése.

Kölcsey Ferenc harminchárom éves korában, 1823. január 22-én Szatmárcsekén írta a *Himnusz*t, s az hamarosan a magyar nép nemzeti imádsága lett.

Ezt a verset a magyarság elfogadta és elfogadja önmaga szellemi-lelki képviselőjének.

A *Himnusz* a teljes magyar nemzet jelképe. Az egész nemzet himnusza. Az állampolgárságtól független kulturális nemzet megtartó és erősítő szent éneke.

Kölcsey műve egységben látja a magyarságot. Minden magyarról és minden magyarnak szól.

Az illúziótlan számvetést nemzeti felelősségre ébresztő imádsággá tette.

Jól érezte Babits Mihály: „Nemzeti himnuszunk igazában a szabadság himnusza. Káromlás szolgálóival énekelni.”

Himnuszunk a reformkori magyar hazafiság és a szabadságért küzdő fiatalság buzdító éneke volt.

A nemzet kulturális közösségének a vallomása. Nemzetünk egyik jelképe.

1848 forradalmainak kivételesen fontos szerepe volt a nemzeti jelképek megteremtésében és elterjesztésében. Nemzeti imádsággá is olyan verseink váltak, amelyekben a nemzet legmélyebb szándékai szólaltak meg. A jobb nemzeti sorsért könyörgő *Himnusz*, a hazához való hűség *Szózata* és a szabadságküzdelem esküjét megfogalmazó *Nemzeti dal*. Ezek a vers jelképek maguk is részt vesznek a modern nemzet megteremtésében, hozzájárulnak a nemzeti önkép megfogalmazásához.

Ez nem volt egyszerű. 1903-ban a magyar országgyűlés kimondta, hogy „Kölcsey himnusza az egységes magyar nemzet himnuszává nyilvánítatik.” Ezt a törvényt azonban I. Ferenc József soha nem szentesítette.

1903 előtt a magyar állami himnusz is az osztrák császári himnusz volt. Kölcsey *Himnuszt* maga a magyar nemzet tette saját szent énekévé.

A kommunista diktatúra a nemzeti jelképvilágot is a maga képére akarta formálni. A *Himnusz* kisajátítási kísérletének gazdag irodalma van. Rákosi új himnuszt akart. Szövegét Illyés Gyulával, zenéjét Kodály Zoltánnal próbálta megírni. A felkérést mindketten kategorikusan elhárították.

A Kodály Zoltán és Révai József, Rákosi népművelési minisztere közti párbeszédet idézem:

„– Van még a tanár úrnak egy adóssága velünk szemben.

A bizalmaskodó hangra mintha egy jéghegy válaszolt volna:

– Nekem? Magukkal szemben? Micsoda?

– Írjon nekünk a tanár úr új himnuszt!

Mire Kodály csak annyit mondott:

– Minek? Jó a régi.”

Himnuszunk a magyar nemzeti egység vallomása. Ezzel a nemzeti egységgel azonban ma is súlyos gondok vannak. A magyarság a kereszténység felvételével több mint ezer esztendővel ezelőtt Európához kapcsolta magát. A magyar kultúra legnagyobbjai európai látókörrrel, európai mértékkel éltek és élnek. A magyar kultúra egyszerre magyar és európai.

A magyarság egyharmada azonban nemzeti kisebbségben él. A nemzetiségi magyarság életének megoldatlansága tény. Létszáma felére csökkent mindenütt Trianon óta, miközben a többségi nemzet tagjainak létszáma legalábbis megduplázódott.

Az is tény, hogy a kelet-európai diktatúrák bukása után a Trianon-szindróma nem szűnt meg, hanem elmélyült. A kisebbségi magyarság létszáma az utóbbi két évtizedben is drámaian csökkent.

Az Európai Unió tagjaként európai elvek szerint kellene élnünk. Ettől azonban messze vagyunk. Nemzeti tudatunk, önismeretünk, identitásunk szétesett, megtört. Elvesztek belőle a nemzet legfőbb ismérvei: a közös tudás a múlttól, a közös helytállás a jelenben és a közös terv a jövőre.

Mai helyzetünkben különlegesen fontos volna a magyarság szellemi-lelki összetartozás-tudatának megerősítése.

Az utóbbi két évtized történelmét azonban nem a magyar nemzet érdekei szerint alakítottuk. Pedig az 1989-es év a nemzeti öröm pillanata volt. A nemzet megújulásának a reménye töltött el bennünket. Ez a jó érzés azonban csak pillanatnyinak bizonyult.

Mi történt velünk? Az utóbbi két évtizedünk a sok-sok eredmény ellenére megdöbbentő látélet is.

Létszükségletünk az új nemzeti program, amely a magyarság erkölcsi, szellemi és anyagi felemelkedését biztosítja.

Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője.

Az irodalom időről időre nyilvánvalóvá tette, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek.

Meg kell erősítenünk az önazonosságunkat megtartó és kibontakoztató értékeinket.

A magyarság számára létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi-lelki összetartozása, a magyar nemzeti tudat megerősítése.

A magyarságnak otthon kell éreznie magát Európában. A szétdarabolt és szétszórt magyarságnak létérdeke a szellemi, kulturális, tudományos nemzeti egység.

Szétdaraboltságunkat a nemzet kulturális egységével tudjuk ellensúlyozni.

Úgy kell cselekednünk, hogy az egész magyar nemzet boldogulását biztosítsuk.

A nemzeti égség himnusza. In: Hitel, 2011. 3. sz. 31–32.

AJÁNLÓ SZAVAK AZ ARANY JÁNOS-DÍJASOK ÉS -ÉRMESÉK FÜZETÉHEZ

A szétdarabolt és szétszórt magyarság összetartozás tudatát azzal erősíthetjük legjobban, ha figyelünk az értékeire, és megbecsüljük azokat. A Magyar Tudományos Akadémia a nevével is vállalja, hogy az összmagyarság legfontosabb tudományos intézménye.

A magyarság történelmi léthelyzete teszi elemi kötelességünké, hogy tudományos értékeink számontartásakor és megbecsülésékor külön is figyeljünk a mai Magyarország határain kívül élő közel kétszáz akadémiai külső tagra és a magyar származású tiszteleti tagokra, valamint a külső köztestületi tagokra. A Magyar Tudományos Akadémia a kultúrnemzeti koncepció jegyében 2000 tavasza óta a magukat magyarnak (is) valló, tudományos fokozattal rendelkező, a világ bármely pontján élő kutatóknak fölajánlja azt a lehetőséget, hogy a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagjai legyenek. Ezáltal közvetlenül is bekapcsolódhassanak az akadémiai életbe.

A külső köztestületet a külső és magyar tiszteleti tag akadémikusok, valamint a tudományos fokozattal rendelkező külső köztestületi tagok alkotják. E három csoport mai összlétszáma ezernégyszáz körül van. Sajátos léthelyzetük következtében a külső köztestület tagjai messzemenően hozzájárulnak az egyetemes tudományos értékek létrehozásához, másrészt viszont – különösen a humán tudományok területén – olyan kutatásokat végeznek, olyan eredményeket érnek el, amelyekre leginkább ők képesek.

A külső köztestület tagjainak tudományos eredményei és nemzeti közösséget megtartó, erősítő munkája semmi mással nem helyettesíthető sajátos értéke a magyar tudományosságnak.

A Magyar Tudományos Akadémia sokféle módon segíti a magyar nemzet szellemi és közérzeti összetartozás tudatának a kialakítását. A szétdaraboltságból és szétszórtságból következően a magyar nemzet igen sok olyan értéket és szint tartalmaz, amely a történelmi léthelyzetével közvetlenül kapcsolatos. Jó esetben ezek különleges sajátosságok, amelyeket a magyar nyelv és a nemzeti hagyományok úgy tartanak össze, hogy a külön jelleget is értéktényezővé avatják. Ez a nyitottság nem a nemzeti egység ellen ható tényező, hanem éppen a nemzeti tudat és önismeret gazdagságát tanúsítja.

Eddig túlnyomórészt csak tragikus tényezőnek tekinthettük, hogy a magyarság a Kárpát-medencében nyolc országban él. Most azonban az országhatárok „spiritualizálása” a nemzeti tudat és nemzeti önismeret megújításának olyan új lehetőséget ad, amellyel feltétlenül élnünk kell, ha magyarként meg akarunk maradni.

Szellemi életünkben a „határtalanítás” ma nemzeti megújulási lehetőségünk, ha értékeink összefogására és gyarapítására hasznosítjuk. De csak akkor. Különben Ady rémálma válik valósággá: „S fölolvast a világ kohója / S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

Tudományos és közösségi értékeink gyarapítása nemzeti közösséget erősítő tényező. Az Arany János-díj és az Arany János-érem azok megbecsülését szolgálja, akik a határon túli magyarság tagjaként kiemelkedő részt vállaltak ebből a nemzeti tudatot is erősítő értékteremtő munkából.

Nagyon sok méltó jelölt közül esett rájuk a választás. Megtisztelő figyelmükbe ajánlom őket.

Ajánló szavak. In: Tarnóczy Mariann és Kövér Alexandra (összeáll. és szerk.) Tudomány és magyarság. Arany János-díj és –érem 2002–2010. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2010. 5–6.

KÖZÖSSÉGET FORMÁLÓ ÉRTÉKEK HUSZADIK SZÁZADI IRODALMUNKBAN

1.

A köztudatban az utóbbi évtizedekben az irodalom közösségformáló szerepe leértékelődött. Pedig a művekben megnyilatkozó közösségi, nemzeti

felelősség nem ütközik a művészet autonómiájával, hanem egyenesen abból következik.

A művészet autonómiája azt is jelenti, hogy ha az alkotót nemzeti közösségének sorsa izgatja, akkor arról kell vallania, azzal kell szembesülnie.

Ez a nemzetföltő, nemzeti sorskérdésekkel szembesülő magatartás fontos vonása irodalmunknak.

A nemzet kollektív identitás, azaz közös azonosságtudat.

„Trianon megtanított arra, hogy nem az állam, hanem a nemzet az a nagyobb összekovácsoló történelmi fogalom, amelyben mindenki elfér, aki magyarnak vallja magát, függetlenül attól, hogy milyen határok húzta keretben kell élnie.” (Benkő Samu: Hitkeresés évadján. In: Uő: *Monológ alkonyatban*. Polis, Kolozsvár, 2005. 265.)

A nemzeti önismeret azonban nemcsak a közösség sajátosságainak tudatosítását és őrzését jelenti, hanem állandó alakítást, formálást, gazdagítást igényel.

Ha a nemzet elveszti önazonosságának alapelemeit, nyelvét, történelmi tudatát, kultúráját, akkor megszűnik létezni. Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője. A régi századokban is ez vetette föl újra és újra a nemzeti lét „lenni vagy nem lenni” kérdését, amellyel Mohács óta folyton szembesül irodalmunk. A kiegyezés után némiképp háttérbe szorult ez a gond, Trianon azonban új dimenziókkal súlyosbította tette ezt újra tragikusan időszerűvé.

Íróink mindenkor tudták és tudatosították, hogy a nemzet helyettesíthetetlen érték, amelyet állandóan óvni és alakítani kell. Hittek abban, hogy az irodalom a személyiség és a közösség formálásának hatékony eszköze.

A nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek.

Az irodalom segítségével az ember mértéket kap létezésének tágasságához. A nagy mű új, gazdagabb, igazabb világlátást ad befogadójának. Az irodalom a személyiség és a közösség formálásának hatékony és nélkülözhetetlen eszköze. A magyar irodalom nemcsak vetülete és nyelvileg elhatárolt változata az európai irodalomnak, hanem a magyar nemzetnek a megnyilatkozása is, amelynek minden más nemzetétől különböző történelmi élményei vannak. Az irodalomban újabb és újabb aspektusával tárulkozik föl a lét. Megismerhetővé válik a világból az, ami semmi más módon nem közelíthető meg, ami az irodalmi mű nélkül örök takarásban, létfeladatosságban, lételrejtettségben maradna.

Az irodalom a léttel való dialógus, a lélek és a szellem edzőpályája.

A nagy mű mindig hozzáad valamit a léthez, gazdagítja világunkat.

Minden nagy mű kísérlet arra, hogy az egyedi jelenséget az elvvel, a végest a végtelennel, a tárgyat a gondolattal, az embert a világgal, a cselekvést az erkölccsel szembesítse.

Az irodalomból a szellem, az erkölcs, az érzés, a fantázia fénye sugárzik még azokra is, akik nem olvasnak.

A magyarság számára mai, a nemzeti tudat szempontjából rendkívül nehéz és bonyolult helyzetében létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. Ez viszont csak reális nemzeti önismereten alapulhat.

A nemzeti tudat és önismeret a nemzeti kultúra egészében nyilatkozik meg a maga teljességében. De van az alkotóknak egy csoportja, amelyben különleges közösségi felelősség él. Ezek az alkotók személyes gondjuként élik meg a nemzet sorskérdéseit, ezért különleges szerepük van a nemzeti önismeret alakításában. Műveikben másokénál közvetlenebbül jelennek meg a nemzeti kérdések és sajátosságok.

Irodalmunk a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása. Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek. Nemzeti imádsággá is olyan versek váltak, amelyekben a nemzet legmélyebb szándékai szólaltak meg. A jobb nemzeti sorsért könyörgő *Himnusz*, a hazához való hűség *Szózata* és a szabadságküzdelem esküjét megfogalmazó *Nemzeti dal*.

Az európai integráció létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését, hiszen nem egy sorsdöntő kérdésben közösségként kell önmagát meghatározni, közösségként kell döntenie.

A magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnitottság mellett – úgy ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához, hogy az új idő követelményei szerint meg is újítja azokat.

Ez a közös akarat vált magyar nemzeti cselekvéssé 1848-ban és 1956-ban. Ezeknek a nagy történelmi pillanatainknak az identitásképző szerepe felbecsülhetetlen értékű.

Szembe kell nézni a nemzeti identitás mindig keletkezésben levő létmódjával és képződésének dialogikus jellegével egyaránt. Napjainkban a globalizáció az összmagyarság létkérdésévé tette nemzeti identitásának, önazonosságának és nemzeti összetartozás-tudatának a megerősítését.

A modern nemzet nyelvi-kulturális közösség, amelynek nem feltétele sem a terület, sem a gazdasági egység, sem az állami szuverenitás.

Ez ösztönöz bennünket alapvető emberi jogaink maradéktalan megszerzésére.

Az Európai Unió feloldja a merev állami kereteket, nem az állami egységre épül, hanem különféle régiók nyitott társulására. Ez a magyarság számára óriási lehetőség is arra, hogy a határok légiesítése során megerősítse nemzeti összetartozás-tudatát, megerősítse nemzeti identitását.

Európának a lényegéhez tartozik a sokszínűség. Az európai jelleget a dialogikusság biztosítja. A történelmileg kialakult különbségek külön színek lesznek ebben a mozaiknemzetben. A mozaiknemzetben „a mozaik minden kockája önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes”. (Csoóri Sándor: A negyedik világtalálkozó megnyitója. In: *Uő: Szálla alá poklokra*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1997. 90.)

A mozaiknemzet minden részének egyforma jogokkal, egyforma létlehetőségekkel kell rendelkeznie. Európának is érdeke, hogy egyenjogú és erős nemzetek éljenek benne egymás mellett. Minden nemzet elemi igénye, hogy tagjai rendelkezzenek az alapvető emberi jogokkal. Olyan nemzeti azonosságtudat megteremtése a cél, amelyben magyarság és európaiság egymást erősítő egysége és különbözősége ösztönző értéként nyilatkozik meg.

2.

Nemzeti önazonosságunknak anyanyelvünk a legfontosabb tényezője. Az anyanyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem sajátos szemlélet, gondolkodásmód, sajátos logika is.

Magyarország történelmével magyarázható, hogy íróink és költőink a régi korokban és a 20. században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást, ezért a magyar irodalomnak a magyar nyelv igen gyakori témája. Irodalmunk a nemzeti kibontakozás idején szinte „szakralizálta” a magyar nyelvet, azonosította a nemzeti identitással. Trianon után ez a szakralizáció újra megerősödött, egyúttal azonban archaikus, sőt anakronisztikus jelleget is kapott, hiszen az anyanyelvet védő, értékeit tudatosító irodalomnak a reformkor, a nemzeti kibontakozás, az anyanyelvűség megteremtésének a korszaka volt a természetes ideje.

Ez az archaizmus és anakronizmus azonban nem az irodalom bűne, hanem a történelemé.

A világban ma több mint hatszázmillió ember él nemzeti kisebbségben. A kisebbségi sorsú nemzetrészek esetében egzisztenciális kérdés az anyanyelv, a kommunikáció folyamatait biztosító jelrendszer karbantartása, minőségének megőrzése. Az anyanyelv „az etnikum egyéniségének lényegi meghatározója”. (Gáll Ernő: A sajátosság méltósága és ami mögötte van. In: *Uő: A sajátosság méltósága*. Magvető, Budapest, 1983. 94.) Megőrzi tapasztalatait, biztosítja folytonosságát és hagyományközösségét. Az emberi méltóságnak elemi feltétele, hogy az ember azonos lehessen önmagával. Az emberi önazonosságnak viszont az anyanyelv a legfontosabb tényezője. Az anyanyelvvvel egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember. Egyén és közösség sorsa tehát egybekapcsolódik.

A kisebbségi magyar irodalmak nyelvvédő művei az anyanyelvi kultúra értékeihez való jogot elemi emberi lehetőségként védelmezik a kisebbségeket felszámolni törekvő politikával szemben. Ezt az elemi jogot azzal is védik, hogy bensőségesen otthonosak a magyar nyelv titkaiban, szépségeiben, értékeiben.

Az otthonvilág legfontosabb szervező eleme az anyanyelv. Nyelvünk az édesanya mintájára szólítja az anyanyelvet és a hazát: édes anyanyelvünk, édes hazánk.

Heidegger a nyelvet a lét házának („das Haus des Seins”) nevezte. (Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Ford.: Bacsó Béla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 65.) A magyar nyelv a magyar lét háza. A nyelv nélkülözhetetlen kommunikációs eszköze az embernek. Ezért a nemzeti kultúrának az *anyanyelv* a közösséget meghatározó legfontosabb tényezője. A nyelv mint nélkülözhetetlen kommunikációs eszköz emberközösségeket hoz létre. Egy-egy nyelv kialakulásának történelmi folyamata annak is biztosítéka, hogy az azonos anyanyelven beszélők között mély kapcsolat van. Az anyanyelv megőrzi a nemzeti közösség

tapasztalatait, biztosítja folytonosságát. Ezért lehet az anyanyelv *a nemzet* legfontosabb összetartó eleme, a személyiség és a nemzeti közösség önazonosságának legfontosabb biztosítója, az azonos anyanyelvet beszélő közösség történelmének is pontos lenyomata. Az anyanyelvvel egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember.

A nyelv mint más közösségektől elhatároló tényező a modern nemzet kialakulásával vált fontossá. A nyelvi változatosság ugyanakkor a világteremtés alternatív módszereit teszi lehetővé, ezért az emberiség hatalmas szellemi erőforrása. A modern kor egyik kulcsfontosságú jellegzetessége, hogy felerősödik a nyelv *társadalmi-politikai dimenziójának* a jelentősége. A nyelvi közösségek egyre inkább politikai eszközként tekintenek saját nyelvükre, amelyet meg kell védelmezni a külső tényezők behatolásától, hiszen az anyanyelv a közösség identitásának, másoktól megkülönböztető önazonosságának a biztosítója, nemzeti kultúrájának legfőbb hordozója.

A nemzeti nyelv és kultúra védelmének, ápolásának az egzisztenciális szükségességét a határainkon túli magyarság esetében a többségi asszimilációs törekvések Trianon óta folyamatosan indokolják. Ezért vannak tele a kisebbségi magyar kultúrák sajátosságaikat, anyanyelvüket védő, annak pótolhatatlan értékeit tudatosító művekkel. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”. (Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Kriterion, Bukarest, 1977. 163.)

3.

A magyar irodalom és a nemzeti önismeret a 20. században is szorosan összekapcsolódik. A magyar nemzeti tudat és önismeret történetében a 20. század legelején Ady Endre nyitott új horizontot. Egymaga érvénytelenítette a hivatalos magyar önszemléletet. Nemzetfogalmának nem az eredet, hanem a magyar sors vállalásának a minősége adta a tartalmát: „Kitárul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom.”

Ady művészete máig ható érvényű modellje annak a szellemi-erkölcsi szuverenitásnak, amely a nemzet tetteit magának a nemzetnek az érdekében belülről bírálja.

A Trianonban bekövetkezett nemzeti tragédia ösztönözte a húszas, harmincas évek fiatal nemzedékének tagjait arra, hogy az addig a nemzet fogalmából kihagyott népreteget is a nemzetbe emeljék.

A népi írók számára a nép az egész nemzetet jelentette. A népi jelzőt annak a politikai gondolkodásnak és cselekvésnek a jelölésére használták, amely egyszerre irányult a magyarság szociális és nemzeti problémáinak a megoldására.

Németh László írói életművének összefogó, szervező elve a magyarság felemelésének a szándéka. Enciklopédikus műveltségét a magyarság erkölcsi minőségének javítására mozgósította. Az új magyar irodalom küldetését a nemzeti történelem, sors alakítására méltó és alkalmas erkölcsiség kialakításában jelölte meg. Regényeiben és drámáiban ennek a nagy tervnek, szándéknak az emberi akadályaival vetett számot. Esszéiben és tanulmányaiban a „minőség forradalma”-t hirdette meg. A tragikus magyar sorsot pozitív feladattá, más nemzetek számára is példaadó küldetéssé akarta változtatni.

Közösségi sorsvállalás, felelősségérzet és művészi minőség találkozásának eredménye, hogy Illyés Gyula „korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete katartikus nagy versét”. (Csoóri Sándor: Illyés Gyula. In: *Uő: Tenger és diólevél I*. Kriterion, Bukarest, 1982. 395.) A 20. század körülményei között is képes volt érvényt szerezni annak a közösségért cselekvő költői magatartásnak, amelynek nagy példáit a klasszikus magyar irodalom olyan alakjaiban látta, mint Zrínyi és Petőfi. Nagy versei – *Nem menekülhetsz, A Kacsalábonforgó Vár, Haza a magasban, Nem volt elég, A reformáció genfi emlékműve előtt, Egy mondat a zsarnokságról, Árpád, Bartók, Koszorú* – a magyar történelem egy-egy korszakának, egy-egy problémájának a nemzeti tudatot fölrazó megítélései.

A 20. század első felében a magyar irodalom nyilvánvalóvá tette azt, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek. Súlyos vesztesége a magyarságnak, hogy a második világháború utáni korszakváltás nem a magyar szellemiségben kimunkált szellemi-erkölcsi értékek alapján történt, hanem a nemzetet elnyomó idegen nagyhatalom érdekei szerint. A kommunista diktatúra betiltotta a nemzeti irodalom sokszínűségét: minden polgári értéket száműzött, a nemzeti érzést, nemzeti gondolatot pedig nacionalizmusnak bélyegzett és üldözött. Kirekesztette a nemzetből a Trianonban elszakított magyar nemzetrészeket éppúgy, mint a nyugati magyarságot.

A diktatúra azonban nemcsak mérhetetlen szellemi-erkölcsi károkat okozott irodalmunkban, hanem ellenállást is kiváltott. Az 1950-es évek elejétől a rendszerváltozásig tartó évtizedek irodalma úgy is olvasható, mint a magyarság szellemi-erkölcsi szabadságharcának esztétikai foglalata.

A szabadságnak a forradalomban átélt nagyszerű pillanatai és a forradalom soha meg nem cáfolt eszméi a nemzet belső, megtartó erejévé váltak az újabb hódoltság évtizedeiben. S egyre visszafoghatatlanabban szólaltak meg, követelték igazságukat. Évtizedekig csak metaforikus költői áttételekben, rejtjeles beszéddel lehetett szóba hozni a forradalom emlékét és eszméit. Március vagy Petőfi szólítása az októberi forradalom szólítása is volt a magyar irodalomban. 1956 októberének igazsága már kiiktathatatlannul helyet kért az ország nyilvánosságában is. Megkérdőjelezte a forradalom elárulására épített rendszert. [...]

Közösséget formáló értékek huszadik századi irodalmunkban. In: Érzelem – tudat – vállalás. A fennmaradás (szellemi) eszköztára szörványoknak. Oberpullendorf/Felsőpulya, 2010. szeptember 4–5; Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére. II. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 737–743.

MAGYAR EGYETEM ÉS TUDOMÁNYOSSÁG

MEMENTO BOLYAI

Személyiségnek és közösségnek egyaránt elemi joga, hogy azonos lehessen önmagával. Ennek az önazonosságnak azonban az az alapvető jellegzetessége, hogy az ember közösségi lény. A közösségtől kapja tapasztalatait. A személyiség kialakulásában, fejlődésében a közösségnek alapvető szerepe van. Az egyéni és közösségi identitásnak, önazonosságnak a legfőbb forrása az anyanyelvi kultúra. Az anyanyelv segítségével igazodunk el a világban. Nemzeti identitásunk, önazonosságunk, kultúránk folyton változó, folyton alakuló történelmi folyamat eredménye. A közösségnek azonban elemi igénye és létérdeke, hogy tagjainak lehetőségük legyen az anyanyelvi művelődés minden szintjére – az óvodától az egyetemig. A személyiség életének alakulásában a felnevelő közösségnek meghatározó szerepe van. S ezt a szerepet a család után az iskolák töltik be a fiatalok életében.

Természetes, hogy ha a tudomány és művészet nagy alakjainak az élettörténetét nézzük, a család után legtöbbször egy-egy iskolai közösségnek a szerepe tűnik elénk. A személyiség kibontakozásának feltétele, hogy egyszerre rendelkezzen egyéni és közösségi identitással. A közösségi identitás valóságismeretünk legfőbb forrása és egyéniségünk nélkülözhetetlen része.

Az emberek azért hoznak létre közösségeket, hogy olyan szellemi-lelki létfeltételeket biztosítsanak maguknak, amelyek a világ megértésének és a világban való elhelyezkedésnek a segítői. A közösség úgy jön létre, hogy az egyéniségek sokféleségét az alapvető értékek tisztelete összehangolja. Közösségi lét nélkül az emberi élet beszűkülne és kiüresedne. A közösségi és egyéni identitások kölcsönösen függenek egymástól, és kölcsönösen hatnak is egymásra. A közösségek határvonalait a közös cselekvés formái hozzák létre. Minden emberi közösség felhasználja a múltat a jelen megértésére és formálására. A közösség múltjának ismerete a közösségi tudat egyik legfontosabb jellegzetessége. A fiatalok előtt új világokat kinyitó iskolák ezézt nemzeti közösséget teremtő szellemi-lelki erőforrások.

„Ha a szellemi Erdélyt keresem, századokkal dacoló megtartó erejével az iskolák kapuján kell – ténylegesen vagy gondolatban – benyitnom. Ha érteni akarom egy-egy jeles erdélyi tudós, író, közéleti ember lelki valóját, tartását, hitét – az iskoláját kell megismernem.” Beke György indítja ezekkel a gondolatokkal *Régi erdélyi skólák* című könyvét.

A nemzet kiemelkedő személyiségei már századokkal ezelőtt felismerték, hogy a nemzeti közösség életminőségének javításához anyanyelven tanító iskolákra és a tudományt anyanyelvünkön művelő tudósokra van szükség.

A híres erdélyi iskolák alapítását mindenkor az erdélyi magyarság létérdekei indokolták, megmaradásra és kibontakozásra irányuló törekvései segítették. A legnagyobb tanárok minden időben a tudásban keresték az erdélyi magyarság megmaradásának és boldogulásának a lehetőségét. Így lett már a 16. század második felében Kolozsvár az európai művelődés egyik ismert központja. A nyugat-európai minták szerint létrehozott kollégiumok a nemzeti alapokon nyugvó, európai színvonalú iskolarendszer példái voltak. Belső hagyományaikkal alapozták meg az európai horizontú magyar műveltséget.

Az 1872-ben megnyitott Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem az erdélyi magyarság európai szintű szellemi képességeit és felkészültségét bizonyította. Fél évszázad alatt sok maradandó értéket teremtett.

A „zsákutcs” magyar történelem azonban más sorsot szánt neki.

Korábban is sokat olvastam az erdélyi magyar egyetem történetéről. Most azonban erre a Bolyai-mementónapra készülve egyik barátom kérésére eljuttatta nekem az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról szóló *Fehér könyv* kéziratát. Ez a számvetés egyszerre az erdélyi magyarság szisztematikus felszámolási kísérletének és eltökélt megmaradási szándékának a dokumentuma. Újdonsága, hogy a szerzői nemcsak a tényeket tárják föl, hanem minden esetben rámutatnak az egyes események koncepcionális

összefüggéseire is. Sorra megvilágítják azt a történelmi folyamatosságot, amely a román politika ígéretei és cselekedetei közötti ellentétben nyilvánul meg. [...]

A romániai magyarság számtalanszor kinyilvánított alaptörekvése a minden szintű magyar nyelvű oktatás visszaállítása, beleértve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet. Ebben egységes a romániai magyarság. Ezért kérte 500 ezer aláírással is a lehetőséget az anyanyelven való tanuláshoz az óvodától az egyetemig.

Minden elemző úgy látja, hogy a román politika mindig akkor ígér, amikor valami szükség szorítja, de aztán semmibe veszi saját ígérését. A román egyetemek nem törődnek az elemi emberi jogokkal sem. Negyvennyolc román egyetem nyílt levélben utasította el az egyetlen magyar állami egyetem tervét.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem keretében a magyar nyelvű oktatás 1993-tól kezdődően jelentős mértékben bővült. Ez azonban a kisebbségi oktatás általános kezelését illetően váltást nem jelent. A magyar tagozat propagandaanyagokban hirdetett autonómiája nem létezik. Bodó Barna *Egyetemépítés és multikulturalitás* című tanulmánya leleplezi annak a román módszernek és magatartásnak a motivációját, amely szeparatizmusnak minősíti a magyar egyetem igényét, és helyette az Európában modellértékűnek mondott multikulturális egyetemet vallja korszerűnek.

A Bolyai egyetemért való küzdelem 1989 utáni két évtizedét Bodó Barna öt korszakra osztja. Ezek mindegyike sok tapasztalattal látta el az erdélyi magyarságot. Igazán új korszak azonban az ötödik, a 2004 őszén kezdett és máig tartó polarizálódás korszaka. Ekkor jött létre a Bolyai Kezdeményező Bizottság, amely átalakította az egyetem ügyéről való közbeszédet. Megállapította, hogy az egyetem ügyében az 1989 óta eltelt másfél évtizedben lényegi előrelépés nem történt. Ezért a korábbi – eredménytelennek bizonyult – eszközök helyett az *érdekképviselés* és a *nyomásgyakorlás* módszerét vezette be. Nemzetközi fórumokhoz fordult, nemzetközi kisebbségi felsőoktatási konferenciát szervezett, nemzetközi összehasonlítások tükrében mutatta meg a romániai magyar felsőoktatás állapotának tarthatatlanságát. Ösztönzője az a meggyőződés, hogy magyar egyetem nélkül nincs hosszú távú magyar jövő Romániában.

Az erdélyi magyar egyetem az erdélyi magyarság megmaradásának és jövőjének alapkérdése. Létkérdése.

Az erdélyi magyar egyetem felszámolása a kommunista hatalom jogtipró gyakorlatának egyik példája, ezért az egyetem visszaállítása a jogorvoslati politika része kell hogy legyen. „Az pedig az Európai Uniónak, az európai közvéleménynek sem lehet és maradhat közömbös, hogy egy közel kétmillió, európai és saját hagyományait megőrző és ápoló emberi közösség milyen sorsra jut.” Az erdélyi állami magyar egyetem rehabilitációja nemcsak a romániai, de az európai demokráciának is igazi próbaköve.

A művelődni, kulturálódni akaró erdélyi magyarság nem tudta kivárni azt az időt, amikor a román hatalom is belátja, hogy az erdélyi magyar egyetem léte egyetemes kulturális és tudományos érték. Nemcsak az erdélyi magyarság számára az, hanem értékteremtő szellemiség az összmagyarság és a vele együtt élő népek számára.

Az erdélyi magyarságnak a kommunizmus kelet-európai bukása után megalakult érdekvédelmi szervezetei, valamint a történelmi egyházak, a reményekre jogot adó új történelmi helyzet kialakulásával 1990-ben nagyszabású egyetemi terveket dolgoztak ki. Önálló, magyar anyanyelvű, minden jelentős szakterületet felölelő egyetemi hálózat létrehozása volt a cél. Ehhez azonban mindmáig nincs kellő román politikai akarat. Ezért hozták létre a történelmi egyházak a Sapientia Alapítványt, amelynek kuratóriuma Kolozsvár központtal megalapította az erdélyi magyar magánegyetemet. Ez nem az állami magyar egyetem helyett jött létre, hanem olyan erdélyi magyar egyetemi hálózat koncepciója alapján, amelyben nemzetközi gyakorlatot követve egymást segítik és kiegészítik az állami és magánegyetemek. Az erdélyi magyar egyetem ügye elválaszthatatlan az erdélyi magyarság létének esélyeitől. Értelmiség nélkül egy közösség elvesz: szétszóródik vagy etnikai jellegű zárvánnyá válik. Kialakultak tervek az erdélyi magyar egyetemi hálózat létrehozására. A magánegyetemi kezdeményezések az önálló állami magyar egyetem létfontosságát nem kérdőjelezik meg. A romániai magyar adófizetőknek szükségük és joguk van saját állami egyetemre, amelyben az anyanyelvi egyetemi környezet is segíti a szellemi értékek megeremtését és kibontakoztatását.

„Az universitas eredetéből következik, hogy a tudományegyetem kizárólag az igazság szolgálatában áll, s annak megismertetése, illetve annak gyakorlati alkalmazása a célja” – idézi Makkai Sándort a *Fehér könyv* nyitó tanulmánya. A budapesti Eötvös Collegium Keresztury Dezsőtől származó jelmondata is összhangban áll ezzel az elvvel: „Szabadon szolgál a szellem.”

Az anyanyelvi műveltség az ember önazonosságának legfontosabb és nélkülözhetetlen tényezője. Irodalmunk és tudományunk egyaránt ezt tanúsítja. „Csak anyanyelvemen lehetek igazán én” – írta az európai kultúrában otthonos Kosztolányi Dezső. A tudós agykutató szerint az agykéreg anyanyelvi beszédregiójának döntő szerepe az ember bármiféle szellemi tevékenységében érvényre jut. Ez az alapja annak a nyelvészek között általános véleménynek, hogy a legmagasabb szintű szellemi teljesítmény csakis

az anyanyelv használatával érhető el. Nem véletlen az tehát, hogy egymástól szemléletileg oly különböző alkotók, mint Illyés Gyula és Márai Sándor, egyként azt vallották, hogy az anyanyelv az egyén és a közösség számára felnevelő és megtartó erő. Illyés Gyula *Koszorú* című versében „fölnevelő édesanyám”-nak nevezte magyar anyanyelvét. Márai Sándor pedig a *Naplójában* vallotta: „Nincs más haza, csak az anyanyelv.” Nem véletlen, hogy a veszélyeztetett sorsú magyarság szakralizálja a magyar nyelvet. A nemzeti identitás, önazonosság „végső menedék”-ét és „utolsó mentsvár”-át látja benne. Anyanyelvünk értékeiről és veszélyeztetettségéről hatalmas irodalmunk szól. Az anyanyelv tökéletes ismeretét és szabad használatát valamennyi szerző természetes emberi jognak, az emberi méltóság- és otthonosságérzés alapjának, elemének tartja. Az anyanyelvű tanulás tehát – az óvodától az egyetemig – olyan belső szüksége minden személynek és minden közösségnek, amelyről lemondani nem lehet. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesnek az ember.” *Magyar egyetem és tudományosság – Memento Bolyai. Előadás Kolozsváron 2009. június 19-én.*

TÚNÖDÉS A HATÁRON TÚLI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁGRÓL

1.

Ha számvetést készítünk a magyar tudományosság rendszerváltozás utáni időszakáról, örömmel állapíthatjuk meg, hogy 1990 után a határon túli magyar régiók mindegyike megújította önmagát.

A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalása a magyar tudományosság egységéről hetven roncsoló év után új távlatokat nyitott a kisebbségi magyar tudományosság előtt.

A kibontakozás sokféle módját vehetjük számba: az intézmények létrehozásától azok korszerű, az egész magyar és egyetemes tudományosság szempontjából figyelemre méltó eredményeket hozó működéséig.

Ma már vitathatatlan tény, hogy a magyar tudományosságnak szerves része minden magyar tudományos érték, bárhol élnek is azok a magyar kutatók, akik ezeket az eredményeket létrehozták. A magyar tudományosság nem képzelhető el a határon túli magyar tudósok eredményei nélkül, mint ahogy ez utóbbiak sem hagyhatják figyelmen kívül az anyaország tudományos értékeit.

Az utóbbi két évtized létrehozta és segíti a magyar tudományosság egységét, szervességét.

A határon túli magyar tudományosság minden része olyan értékeket tud teremteni, olyan funkciókat tud betölteni, amelyeket rajta kívül senki más nem teremthet. A magyar tudományosságnak vannak olyan nagyon fontos területei, amelyek csak a határon túli magyarság által művelhetők szakszerűen és eredményesen.

A határon túli magyar tudományosság kettős kötődése folytán részese a magyar mellett egy másik nemzet tudományosságának is. Optimális esetben ez a kettős érdekeltség, kettős kötődés példaértékű eredmények forrása lehet. A rendszerváltozás utáni kezdeti időszakban sok-sok hasonló tudományos kezdeményezés haladt párhuzamosan egymás mellett, sokszor egymásról nem is tudva, egymás eredményeit nem is ismerve. Ez a szervezetlenség és szétszórtság az anyagi és szellemi erők indokolatlan pazarlását is jelentette.

Biztosítani kell, hogy a magyar–magyar kapcsolatokban a tudományos értékek legyenek a kötőanyagok. Ezek a magyar–magyar tudományos kapcsolatok az értékek megbecsülése alapján kölcsönösen mellérendelő jellegűek legyenek. Ez segíthetné a határon túli magyar tudományosságot abban, hogy elkerülje a belterjességet, másrészt pedig abban is, hogy a tudományos intézmények társadalmi szerepvállalása hatékonyabb legyen.

Egy jó nemzetstratégia öntudattal és önbecsüléssel segíthetné a határon túli magyar tudományos közösségeket is. Ezeknek a közösségeknek a tudományossága az utóbbi két évtizedben megújult, kibontakozott, de az újabb idő követelményei szerint új koncepcióra, új stratégiára van szüksége. Egy korszerű, a mai európai kihívásokkal bátran szembesülő nemzetstratégia kimunkálása és megvalósítása halogatást immár nem tűrő létérdeke az egész magyar nemzetnek.

2.

Globalizálódó világunkban különösen fontos tudatosítanunk, hogy az egyénnek és közösségnek egyaránt létfeltétele, hogy azonos lehessen önmagával, hogy legyen karaktere, legyen önazonossága, identitása. [...]

A Kárpát-medencei magyar identitás nem kapcsolódhatott az állampolgársághoz, hiszen a magyarság egyharmada más, a magyartól történelmében, hagyományaiban és főként nyelvében lényegesen különböző állam állampolgára lett. Az önmagunkhoz való ragaszkodás, az önmagunkkal való azonosság azonban elemi emberi igény és elemi emberi jog. Számunkra „nem az állam, hanem a nemzet az a nagyobb összekovácsoló történelmi fogalom, amelyben mindenki elfér, aki magyarnak vallja magát, függetlenül attól, hogy milyen határok húzta keretekben kell élnie” (Benkő Samu).

A méltósággal vállalt és méltósággal vállalható identitás számunkra elemi emberi igény. „Európában senkinek sem szabad kisebbséginek lenni, mert az nem statisztikai kérdés, hanem a méltóság vagy a megalázottság alternatívája” – vallja e kérdéskör egyik ismert szakértője, Péntek János.

A *globalizáció* fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét. Antropológiai és szociológiai tény, hogy a semmilyenség, a jellegtelenység felismert veszedelmeivel csak akkor tud ép lélekkel szembenézni a személyiség és a közösség egyaránt, ha fölerősíti magában a személyiséget és közösséget megtartó értékeket, ha a globálissá vált világgal szemben legalább a maga szűkebb környezetében kiélheti otthonosságigényét, ha saját világának ismerete és szeretete megóvjá őt a semmilyenség állapotától, személyiségporlasztó, közösségfelszámoló veszedelmeitől.

A globalizációval párhuzamosan ezért vált az *identitáskutatás* világszerte az egyik legfontosabb tudományos kutatási témává.

A magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnyitottság mellett – úgy ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához, hogy az új idő követelményei szerint meg is újítja azokat. Az Európai Unióban a magyarság számára létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. A kis nemzetek számára az európai egységesülés különleges problémákat vet föl. A kis nemzetek számtalan vonatkozásban hátrányban vannak a nagyokkal szemben. Ezért a kis nemzeteknek, így a magyar nemzetnek is létérdeke önazonosságának fokozott védelme és kiteljesítése, állandó értékteremtő formálása. Ez viszont csak reális nemzeti önismereten alapulhat. Ennek a nemzeti önismeretnek lehet a művészet és a tudomány hatékony eszköze.

3.

A nemzeti közösség nélkülözhetetlen kommunikációs eszköze az anyanyelv. Az anyanyelv megőrzi a közösség tapasztalatait, biztosítja folytonosságát. Ezért lehet az anyanyelv a nemzet legfontosabb összetartó eleme, a személyiség és a nemzeti közösség önazonosságának legfontosabb biztosítója, az azonos anyanyelvet beszélő közösség történelmének is pontos lenyomata. Az anyanyelvvvel egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember.

Az anyanyelv a közösség identitásának, másoktól megkülönböztető önazonosságának a biztosítója, nemzeti kultúrájának legfőbb hordozója. A modern nemzet nyelvi-kulturális közösség, kialakulásának nem feltétele sem a terület, sem a gazdasági egység, sem az állami szuverenitás.

Az Európai Unióban a magyarság számára létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat.

4.

Nemzeti önazonosságunk kultúránknak folyton változó, folyton alakuló történeti eredménye. A nemzetszűkítést a magyar kultúra legjobbjai sohasem fogadták el, de az 1960-as évek közepéig szinte semmit nem tudtak ellene tenni. A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra puhulásával párhuzamosan – visszaszoríthatatlan erővel szólalt meg a magyar kultúrában és tudományban a nemzeti önismeret igénye, a szellemi nemzetszűkítés tarthatatlanságának tudatosítása, elemi emberi jogokat sértő következményeinek számbavétele.

Kiváló művészeink és tudósaink tiltakoztak a nemzetszűkítés és nemzeti felelőtlenség ellen – Magyarországon és a Magyarországgal szomszédos országokban egyaránt. A nyugati magyarság legjobbjai pedig már eleve azért választották az emigrációt, mert nem tudták elfogadni a kommunista diktatúra személyiség- és nemzetellenes politikáját.

Magyarországon csak az 1970-es években erősödhetett meg az a törekvés, hogy a sokfelé szórt magyar tudományosság egységét helyre kell állítani.

Az első kísérletek a hungarológia területén történtek. A magyarságtudományról zajló viták, eszmecserék egyre inkább arra mutattak rá, hogy a hungarológia az emberi civilizáció egyik sajátos értékének a vizsgálata, a magyarságra vonatkozó ismeretek kerete, a különböző diszciplínák elemeinek a magyarságra vonatkozó tartományait fogja össze.

A megújulás útján a Magyar Tudományos Akadémia elévülhetetlen érdeme, hogy a tudomány terén szakított a korábbi nemzetszűkítő koncepcióval és gyakorlattal. 1990-ben a külső tagság státusát hozta létre, majd 1996-ban az akadémiai tudománypolitikai reform egyik alaptézisévé tette, hogy a tudománypolitikát kultúrnemzeti alapra kell helyezni.

Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítása jegyében hozta létre még 1996-ban a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot, s alapította meg a Domus Hungarica Scientiarum et Artium

ösztöndíjprogramot, először rendelve anyagi forrásokat is az Akadémia határon túli magyar tudományosság programjához.

5.

A rendszerváltás magyar alkotmánya rögzítette a Magyar Köztársaság határain kívül élő magyarok sorsáért érzett felelősséget és a kisebbségi magyarok Magyarországgal való kapcsolatának ápolásához nyújtandó segítség elvét.

A globalizáció fölgyorsulása idején a magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnitottság mellett – ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához és új idő követelményei szerint meg is újítja azokat. A magyarság számára valóban létfontosságú kérdés a magyarság egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése.

Ebben adott az elmúlt másfél évtizedben óriási segítséget az egész magyarságnak a Domus Hungarica. Otthonra találtak benne a magyar tudomány határon túli képviselői. Megerősíthették magyar identitástudatukat, mélyítették tudományos ismereteiket, gazdag magyar tudományos kapcsolatrendszer hoztak létre. Visszaszerezték a kisebbségi létben megsérült emberi méltóságukat. A kultúraelméleti kutatások azt hangsúlyozzák, hogy az identitás, az önazonosság mindig keletkezésben van, tehát állandó alakítást, formálást igényel.

A kultúra mindig dialogikus helyzetben, tehát másokhoz viszonyítva mutat föl identitásjegyeket. Ezek a tényezők is a Domus Hungarica mostani jelentőségére és jövőbeli fontosságára, nélkülözhetetlenségére hívják föl a figyelmet. A nemzeti identitás megerősítése csak nemzeti cselekvés révén lehetséges.

Össze kell hangolnunk a legfontosabb nemzetstratégiai kérdésekben az öszmagyarságot, másrészt viszont a magyarság sok országban szerzett tapasztalatait is hasznosítanunk kell nemzeti identitásunk formálásakor. Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat. Számunkra létkérdés, hogy az államnemzet-koncepció kizárólagossága helyett a kulturális régiók tartalmas életét segítsük az Európai Unió révén. A politikai nemzet és a kulturális nemzet létét és különbségét az európai jog is elismeri. Saját érdekeink érvényesítéséhez helyzetünk tudatosítása a nélkülözhetetlen alap.

A Domus Hungarica ezt gazdag személyes és intézményi kapcsolatrendszer kialakításával és működtetésével hatékonyan segíti. Az együttműködés a határon inneni és a határon túli magyar kutatók és intézményeik között a tudomány nyeresége, hiszen az ilyen együttműködés

nemzetközi jellegű és értékű is. Különösen nagy jelentősége van ebből a szempontból annak, hogy a Domus Hungarica ösztöndíjasai között egyre több a fiatal, akinek meghatározó szakmai élmény és segítség a magyarországi szakemberekkel, tudományos kutatókkal, egyetemi oktatókkal való szakmai eszmecsere és a személyes kapcsolat kialakítása is. A Domus Hungarica eredményeit, értékeit minden elemzője elismeri, a jövőjét mindenki fontosnak tartja, és biztosnak szeretné tudni. S azt szeretné mindenki, ha működése stabilabb anyagi háttérrel rendelkezne, hosszabb távú tervezésre adna módot, hiszen ez a program nemcsak a magyarság nemzeti összetartozásának jelképe, hanem a magyar tudomány európai érvényesülésének is hatékony eszköze. Örömmel mondhatjuk ki, hogy a legutóbbi időben immár teljesült ez a mélyről jövő igény: a Domus Hungarica kizárólag a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alá került.

Tűnődés a határon túli magyar tudományosságról. Elhangzott Debrecenben 2010. november 19-én.

ÖTVEN ÉVES A NYIRK

A humán tudományoknak rendkívül fontos szerepük van egy-egy nemzet önismeretének és öntudatának a formálásában. Az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra minden nemzet önazonosságának az alapja. Ez semmi mással nem pótolható, nem helyettesíthető. A személyiségnek és a közösségnek egyaránt létérdeke, hogy azonos lehessen önmagával. Ennek az azonosságtudatnak az alapja és legfontosabb erőforrása az anyanyelvi kultúra.

Indulásakor, 1957-ben a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* azt a célt tűzte maga elé, hogy fellendítse a romániai magyar irodalomtörténeti és nyelvtudományi kutatásokat, fórumot biztosítson a két tudományág új eredményeinek, különösen fontos feladatának tekintette, hogy segítse az új nyelvész- és irodalomtörténész-nemzedék nevelését, kibontakozását. Célkitűzése volt az is, hogy rendszeresen ismertesse e két tudományág hazai és külföldi eredményeit, kiemelten foglalkozzon a magyar és román nyelvi és irodalmi kölcsönhatások kutatásával. E kutatások eredményeinek közzétételét sajátos feladatának tekintette. A folyóirat fél évszázados munkáját áttekintve örömmel állapíthatjuk meg, hogy célkitűzéseit – nehéz körülményei ellenére – maradéktalanul teljesítette, sőt már indulásakor – természetes és szükséges módon – kiegészítette a nyelv- és irodalomtudományi kutatásokat a néprajztudománnyal és művelődéstörténettel is.

Mindegyik tudományágban rendelkezett néhány – az egész magyar nemzeti tudományt tekintve is – kiváló szakemberrel, akik nemcsak a folyóirat tudományos rangját biztosították, hanem az új tudósnemzedék felnevelésében is meghatározó szerepet játszottak. Öröm látni az újabb és újabb szaktudósok megjelenését és folyamatos kibontakozását a lap hasábjain.

Ugyanezt állapíthatjuk meg az erdélyi magyar tudományos kutatás fő érdeklődési területeiről, témáiról is. Megtaláljuk a folyóiratban az erdélyi magyar tudományosság legfontosabb témáinak fölvetését, majd követhetjük kiteljesedését, az egész magyar nyelvterületen ismert és elismert könyvekben, könyvsorozatokban való megjelenését. Sokszor a „mutatvány”-tól a kész mű kritikai megméréseig, megítéléséig nyomon követhetjük egy-egy tudományos munka útját a NyIrK-ben. Láthatjuk azt is, hogy egy-egy jelentős tudományos mű milyen hosszú kutatási folyamat eredményeként születik meg. Olykor két-három évtizedes kutatási, érlelési idő előzi meg az összegző mű megjelenését.

A folyóirat felöleli a nyelv- és irodalomtudomány, néprajztudomány valamennyi területét, de az természetes, hogy a sajátosan erdélyi magyar témákra, értékekre figyel elsősorban. Ezekben a témakörökben értékeket képes adni a magyar és az egyetemes tudománynak, amelyek éppen sajátosságaik révén érdemelnek különleges figyelmet.

A tudományos kutatásoknak nagy hajtóereje, ha folyamatosan időről időre megmértetnek a tudományos nyilvánosság előtt. A NyIrK folyamatosan szemlézi a nyelv- és irodalomtudomány valamint a néprajztudomány legfontosabb összmagyar és nemzetközi eredményeit is. Az erdélyi magyar tudományosság eredményeit pedig gyakran magyarországi szakemberekkel méri meg. Ez a tudományos szemléleti tágasság fontos segítője az erdélyi magyar tudományosságnak.

Figyelemre méltó vonása a NyIrK-nek az is, hogy közismerten rossz, sőt sokszor válságos megjelenési körülményei ellenére belső biztonságot sugároz. Szemléletét állandóan frissíti az új tudományos kihívásokkal szembesülve, de rovatstruktúrája – tanulmányok, kisebb közlemények, adattár, szemle, hírek – indulása óta változatlan. Ez a rovatrend nagyfokú tudományos igényességgel, belső viszonyítás renddel biztosítja a tudományos színvonalat. Az egyes rovatokon belül aztán tematikai nyitottsággal dolgozik a folyóirat, teret ad a látókörébe tartozó szaktudományok minden fontos eredményének.

Megkönnyíti a NyIrK értékeinek áttekintését és számon tartását, hogy olvasóit az első és második húsz után is repertóriummal ajándékozta meg. A két repertórium fölépítése azonos: mindkettő húsz-húsz évfolyam anyagáról tájékoztat a szerzők betűrendjében, azon belül pedig a közlemények időrendjében. A világos szerkezetű, könnyen áttekinthető repertórium fölvezet az egyes tudós pályák alakulástörténetét, emellett azt is megmutatja, hogy a NyIrK meghatározó alkotói az adott szaktudomány élvonalába tartozó szakemberek.

Ötven éves a NyIrK. In: Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, 2006. 1–2. sz. 3–4.

HAGYOMÁNY – MIGRÁCIÓ – VÁLTOZÁS

Az Etnológiai Központ tíz éve

Együttlétünk alkalma ünnepi: a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja tízéves.

Miért kell ezt ünnepelni? Azért, mert a Fórum Kisebbségkutató Intézetben és annak Etnológiai Központjában egy évtizede olyan kutatómunka folyik, amely az egész magyarság nemzeti önismerete és öntudata szempontjából nagy jelentőségű.

Globalizálódó világunkban különösen fontos tudatosítanunk, hogy az egyénnek és közösségnek egyaránt létfeltétele, hogy azonos lehessen önmagával, hogy legyen karaktere, legyen önazonossága, identitása.

A magyarság tragikusnak minősíthető 20. századi történelmének következménye, hogy e nemzet egyharmada Trianon óta Magyarország határain kívül él nemzeti kisebbségként. A kisebbségek még azokban az országokban is hátrányban vannak a nemzeti többséggel szemben, amelyekben a kisebbségi jogok hibátlanul érvényesülnek. Ez – a kisebbségi jogok hibátlan érvényesülése – a kisebbségi magyarságról nem mondható el. A magyar kisebbségek történelme azt mutatja, hogy Trianon óta a létszámuk csökkent, miközben lakóhelyük többségi nemzete legalábbis megkétszerezte lélekszámát a 20. században. Ez csak úgy történhetett meg, hogy a magyar kisebbségek nem rendelkeztek azokkal a jogokkal és lehetőségekkel, amelyek egyéni és közösségi magyar önazonosságukat, magyar sajátosságuk értékét biztosították volna. Ennek pedig az volt az oka, hogy Trianonban a győztes hatalmak és az általuk kedvezményezett – Magyarországot körülvevő – utódállamok a saját érdekeik szerinti államnemzet-koncepciót érvényesítették. Ez azt jelentette, hogy a nemzeti identitást az állampolgársághoz kötötték, és – bevallva vagy eltitkolva – a kisebbségek beolvasztására, felszámolására törekedtek. Ennek a koncepciónak a jegyében zajlott a

csehszlovákiai magyarság kitelepítése éppúgy, mint a romániai magyarság magyar eredetű románokká nyilvánítása 1988-ban.

Elemi emberi jogok sérültek így. A Kárpát-medencei magyar identitás nem kapcsolódhatott az állampolgársághoz, hiszen a magyarság egyharmada más, a magyartól történelmében, hagyományaiban és főként nyelvében lényegesen különböző állam állampolgára lett.

Az önmagunkhoz való ragaszkodás, az önmagunkkal való azonosság azonban elemi emberi igény és elemi emberi jog. Számunkra „nem az állam, hanem a nemzet az a nagyobb összekovácsló történelmi fogalom, amelyben mindenki elfér, aki magyarnak vallja magát, függetlenül attól, hogy milyen határok húzta keretekben kell élnie.” A méltósággal vállalt és méltósággal vállalható identitás számunkra elemi emberi igény. „Európában senkinek sem szabad kisebbséginek lenni, mert az nem statisztikai kérdés, hanem a méltóság vagy a megalázottság alternatívája” – vallja e kérdéskör egyik ismert szakértője, Péntek János.

A globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét. Antropológiai és szociológiai tény, hogy a semmilyenség, a jellegtelenység felismert veszedelmeivel csak akkor tud ép lélekkel szembenézni a személyiség és a közösség egyaránt, ha fölerősíti magában a személyiséget és közösséget megtartó értékeket, ha a globálissá vált világgal szemben legalább a maga szűkebb környezetében kiélheti otthonosságigényét, ha saját világának ismerete és szeretete megóvjá őt a semmilyenség állapotától, személyiségporlasztó, közösségfelszámoló veszedelmeitől. A globalizációval párhuzamosan ezért vált az identitáskutatás világszerte az egyik legfontosabb tudományos kutatási témává.

A magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnitottság mellett – úgy ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához, hogy az új idő követelményei szerint meg is újítja azokat. Az Európai Unióban a magyarság számára létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése.

A kis nemzetek számára az európai egységesülés különleges problémákat vet föl. Elvileg a sokszínűség értékét elismeri az Európai Unió, az európai jogrendnek pedig egyenlő emberi esélyeket kellene biztosítania az embereknek – függetlenül nemzetük méretétől. A gyakorlatban azonban az látszik, hogy a kis nemzetek számtalan vonatkozásban hátrányban vannak a nagyokkal szemben. Ezért a kis nemzeteknek, így a magyar nemzetnek is létérdeke önazonosságának fokozott védelme és kiteljesítése, állandó értékteremtő formálása. [...]

Az egyenlő emberi esélyek természetes igénye szerint nemzeti identitásunk, önazonosságunk védelmében és erősítése érdekében mindent meg kell tennünk a tudomány eszközeivel is. A nemzeti kultúra és a nemzeti tudomány a személyiség és a nemzeti közösség önazonosság-biztosító eszköze, a nemzeti közösség kohéziója, erkölcsi-tudati szabályozása is. A nemzeti kultúra és tudomány a nemzeti azonosságtudat kiépülésének és fenntartásának, fejlesztésének a közege. Közösségi tudat nélkül az emberi élet úgy beszűkülne és kiüresedne, hogy nem is lehetne emberinek nevezni. A nemzeti közösség nélkülözhetetlen kommunikációs eszköze az anyanyelv. A nemzeti kultúrának az anyanyelv a legfontosabb közösséget meghatározó tényezője. „A nemzeti közösség megformálója a nemzeti nyelv.” Az anyanyelv megőrzi a közösség tapasztalatait, biztosítja folytonosságát.

Ezért lehet az anyanyelv a nemzet legfontosabb összetartó eleme, a személyiség és a nemzeti közösség önazonosságának legfontosabb biztosítója, az azonos anyanyelvet beszélő közösség történelmének is pontos lenyomata.

Az anyanyelvvvel egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember. A nyelvi változatosság ugyanakkor a világteremtés alternatív módszereit teszi lehetővé, ezért az emberiség hatalmas szellemi erőforrása. Az anyanyelv a közösség identitásának, másoktól megkülönböztető önazonosságának a biztosítója, nemzeti kultúrájának legfőbb hordozója.

A modern nemzet nyelvi-kulturális közösség, létrejöttének nem feltétele sem a terület, sem a gazdasági egység, sem az állami szuverenitás. Az Európai Unióban a magyarság számára létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. Ez viszont csak reális nemzeti önismereten alapulhat. Ennek a nemzeti önismeretnek lehet a magyarságtudomány hatékony eszköze. Ehhez lépést kell tartania a világszerte megújult nemzettudományokkal. Csak így válhat hatékonyvá az a széles körű magyarságismereti gyakorlati munka is, amelyet a magyar kultúra és tudomány oly sok küldötte végez itthon és a nagyvilágban egyaránt.

A legújabb kultúraelméleti kutatások legfontosabb megállapítása, hogy a nemzeti identitás mindig képződik, változik, és mindig dialogikus jellegű.

A magyar kultúrát belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat.

Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat. Mindezt azért idéztem itt emlékezetünkbe, hogy lássuk, miért pótolhatatlan érték számunkra az a szellemi eredmény, amelyet a Fórum Kisebbségkutató Intézet és ezen belül az Etnológiai Központ munkatársai létrehoztak. A szlovákiai magyar népesség népi kultúrájának tudományos igényű néprajzi kutatásával, az eredmények dokumentálásával és közzétételével a magyar nemzeti tudományosság nélkülözhetetlen részét alkották meg és alkotják folyamatosan. Minden tiszteletet megérdemel az a sokrétű és értékes munka, amelyet a Fórum Kisebbségkutató Intézet és ezen belül az Etnológiai Központ munkatársai az utóbbi évtizedben végeztek. Munkájuk mellett az is kitüntető értékük, hogy kellő szakszerűséggel számon is tartják azt, amit megalkottak.

Az Intézet publikációs jegyzékére elég egy pillantást vetnünk, hogy lássuk a lokális és regionális monográfiák, a néprajzi bibliográfiák, történelmi bibliográfiák és néprajzi tanulmányok, monográfiák, évkönyvek és folyóiratok sorát. Ezeket az eredményeket legtöbbször szakmai tanácskozások, konferenciák alapozták meg. Olyan körültekintő tudományos munka folyik itt, amely függetleníteni tudja magát a napi politikai törésvonalaktól. A nemzet ügyét nem rendeli alá politikai érdekeknek, hanem a tudomány eszközeivel hosszú távra érvényesen szolgálja azt.

A szó legtisztább értelmében vett nemzetépítés is folyik itt. Nemzeti tragédiáink ugyanis eddig túlnyomórészt a nemzeti tudat zavarosságából, a nemzeti önismeret hiányából, az önnön helyzetünkben való tájékozatlanságból következtek. A tudomány egyetemes elveinek megfelelő etnológiai kutatómunka egyetemes tudományos ismereti értéke mellett a magyar nemzeti tudat, önismeret és identitás erősítője és gazdagítója. És ugyanígy gazdagítója a velünk együtt élő más nemzetek tudományának is, hiszen Etnológiai Központ kutatómunkája vizsgálati anyagának természetéből következően interetnikus jellegű.

A MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága nevében őszinte elismeréssel gratulálok Liszka József igazgatónak és munkatársainak a nagyszerű eredményekhez! Erőt és jókedvet kívánok a jövőhöz is.

Hagyomány – migráció – változás. Az Etnológiai Központ tíz éve. Elhangzott Komáromban 2007. november 16-án.

A DOMUS HUNGARICA

Nemzeti önazonosságunk kultúránknak folyton változó, folyton alakuló történet eredménye. A két világháború közötti időszak magyarságtudománya szabatosan fejtette ki a kultúrnemzeti koncepciót. Ez azonban a második világháború után nem érvényesülhetett. A kommunista diktatúra megsemmisítette a magyarságtudományi intézményeket. A nemzeti érzést, nemzeti gondolatot nacionalizmusnak minősítette, és a tévesen értelmezett internacionalizmus jegyében üldözte. Kirekesztette a magyar kultúra oktatásából, a nemzetismeretből és a nemzeti önismeretből a határon túli magyarság teljes bonyolult kérdéskörét, a kisebbségi magyarságét és a nyugati magyarságét egyaránt. A kisebbségi magyarságot kiszolgáltatta a többségi államok asszimilációs törekvéseinek, a nyugati magyarságot pedig ellenségnek minősítette.

E példátlan önszemléleti korlátoltságot, nemzetszűkítést a magyar kultúra legjobbjai sohasem fogadták el, de az 1960-as évek közepéig szinte semmit nem tudtak ellene tenni. A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra puhulásával párhuzamosan – visszaszoríthatatlan erővel szólalt meg a magyar kultúrában és tudományban a nemzeti önismeret igénye, a szellemi nemzetszűkítés tarthatatlanságának tudatosítása, elemi emberi jogokat sértő következményeinek számbavétele. Kiváló művészeink és tudósaink tiltakoztak a nemzetszűkítés és nemzeti felelőtlenség ellen – Magyarországon és a Magyarországgal szomszédos országokban egyaránt. A nyugati magyarság legjobbjai pedig már eleve azért választották az emigrációt, mert nem tudták elfogadni a kommunista diktatúra személyiség- és nemzetellenes politikáját.

Magyarországon csak az 1970-es években erősödhetett meg az a törekvés, hogy a sokfelé szórt magyar tudományosság egységét helyre kell állítani. Az első kísérletek a hungarológia területén történtek. A magyarságtudományról zajló viták, eszmecserék egyre inkább arra mutattak rá, hogy a hungarológia az emberi civilizáció egyik sajátos értékének a vizsgálata, a magyarságra vonatkozó ismeretek kerete, a különböző diszciplínák elemeinek a magyarságra vonatkozó tartományait fogja össze.

A megújulás útján a Magyar Tudományos Akadémia elévülhetetlen érdeme, hogy a tudomány területén szakított a korábbi nemzetszűkítő koncepcióval és gyakorlattal. 1990-ban a külső tagság státusát hozta létre,

és megalapította a határon túli magyarsággal foglalkozó albizottságot, majd 1996-ban Glatz Ferenc elnök az akadémiai tudománypolitikai reform egyik alaptézisévé tette, hogy a tudománypolitikát kultúrnemzeti alapra kell helyezni. Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítása jegyében hozta létre még 1996-ban a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot, s alapította meg a Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíjprogramot, először rendelve anyagi forrásokat is az Akadémia határon túli magyar tudományosság programjához. A Berényi Dénes akadémikus által vezetett elnöki bizottság első tíz évének munkájáról és eredményeiről gazdag számadás készült. Most a Domus Hungarica tíz évének eredményeire és jövőbeli feladataira vetünk pillantást.

A rendszerváltás magyar alkotmánya rögzíti a Magyar Köztársaság határain kívül élő magyarok sorsáért érzett felelősséget és a kisebbségi magyarok Magyarországgal való kapcsolatának ápolásához nyújtandó segítség elvét. [...] Másra, többre is vállalkozott, vállalkozik a Domus Hungarica program.

A Kárpát-medencei összetartozás-tudaton túl, a nemzeti tematikák támogatásán, a környező országok magyar tudományos utánpótlásának kinevelésén, az experimentális területek kutatói számára berendezések, mérések, kísérletek elvégzésének biztosításán, a humán tudományok kutatói számára levéltárak, könyvtárak elérhetővé tételén túl az egész világ felé nyitott a Domus program. Argentínából éppúgy megkeresték ösztöndíjkérelemmel a Domus-kuratóriumot, mint Nyugat-Európából vagy az Egyesült Államokból, sőt a magyar témák iránt érdeklődő, azokat művelő, ám magyar gyökerekkel nem rendelkező kutatókat is várja a Domus-székház.

A Domus Hungarica szerepe és fontossága a jövőben sem csökkenhet, hiszen a magyarságnak az Európai Unióban sajátos kihívásokra kell modellértékű válaszokat adnia. A kultúraelméleti kutatások azt hangsúlyozzák, hogy az identitás, az önazonosság mindig keletkezésben van, tehát állandó alakítást, formálást igényel. A kultúra mindig dialogikus helyzetben, tehát másokhoz viszonyítva mutat föl identitásjegyeket. Ezek a tényezők is a Domus Hungarica mostani jelentőségére és jövőbeli fontosságára, nélkülözhetetlenségére hívják föl a figyelmet.

A nemzeti identitás megerősítése csak nemzeti cselekvés révén lehetséges. Tehát össze kell hangolnunk a legfontosabb nemzetstratégiai kérdésekben az összmagyarságot, másrészt viszont a magyarság sok országban szerzett tapasztalatait is hasznosítanunk kell nemzeti identitásunk formálásakor. Szembe kell néznünk a nemzeti identitás mindig keletkezésben levő létmódjával és képződésének dialógus jellegével egyaránt.

Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat. Mai helyzetünkben különösen nagy szükség lenne a magyar nemzetpolitika alapvető céljaiban, feladataiban és eszközeiben való megegyezésre, a nemzetpolitikai koncepció stabilizálására. Ehhez számot kell vetnünk azzal is, hogy a magyarság negyedrésztét magában foglaló hét szomszédos ország egymásétól lényeges vonatkozásban eltérő kisebbségpolitikai magatartást tanúsít, de az előző rendszerben, majd a rendszerváltás folyamatában mindegyik jobban megszervezte és megerősítette a maga identitásának biztosítékait, mint a magyarság.

Számunkra létkérdés, hogy az államnemzet-koncepció kizárólagossága helyett a kulturális régiók tartalmas életét segítsük az Európai Unió révén. A politikai nemzet és a kulturális nemzet létét és különbségét az európai jog is elismeri. Saját érdekeink érvényesítéséhez helyzetünk tudatosítása a nélkülözhetetlen alap. A Domus Hungarica ezt hatékonyan segíti gazdag személyes és intézményi kapcsolatrendszer kialakításával és működtetésével.

Az együttműködés a határon inneni és a határon túli magyar kutatók és intézményeik között a tudomány nyeresége, hiszen az ilyen együttműködés nemzetközi jellegű és értékű is. A jövő tudománya nem nélkülözheti az azonos vagy hasonló kutatásokat végző intézmények együttműködését. A tudomány érdeke éppúgy megkívánja ezt, mint a gazdaságosság szempontja. Ennek az együttműködésnek a kiindulópontja mindig az a személyes kapcsolat, amelynek megalapozásában a Domus Hungarica példászerű eredményeket ért el. Különösen nagy jelentősége van ebből a szempontból annak, hogy a Domus Hungarica ösztöndíjasai között egyre több a fiatal, akinek meghatározó szakmai élmény és segítség a magyarországi szakemberekkel, tudományos kutatókkal, egyetemi oktatókkal való szakmai eszmecsere és a személyes kapcsolat kialakítása is. Az is fontos tény, hogy a Domus Hungarica ösztöndíjasainak jelentős része idegen nyelvű közegből érkezik Magyarországra, s idegen nyelvű közegbe tér vissza. Ez a nemzetközi kapcsolatok kialakításában igen fontos tényező, hiszen – miként erre is többen utalnak – az Európai Unió programjai a nemzetközi együttműködésre épülő kutatásokat részesítik előnyben.

A Domus Hungarica szándéka és gyakorlata szerint nem kirekeszt, hanem összefog. Kezdetől fogva támogattuk azokat a programokat, amelyekben a többségi nemzet kutatóival való együttműködés is része volt a megpályázott kutatásnak. Meggyőződésünk, hogy az egységes európai kutatási tér létrehozásában a

magyar–magyar együttműködések a környező országokkal közös nemzetközi tudományos projektek katalizátorai lehetnek; annál is inkább, mivel az EU pályázati felhívásai preferálják a több országot átfogó projektek megfogalmazását.

A Domus Hungarica szerepe jelentősen változott évtizedes működése folyamán. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az egyéni kutatások segítéséről az intézmények együttműködésére tette a hangsúlyt. A jövőben fokozottan ösztönöznünk kívánjuk az egyes régiók stratégiaalkotását, a környező országok magyar tudományos műhelyeinek együttműködését regionális programok megfogalmazásában; az akadémiai határon túli magyar tudományosság program intézménytámogatási, szülőföldi és magyarországi ösztöndíjait összehangolva szeretnénk segíteni a Kárpát-medencei magyar tudományosság és felsőoktatás intézményesülését. Meggyőződésünk, hogy ezt kívánja a magyar közösségek megmaradása, fejlődése.

Magyarország feladata, kötelezettsége e téren vitathatatlan. Kolozsvár és Szabadka, Beregszász és Győr, avagy Toronto és Pozsony együttműködését nem Brüsszel, hanem mindig is Budapest fogja szolgálni.

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága a magyar nemzet jövője szempontjából fontos feladatok sokaságát vette számba, és nyitottan fogadja az új kihívásokat is. A Domus Hungarica első évtizedének eredményeit, értékeit minden elemzője elismeri, jövőjét mindenki fontosnak tartja, és biztosnak szeretné tudni. S azt szeretné mindenki, ha működése stabilabb anyagi háttérrel rendelkezne, hosszabb távú tervezésre adna módot, hiszen ez a program nemcsak a magyarság nemzeti összetartozásának jelképe, hanem a magyar tudomány európai érvényesülésének is hatékony eszköze.

A Domus Hungarica mint tudományos háttérintézmény. In: Az együttműködés esélyei. A Domus Hungarica ösztöndíjprogram első 10 éve 1997–2007. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2007. 18–21.

„ÖRVIDÉKI MAGYAROKRÓL ÖRVIDÉKI MAGYAROKNAK”

Imre Samu Nyelvi Intézet

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága nevében tisztelettel és örömmel köszöntöm az Imre Samu Nyelvi Intézet első konferenciájának minden kedves résztvevőjét.

E tanácskozás jelentőségének a megvilágítását messziről kell kezdenem.

Az egyénnek és a közösségnek egyaránt elemi emberi joga, hogy azonos

lehessen önmagával, hogy vállalhassa önmagát. A magyar önazonosság, a magyar identitás azonban a „zsákutcás” magyar történelem – Bibó István kifejezése ez – következtében nagyon összetett és bonyolult. A magyarság Trianonig egy országban élt. Ez az ország soknemzetiségű állam volt. 21 millió állampolgára közül 10,5 millió volt magyar nemzetiségű. Trianon ezt az országot úgy darabolta föl, hogy magyar nemzetiségű lakói közül 3,5 millióan a szomszédos országok kisebbségi állampolgárai lettek. Annyira abszurd volt ez a nemzetcsönkítés, hogy a magyarság jó ideig el sem hitte.

A második világháború utáni békeszerződések lényegében szentesítették a trianoni országdarabolást. A kommunista diktatúra elől a magyarság minden területéről nagyon sokan Nyugatra menekültek, majd az 1956-os forradalom leverésekor újabb tömegek hagyták el Magyarországot.

A kommunista rendszer a nemzeti összetartozást Magyarországon nacionalizmusnak minősítette, a határon túli magyarok sorsáról lemondott, a nyugati magyarságot pedig ellenségnek tekintette.

A magyarországi kommunista politika példátlan nemzetszűkítést hajtott végre, miközben a szomszédos országok a legkülönbébb módszerekkel törekedtek arra, hogy az ajándékba kapott magyar kisebbségi közösségeket felszámolják. Így következhetett az be, hogy Trianon óta a Magyarországgal szomszédos országok megkétszerezték népük létszámát, míg az általuk bekebelezett kisebbségi magyarság létszáma egyik szomszédos országban sem éri el a trianoni számot.

A kisebbségi kiszolgáltatottság évtizedei úgy megrontották a magyar öntudatot, hogy az 1989-es rendszerváltozás után a kisebbségi magyarság további nagyarányú létszámcsökkenése következett be.

A körülöttünk élő népek az utóbbi két évtizedet nemzeti függetlenségük és önállóságuk kibontakoztatására és megerősítésére használták. A magyarság pedig „békebeli kannibálok” módjára viselkedett és a „magyar abszurd” részese lett.

A magyarságnak elemi létérdeke, hogy az európai változásoknak ne áldozata, hanem másokkal egyenrangú alakítója legyen. Az elemi emberi jogok is megkövetelik, hogy az egyén és a közösség azonos lehessen önmagával. A magyarságnak tehát elemi létérdeke, hogy bárhol él a világon, megőrizhesse és megerősítse magyar identitását. Nemzeti érzése, tudata ne szégyen legyen, hanem erőforrás.

A magyarság ma a Kárpát-medence nyolc országában él, ebből hét országban kisebbségi létformában és egymástól lényegesen különböző szellemi és anyagi körülmények között. A magyar identitás rendkívül összetett, hiszen a magyarság különféle országokban, sorsokban élő közösségei szükségszerűen különböznek is már egymástól. Ilyen helyzetben különösen fontos a magyar nemzeti azonosságtudat, önismeret és öntudat folyamatos gondozása és erősítése.

A magyar nemzet mozaiknemzet és diaszpóranemzet. Ebből az is következik, hogy azonosságtudatunkban meghatározó szerepe van a magyar anyanyelvnek. Az anyanyelv nemzetmegtartó szerepét és értékét művelődéstörténetünk legnagyobb alakjai évszázadok óta vallják és tudatosítják. Gondolataik a magyar nemzeti művelődés közkinccsei. „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem” – tanultuk Bessenyei Györgytől. Illyés Gyula *Haza a magasban* című versében a magyar nyelv nemzetalkotó és nemzetmegtartó erejét tanúsítja, *Koszorú* című versében pedig a magyar nyelvet „fölnevelő édesanyám”-nak nevezi. „A magyar nyelv: létem, jövőm és reményem” – írja Kányádi Sándor, aki azt is vallja, hogy „egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv”. „Nincs más haza, csak az anyanyelv” – idézhetjük Márai Sándor vallomását. Sütő András egész könyvben kérte, hogy *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, mert tudta, hogy „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”. A kárpátaljai költő, Vári Fábrián László pedig *Illyés Gyula fejfája előtt* vallott az „édes anyanyelv” közösségmegtartó értékéről. Benne egybetartoznak a szavak: „anyaország, anyaöl, anyatej, anyanyelv”. A felvidéki költő, Gál Sándor azt veszi számba *Távolodók* című versében, hogy akik anyanyelvüket elhagyják, azok „önmagukból is kitántorognak”. Márai Sándor *Halotti beszéd* című verse az emigráns létben elpusztuló anyanyelv sirató éneke.

Az anyanyelv az emberi szuverenitásnak és teljességnek is forrása, hiszen olyan titkai vannak, amelyek mindenki mástól megkülönböztetnek és megvédenek, megőriznek bennünket. „Jöhetsz reám méreggel, törrel, ékkel, / de én itt állok az ikes igékkel” – írta Faludy György az *Óda a magyar nyelvhez* című versében. Nagy László is arról vallott, hogy az anyanyelv egyszerre titok és teljesség.

Erős várunk tehát az anyanyelvünk. De nemzeti sorsunk következménye a nyelvi és szemléleti szétfejlődés is. Nyelvészeink a Trianon utáni időszakot ezért nevezik új nyelvtörténeti korszaknak, mert a magyar nyelv minden országban más nyelvi és szemléleti közegben él és változik. Ezért beszélnek a nyelvészek a magyar nyelv lényegi azonossága mellett a szétfejlődéséről is. Kimutatták azt is, hogy a kisebbségi magyarság nyelve leginkább az államnyelvből vesz át kölcsönszavakat, míg a magyarországi magyar nyelvre sokkal erősebb befolyást gyakorolnak a világnyelvek.

A nyelvi szétfejlődésnek fontos motiválója a Magyarországon kívül élő magyarok kétnyelvűsége. A kétnyelvű ember másként beszél anyanyelvét, mint az egynyelvű.

A nyelvi szétfejlődés, az egyes régiók sajátos szókincsvaltozása motiválta, hogy a *Magyar értelmező kéziszótár* legújabb kiadásába már három régióból kerültek be speciális régiós szavak és kifejezések, amelyek korábban nem szerepeltek. Ez annak a következménye, hogy a Magyarország határain túl élő magyarok több nyelv „érintkezési zónájában” élnek.

Az anyanyelv azonban a mi körülményeink között a nemzeti azonosságtudat legfőbb bázisa. A kisebbségben élő magyarok önazonosságában még a magyarországiaknál is fontosabb szerepet játszik, hiszen a legfontosabb funkciója az identitásjelzés. A szétfejlődés tényei ellenére ma is igaz, hogy anyanyelvünk a nemzeti tudatunk legfontosabb eleme. A magyar nyelv úgy szervesítette magába a külső hatásokat, hogy megőrizte lényegi egységét. A magyar nyelv „mind a nyolc régióban sajátos vonásokkal is rendelkezik, amellettt hogy alapvetően mégis mind a nyolcban azonos” (Lanstyák István).

Az egységet és a sokféleséget tehát együtt kell szemlélnünk. Tudnunk kell azt is, hogy mindkettő kitüntetett érték. A magyar nyelv többközpontúsága tény, de lényegi egysége, lényegi azonossága is tény. Szétszórtságunkból következő sokféleségünket kell a javunkra fordítanunk. Az anyanyelv szerepe döntő a nemzeti tudat és nemzeti önismeret számára. Ezért a nyelvművelés nemzetművelés, a nyelvtudomány pedig a magyarságtudomány alapvető része. A nemzet egészében minden résznek egyaránt otthon kell éreznie magát a maga sajátosságával együtt. A nemzeti identitás és az anyanyelv számunkra szétválaszthatatlanul összetartozik.

Anyanyelvünk ápolása és kutatása legbensőbb nemzeti feladatunk. Ezért hozta létre a Magyar Tudományos Akadémia Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján a kutatóállomásként működő nyelvi intézeteket. A kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézetet, a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Irodát és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetét. És ezért hozta létre 2007-ben az örvidéki Imre Samu Nyelvi Intézetet.

Ezeknek az intézeteknek a munkatársai alapos kutatásokkal tárták és tárják fel a határon túli magyarság nyelvének sajátosságait. A Kontra Miklós szerkesztette *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat kötetei dokumentálják ezt. Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 2004 októberében a tannyelvválasztás kéréseiről rendezett konferenciát Debrecenben a szlovákiai, ukrán, romániai és szerbiai magyar nyelven (is) tanító egyetemek és főiskolák vezetőinek, tanárainak és diákjainak részvételével. A konferencia előadásait és hozzászólásait kiadták a Kontra Miklós által szerkesztett és nagy visszhangot kiváltott *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika* című kötetben. Műhelybeszélgetéseket is szerveztek a kötetéről Nyitrán, Kolozsváron, Szegeden, Budapesten, Újvidéken, Beregszászon és Nagyváradon.

Ezek a határon túli magyar nyelvi intézetek a Termini Kutatóhálózat keretében olyan szótárt készítenek, amely azokat az idegen eredetű szavakat tartalmazza, amelyeket a Kárpát-medencében csak a Magyarország határain kívül élő magyarok használnak. A szótár mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarul régióinak a szavait tartalmazza.

A Termini Kutatóhálózat célja az, hogy megismertessék a magyar nyelvváltozatok sajátos szavait és szójelentéseit az egész magyarsággal.

Az Imre Samu Nyelvi Intézet első konferenciája is része annak a törekvésnek, amely úgy akarja megerősíteni a magyar nemzeti identitást, hogy számot vet annak sokszínűségével. Nem zárkózik el az új kihívásoktól, hanem a nemzeti egységet a sokféleség értékeinek számbavételével is erősíteni kívánja.

Tisztelettel köszöntöm e konferencia minden résztvevőjét és szervezőjét.

Külön baráti tisztelettel köszöntöm Benkő Samu akademikust, a magyar művelődéstörténet példamutató tudósát, akinek munkáiból én is sok erőt merítettem, és merítek ma is. Az erdélyi magyarság művelődéstörténetét úgy mutatja be, hogy mindig tüzetesen számot vet a történelmi sorshelyzetekkel, de mindig rámutat arra, hogy „az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendelt hivatása, hogy az objektív szituáció megváltoztatására vállalkozik”.

Köszönjük Benkő Samunak, hogy jelenlétével megtisztelt az Imre Samu Nyelvi Intézet első konferenciáját.

Legyen az ő tudósi magatartáspéldája előttünk ezen a tanácskozáson is.

„*Őrvidéki magyarokról őrvidéki magyaroknak*”. In: *Szoták Szilvia (szerk.): Őrvidéki magyarokról őrvidéki magyaroknak. Imre Samu Nyelvi Intézet Kiadványai I. – Szilvia Szoták (Hrsg.): Über Warter Ungarn Für Warter Ungarn.*

Publikationen Des Imre Samu Sprachkompetenzzentrums I. Városkapu Kiadó – Magyar Média és Információs Központ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Kőszeg – Alsóőr, 2008/2009. 13–17.

MEGNYITÓ SZAVAK A MURAVIDÉKI MAGYAROK NÉPRAJZA CÍMŰ KONFERENCIÁN

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága nevében örömmel és nagy várakozással köszöntöm *A muravidéki magyarok néprajza* című nemzetközi konferencia résztvevőit. Köszöntöm a konferencia szervezőjét, a Muravidéki Magyar Tudományos Társaságot, köszöntöm a konferencia társszervezőjét, a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetet. Köszöntöm a konferencia támogatóit is, akik lehetővé tették ezt a fontos nemzetközi tanácskozást.

Örülök ennek a konferenciának, mert létrejöttét a magyar nemzeti felelősségtudat önzetlen megnyilatkozásának tartom.

A magyarság túlnyomó többsége az Európai Unió tagjává vált. Ezzel a magyar nemzet nagy lehetőséget és nagy felelősséget kapott arra, hogy megerősítse nemzeti önismeretét és nemzeti összetartozás tudatát. Elemi létszükséglete ez a magyarságnak, hiszen Európa lényege mindig is a nemzeti sokszínűség érvényesülése volt. A sokszínűség a különféle értékek, jellegek szembesítését, mérlegelését is jelenti. Ahhoz, hogy fennmaradjunk és boldoguljunk Európában, a minőség jegyében kell helyet biztosítanunk magunknak. A tudomány tárgyilagosságával kell számba vennünk múltunkat és jelenkorunkat egyaránt.

Az ember nembeli lényegéhez tartozik a közösségi élet, az emberi kultúrában való folyamatos részesség.

Sokszor idézzük Renan szavait, amelyek szerint a nemzet közös emlékezet a múltból, közös helytállás a jelenben és közös terv a jövőre. A nemzet tehát nem faji, hanem nyelvi, kulturális, lelki összetartozás-tudat. Az emberi közösségeket pedig az jellemzi, hogy létezésük feltétele, hogy azonosak legyenek önmagukkal, hogy tudatosítsák közösségi megtartó értékeiket és feladataikat egyaránt.

Az Európai Unió egyszerre kíván tagjaitól európai és nemzeti identitást. Az Európai Uniónak csak erős önismerettel és egészséges nemzeti öntudattal lehetünk alkotó részesei, különben csak áldozatai leszünk. A történelem azt tanúsítja, hogy minden nemzet akkor bontakozott ki leginkább, amikor egységes volt

érzésben, ízlésben, gondolkodásban. És akkor hanyatlott, amikor a közös emléket, közös helytállást, közös tervet az ellenségeskedés, a megosztottság lehetetlenné tette.

A magyarság megosztottsága ma kétségbeejtő. Benne történelmünk folyamán is végletek ütköztek. Szent István még a keresztény király példaképe lehetett. Magyarország a középkori Európa egyik legnagyobb és legerősebb állama volt. További történelmünket azonban olyan vallási, politikai, magatartásbeli és erkölcsi ellentétek jellemzik, amelyek lehetetlenné tették értékeink összeadódását.

Ez a kizárólagos végletesség a mai politikai és szellemi életben is nyilvánvaló. Pedig az új idő kihívásainak megfelelni, a nemzeti közösséget megsemmisítő globalizációs törekvéseknek ellenállni csak az a nemzet tud, amely nemzeti-közösségi cselekvésre össze tudja fogni a maga legjobb erőit, amely végletes ellentétek küzdelmében nem oltja ki önmagát. Csak az a nemzet boldogulhat, amely mélyen átérzi, és cselekvésével szolgálja a nemzeti összetartozás értékét és emberi szükségességét.

Nekünk különlegesen nagy szükségünk van nemzeti azonosságtudatra, nemzeti önismeretre és öntudatra, hiszen a magyarság Mohács után következő századaiban az egyik elnyomó nagyhatalomtól csak a másik elnyomó nagyhatalom segítségével tudott megszabadulni. A függetlenség hiánya morális és politikai értelemben egyaránt tévutakra vitte a nemzetet. A nemzeti közösség érdekei szerint való cselekvés helyett az ellentétek végletes szembenállása következett be.

Aztán Trianon szétdarabolta a nemzetet, egyes részeit mostoha sorsra juttatta, más nemzetek alá rendelte. Ennek következménye lett a tétlen nemzeti panaszkodás és a morbus minoritatis, a kisebbségi neurózis, kisebbségi bezárkózás.

A második világháború után megismételt Trianon pedig a nemzeti érzést és tudatot nacionalizmusnak minősítő és üldöző kommunista diktatúrával súlyosbodott. A nemzet érdekeit képviselő döntések helyett a kényszerhelyzetek állandókkal történő megmagyarázása, „megideologizálása” lett már-már nemzeti jegyünké. A magyarság nemzeti önismerete megszűnt.

A nemzet tagjai alapkérdésekben sem értenek egyet. A rendszerváltozás is teljesen készületlenül érte a magyarságot. Így történhetett meg, hogy a szabadság szégyenbe hozott bennünket.

A nemzeti közmegegyezés hiányának következménye, hogy a magyarság eddig nem tudta összehangolni a modern európai polgári távlatokat és a nemzeti önazonosság megőrzésének eszméjét.

Ebbe a tehetetlenségbe azonban nem szabad belenyugodnunk. Az egyéni és nemzeti önazonosság, identitás nem mozdíthatatlan kövület, hanem alakítható, gazdagítható eleven élet. Mindent meg kell tennünk a magyarság szellemi-erkölcsi összefogásáért és megújításáért.

Történelmünk tanúsága szerint legnagyobb bajainkat mindig a nemzeti önismeret hiánya okozta. Mai helyzetünkben elemi létszükségletünk nemzeti tudatunk, önismeretünk megújítása és gazdagítása. A magyar nemzetnek olyan értékei vannak, amelyeket tudatosítanunk kell európai helytállásunk érdekében.

A múlt ismerete a közösségi tudat egyik legfontosabb építőeleme. Az ember egyéni tudása mindig közösségi forrásokból származik. A kollektív identitások egyéniségünk nélkülözhetetlen elemei.

Nemzeti értékeinkről nem lemondani kell, hanem meg kell újítani velük a kapcsolatunkat, hogy magyar és európai identitásunk egymást erősítse. Csak erős magyar és európai identitás, azonosságtudat birtokában állhatunk nyitott lélekkel a 21. század kihívásai előtt.

Az Európai Unió nagy kihívás és nagy lehetőség számunkra. A határtalan Európában össze kell adnunk mindazt az értéket, amit a magyarság létrehozott. Számba kell vennünk minden résznek az értékeit, hogy nemzeti önismeretünk hatékony közösségi erőként működjék.

Ebben a törekvésben látom *A muravidéki magyarság néprajza* című konferenciának az időszerűségét és jelentőségét.

A népi kultúra az egész magyarság lelkének tükré. Számbavétele, a tudomány eszközeivel való megvilágítása nemzeti önismeretünk gazdagítása.

A magyar nemzetet Csoóri Sándor mozaiknemzetnek nevezte, amely fogalom azt jelenti, hogy a mozaik minden kockája önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes. Az összképben tehát minden résznek nélkülözhetetlen, mással helyettesíthetetlen értéke van. Különösen érvényes ez a nemzet peremvidékeire, hiszen ezek két vagy több kultúra találkozási övezetei. Ez pedig sajátos élményekkel, sajátos értékekkel látja el őket.

A Muravidék magyarságának és a régió más népeinek néprajzi értékeit számba vevő konferencia tehát a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető tényezője.

Az európai magyarság lelki fölépítéséből, identitásából nem hiányozhat a magyar népi kultúra, mint ahogy nem hiányozhat az európai jelleg sem. Népi kultúránk magyar és európai identitásunknak egyaránt forrása és ma is nélkülözhetetlen része.

Ezekkel a gondolatokkal kívánok Önöknek értékes és hasznos tanácskozást.

Megnyitó szavak A muravidéki magyarok néprajza című konferencián. Elhangzott Lendván 2008. január 25-én.

„A FELSZÍVÓDÁS VESZÉLYE, A FENNMARADÁS ESÉLYEI”

Az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége ezzel a címmel önálló kötetben adta ki a szórványmagyarsággal foglalkozó *Kufstein X.* tanácskozásának az anyagát. A magyar nemzeti identitás összetettsége és veszélyeztetettsége az oka annak, hogy ez a téma egyre időszerűbb és egyre elkerülhetetlenebb számunkra. A tanácskozás és a kötet nemzeti identitásunk nagyon fontos kérdéscsoportjával foglalkozik, midőn számot ad a világ minden részében élő szórványmagyarság létszámáról, fogyatkozásának állapotáról és megmaradási törekvéseiről egyaránt.

A magyarságot Trianon szétdarabolta és nemzeti szempontból kivételesen rossz állapotba helyezte. A nemzeti sors képtelenségei következtében nemcsak a Kárpát-medence magyarságának egyharmada került egymásétól is lényegesen különböző kisebbségi léhelyzetekbe, hanem egymást követték a nyugati magyar diaszpórákat létrehozó meneküléshullámok is.

A kötet tanulmányai elméletileg is sokoldalúan világítják meg a szórvány és a diaszpóra értelmezéseit és változatait. Szórványnak általában az olyan kisebbséget nevezik, amely a saját szülőföldjén egykori többségi helyzetből, tömbszerű létformájából a lakosság 10%-át sem kitevő kisebbségbe került. Vetési László meghatározása a szórványsors különös nehézségét is megmutatja: „A szórvány olyan etnikai-vallási sajátosságokkal rendelkező népcsoport, amely hátrányos arányú elhelyezkedése és kis lélekszáma miatt az identitásához szükséges értékeket a saját erejéből nem tudja beszerezni, fenntartani és fejleszteni.”

A diaszpóra pedig a migráció következtében létrejött kisebbségi népcsoportot jelenti. Mindkét fogalom sokféle tartalommal, sokféle változatban jelenik meg a tanulmányokban. Mert – miként Szabó A. Ferenc megjegyzi – nem tekinthető szórványnak egy-egy nagyváros mára már 10% alá süllyedt magyarsága. „A 20-25 ezres pozsonyi, temesvári, brassói vagy újvidéki magyarság nem szórvány, hanem jelentős nemzetiségi és kulturális tartalékokkal rendelkező, nemzetalkotó kisebbség.” Idézi Schöpfl in György álláspontját is, aki viszont nem tesz különbséget szórvány és diaszpóra között, mert az identitást tekinti meghatározó tényezőnek. Mások a szórványok és diaszpórák sok-sok változatát veszik számba.

Az egyes szórványok és a diaszpórák történelme általában veszélyeztetett és fogyatkozó létről ad számot. A diaszpórák erősödését a múltban a nemzet történelmi tragédiái okozták. Az utóbbi két évtizedben pedig a szabad helyváltztatás lehetősége növelte meg némely országban a magyar diaszpóra létszámát.

Az is tény azonban, hogy a migránsok többsége nem a kis létszámú szórványokból került ki, hanem a nagy létszámú magyarsággal rendelkező nagyvárosokból. Ez viszont azt is jelzi, hogy a magyar diaszpóra általában képzetesebb, mint a szórvány magyarsága. A kisebbségi magyarság asszimilációja viszont sokkal erősebb a szórványok peremvidékén, mint a tömbben élők között.

A diaszpóra fogalma is nagyon összetett, benne külön csoportot alkotnak a Trianonban elszakított magyar területekről Magyarországra menekült, s ott magyar közegben létrejött erdélyi, felvidéki, vajdasági magyar diaszpórák. De vannak ezektől lényegesen különböző helyzetű, mert idegen nyelvi közegben Nyugaton élő „trianoni diaszpórák” is.

A kisebbségi magyarság létszámbeli fogyása – különösen a többségi nemzet létszámával összevetve – a Kárpát-medence minden országában nagymértékű az utóbbi két évtizedben is. Ezt minden tanulmány veszteségnek és természetellenesnek tartja, hiszen elemi emberi igény az önmagunkkal való azonosság. Ezért minden szerző a magyarként való megmaradás lehetőségeit és esélyeit kutatja. Ezt szolgálja a nemzeti identitásunk összetettségének megvilágítása éppúgy, mint a „kettős kötődés” értékteremtő lehetőségeinek a hangsúlyozása. A „területenkívüliség” létformáját Deák Ernő a fennmaradáshoz szükséges „megalapozott magyarságkép” révén tartja értékteremtő lehetőségnek: „az egyensúlyteremtés csakis úgy lehetséges, hogy magyarságunk megőrzése és továbbadása a mindennapi kihívások, sőt, konfrontáció viszonylatában meggyőző értéktöbbletet jelent”.

Gereben Ferenc sok-sok felmérés alapján tanúsítja, hogy az anyanyelvnek kiemelt szerepe van az önazonosságot biztosító tényezők sorában. Az önazonosság elemi feltétele ugyanis az anyanyelvi kultúrában való otthonosság zavartalan lehetősége és minden szintre kiterjedő tágassága.

A másfél milliós erdélyi magyarságból ötszázezer él szórványban. A délvidéki magyarság száma a 2002-es népszámláláskor 292 ezer fő volt. Ennek 40%-a szórványban él. A szórványosodás folyamata minden kisebbségi magyar közösségben fölgyorsult az utóbbi évtizedekben.

Vetési László szerint a magyar etnikai csoport identitásörzésének nagy dilemmái közé tartozik, hogy élettevékenységének döntő része egy másik etnikai, nyelvi térben és környezetben zajlik. Ez pedig az identitás sérülését okozza. Ezért tartja alapvetőnek, hogy minden magyar régió készítse el saját stratégiáját és jövőképét. Minden gyermek számára biztosítani kell az anyanyelvi oktatásban való részvétel lehetőségét az óvodától az egyetemig. Ezt még akkor is meg kell tenni, ha az a feltétele, hogy a szórványok népességét a belső tömbök felé irányítják. A teljes önrendelkezés, a területi autonómia azért létfontosságú egy nemzeti kisebbség számára, mert „összegyülekezési helye lehet a szórványoknak is”. A teljes értékű identitásörző közösség létének feltétele a *területi önrendelkezés*. Cserján Károly hasonló szellemben idézi Bárdi Nándor és Szarka László összegző megállapítását: „A kisebbségi társadalom kulcskérdése, hogy tagjainak politikai integrációja és modernizációja a saját közösségi intézményein megy-e végbe vagy nem.” Duray Miklós pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a szétszakított magyarságnak a modern informatikai eszközök nagy lehetőséget adnak arra, hogy újraépítse nemzeti közösségét.

A tanulmányok írói valamennyien értéknek tekintik a nemzethez tartozást.

Ezért értékvesztésként élik meg az egyes magyar szórványok és diaszpórák fogyását. Rámutatnak arra, hogy a magyar identitásnak ezt a kényszerű összetettségét értékként kellene hasznosítanunk. Másrészt pedig mindent meg kellene tennünk a magyar nemzeti tudat erősítése és gazdagítása érdekében. Sokan hangsúlyozzák Magyarország felelősségét a magyar szórványokért és diaszpórákért. A magyar szórványok és diaszpórák elpusztulnak, ha Magyarország nem ad nekik segítséget a nemzeti összetartozás erősítéséhez és értékeik nemzeti hasznosításához.

Jelzés két fontos könyvről. In: Hítel, 2009. 9. sz. 124–126.

„FEHÉR KÖNYV AZ ERDÉLYI MAGYAR FELSŐOKTATÁS KÁLVÁRIÁJÁRÓL”

Ötven éve szüntették meg Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetemet oly módon, hogy egyesítették a román egyetemmel. Ez az egyesítés azonban az önálló magyar egyetem megsemmisítését jelentette. 2009. június 19-én *Bolyai memento* címmel egész napos megemlékezést tartott Kolozsváron a Bolyai Egyetem Baráti Egyesülete, a Kolozsvári Akadémiai Társaság és az Erdélyi Magyar Ifjak. Az emlékező nap egyik fontos eseménye a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete által kiadott *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról* bemutatása volt. E könyv felelős szerkesztője Somai József, de a szerkesztőbizottság névsorában a mű mind a hat szerzője szerepel: Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaál György, Kónya-Hamar Sándor és Somai József.

Ez a könyv az erdélyi magyarság szisztematikus felszámolási kísérletének és eltökélt megmaradási szándékának a dokumentuma. Szerzői nemcsak a tényeket tárják föl, hanem rámutatnak azok koncepcionális összefüggéseire is. Sorra megvilágítják azt a történelmi folyamatosságot, amely a román politika ígéretei és cselekedetei közötti ellentétben nyilvánul meg.

A nemzet kiemelkedő személyiségei már századokkal ezelőtt felismerték, hogy a nemzeti közösség életminőségének javításához anyanyelven tanító iskolákra és a tudományt anyanyelvünkön művelő tudósokra van szükség. A híres erdélyi iskolák alapítását az erdélyi magyarság létérdekei indokolták, megmaradásra és kibontakozásra irányuló törekvései segítették. A legnagyobb tanárok a tudásban keresték az erdélyi magyarság megmaradásának és boldogulásának a lehetőségét.

Így lett már a 16. század második felében Kolozsvár az európai művelődés egyik ismert központja. A nyugat-európai minták szerint létrehozott kollégiumok a nemzeti alapokon nyugvó, európai színvonalú iskolarendszer példái voltak. Belső hagyományaikkal alapozták meg az európai horizontú magyar műveltséget.

Az 1872-ben megnyitott kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem (1881-től Ferenc József Tudományegyetem) az erdélyi magyarság európai szintű szellemi képességeit és felkészültségét bizonyította. Fél évszázad alatt sok maradandó értéket teremtett.

A „zsákcás” magyar történelem azonban más sorsot szánt neki. 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesítését Romániával. Ekkor a románok teljes egyenjogúságot ígértek az erdélyi magyarságnak, ez azonban csak ígéret maradt. Hamarosan megkezdődött az erdélyi magyarság szisztematikus leépítése, amely azóta is tart. Az ígéreteikkel megszerezték a korábbinál két és félszer nagyobb Romániát. A valóságos cselekedeteikkel pedig a nagy létszámú magyar kisebbség felszámolását végezték és végzik ma is.

A kolozsvári magyar egyetemet 1919 májusában román katonaság foglalta el. Az egyetem Szegedre menekült. 1940-ig ott folytatta munkáját. Akkor újra visszatért Kolozsvárra.

1945. május 28-án a román hatalom megszüntette az 1872-ben alapított magyar egyetemet, és létrehozta a Bolyai Tudományegyetemet.

A régi magyar egyetem jogfolytonosságának megszüntetése az erdélyi magyarság felszámolásának a kinyilvánítása, hiszen jogfolytonosság hiányában nem kaphatta vissza értékeit.

Az új magyar egyetem létrehozása viszont a párizsi békepaktum formális kielégítése volt, hiszen annak szövegében szerepel, hogy Erdélyt csak azzal a feltétellel kapja meg Románia, ha biztosítja a demokratikus szabadságjogokat. Még a békeszerződés aláírása előtt bizonyítania kellett, hogy eleget tesz ígéretének. A Bolyai Tudományegyetem első évtizede a tanárok és a tanítványok értékes tudományos eredményeiről adott számot.

Bár gyakran hangoztatott vád volt ellene, hogy létezése „szeparatizmus”, frontális megtámadása 1956-ban történt, majd 1958-ban fölerősödött, amikor a román nacionalista nemzetállami koncepció függetleníteni kezdte magát a szovjet befolyástól, a magyarországi pártvezetés pedig lemondott a határon túli magyarság védelméről.

Ötven évvel ezelőtt, 1959-ben Babeş–Bolyai Tudományegyetem néven egyesítették a kolozsvári román és magyar egyetemet. Ez az egyesítés azonban a Bolyai Tudományegyetem felszámolását jelentette. „Az egyetemegyesítés leple alatt gyakorlatilag felszámoltak egy önálló felsőfokú magyar tannyelvű intézményt, azzal a perspektívával, hogy amit átmentettek ebből az új struktúrába, azt is fokozatosan leépítik” (Balázs Sándor).

A *magyar felsőoktatás fokozatos elsorvasztása* című tanulmányában Somai József mutatja be a magyar felsőoktatási intézmények sorsát a szocialista Romániában. Az elemi emberi jogok semmibe vevése okozza a kisebbségi magyarság létszámának nagy fogyatkozását. A statisztikai adatok szerint a magyar nemzetiségű fiatalok részaránya a felsőoktatásban az 1997–1998-as tanévben az összlétszám 3,8%-a, ennek is 68%-a román nyelven kénytelen tanulni, pedig a magyarság az ország lakóinak több mint 7%-át teszi ki.

A magyar felsőoktatás helyzete tehát diszkriminatív. A kilencvenes éveket tárgyaló tanulmánya az önálló magyar felsőoktatás újraindítására tett kísérletek számbavétele. Azt kell megállapítania, hogy részleges eredmények ellenére mindmáig nem jött létre a jogos magyar anyanyelvű felsőoktatási intézményrendszer, mert nincs hozzá román politikai akarat.

A romániai magyarság számtalanszor kinyilvánított alaptörekvése a minden szintű magyar nyelvű oktatás visszaállítása, beleértve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet. Ebben egységes a romániai magyarság. Ezért kérte 500 ezer aláírással is a lehetőséget az anyanyelven való tanuláshoz az óvodától az egyetemig. A *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról* azt tanúsítja, hogy a román politika mindig akkor ígér, amikor valami szükség szorítja, de aztán semmibe veszi saját ígéretét. A román egyetemek nem törődnek az elemi emberi jogokkal sem. Negyvennyolc román egyetem nyílt levélben utasította el az egyetlen magyar állami egyetem tervét.

Bodó Barna utal arra, hogy a Babeş–Bolyai Tudományegyetem keretében a magyar nyelvű oktatás 1993-tól kezdődően jelentős mértékben bővült. Ez azonban a kisebbségi oktatás általános kezelését illetően váltást nem jelent. A magyar tagozat propagandaanyagokban hirdetett autonómiája nem létezik. Leleplezi annak a román módszernek és magatartásnak a motivációját, amely szeparatizmusnak minősíti a magyar egyetem igényét. Helyette az Európában modellértékűnek mondott multikulturális egyetemet vallja korszerűnek.

A Bolyai-egyetemért való küzdelem 1989 utáni két évtizedét Bodó Barna öt korszakra osztja. Ezek mindegyike sok tapasztalattal látta el az erdélyi magyarságot. Igazán új korszak azonban az ötödik, a 2004 őszen kezdett és máig tartó *polarizálódás korszaka*. Ekkor jött létre a Bolyai Kezdeményező Bizottság, amely átalakította az egyetem ügyéről való közbeszédet.

Megállapította, hogy az egyetem ügyében az 1989 óta eltelt másfél évtizedben lényegi előrelépés nem történt. Ezért a korábbi – eredménytelennek bizonyult – eszközök helyett az *érdekképviselet* és a *nyomásgyakorlás* módszerét vezette be. Nemzetközi fórumokhoz fordult, nemzetközi kisebbségi felsőoktatási konferenciát szervezett, nemzetközi összehasonlítások tükrében mutatta meg a romániai magyar felsőoktatás állapotának tarthatatlanságát.

Ösztönzője az a meggyőződés, hogy magyar egyetem nélkül nincs hosszú távú magyar jövő Romániában. Az erdélyi magyar egyetem az erdélyi magyarság megmaradásának és jövőjének alapkérdése. Létkérdése. Az erdélyi magyar egyetem felszámolása a kommunista hatalom jogtipró gyakorlatának egyik példája, ezért az egyetem visszaállítása a jogorvoslati politika része kell hogy legyen. „Az pedig az Európai Uniónak, az európai közvéleménynek sem lehet és maradhat közömbös, hogy egy közel kétmillió, európai és saját hagyományait megőrző és ápoló emberi közösség milyen sorsra jut” (Kónya-Hamar Sándor). Az erdélyi

állami magyar egyetem rehabilitációja nemcsak a romániai, de az európai demokráciának is igazi próbaköve.

A művelődni, kulturálódni akaró erdélyi magyarság nem tudta kivárni azt az időt, amikor a román hatalom is belátja, hogy az erdélyi magyar egyetem léte egyetemes kulturális és tudományos érték. Nemcsak az erdélyi magyarság számára az, hanem értékteremtő szellemiség az összmagyarság és a vele együtt élő népek számára.

Az erdélyi magyarságnak a kommunizmus kelet-európai bukása után megalakult érdekvédelmi szervezetei, valamint a történelmi egyházak, a reményekre jogot adó új történelmi helyzet kialakulásával 1990-ben nagyszabású egyetemi terveket dolgoztak ki. Önálló, magyar anyanyelvű, minden jelentős szakterületet felölelő egyetemi hálózat létrehozása volt a cél.

Ehhez azonban mindmáig nincs kellő román politikai akarat. Ezért hozták létre a történelmi egyházak a Sapientia Alapítványt, amelynek kuratóriuma Kolozsvár központtal megalapította az erdélyi magyar magánegyetemet.

Ez nem az állami magyar egyetem helyett jött létre, hanem olyan erdélyi magyar egyetemi hálózat koncepciója alapján, amelyben a nemzetközi gyakorlatot követve egymást segítik és kiegészítik az állami és magánegyetemek.

Az erdélyi magyar egyetem ügye elválaszthatatlan az erdélyi magyarság létének esélyeitől. Értelmiség nélkül egy közösség elvész: szétszóródik vagy etnikai jellegű zárvánnyá válik.

A magánegyetemi kezdeményezések az önálló állami magyar egyetem létfontosságát nem kérdőjelezzik meg. A romániai magyar adófizetőknek szükségük és joguk van saját állami egyetemre, amelyben az anyanyelvi egyetemi környezet is segíti a szellemi értékek megteremtését és kibontakoztatását.

Jelzés két fontos könyvről. In: Hitel, 2009. 9. sz. 126–128.

BÚCSÚ TURCZEL LAJOSTÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Magyar Írószövetség nevében veszek végső búcsút Turczel Lajostól, a felvidéki magyarság kiváló tudósától és tanárától.

Személyisége, embersége, hűsége, különleges értékű pedagógiai és tudományos munkássága a gondolkodói és magatartásbeli tisztesség példája.

Az őt útjára bocsátó felvidéki magyarságért érzett felelősség alakította pályáját. A pesti egyetem joghallgatója még szépírói terveket forgatott a fejében, bejárt a bölcsészkar óráira is.

Aztán a friss jogi doktor szinte a diplomával együtt kapta a katonai behívót, s csak évek múlva került haza, Csehszlovákiába. A nagy terveket szövögető egykori Bolyai-kollégista állami gazdasági intéző lett.

Innen szólította a felvidéki magyarság sorsáért, szellemi állapotáért érzett felelőssége a komáromi magyar gimnázium igazgatói posztjára, majd 1954-ben tanárnak a pozsonyi Pedagógiai Főiskolára, 1959-ben pedig a Komensky Egyetem magyar tanszékére.

Küldetesként vállalta a szlovákiai magyar értelmiség nevelését, a megalázott magyar nemzetiségi közösség önismeretének és öntudatának az erősítését.

Előbb a magyar és világirodalom néhány klasszikusának az életművét elemző tanulmányaival alakította ki irodalomszemléletének értékrendjét és horizontját, majd a szlovákiai magyar irodalmat pedagógiai kritikáival felnevelő és kibontakoztató munkába kezdett.

Közvetlenségével, sugárzó egyéniségével, nagy tudásával egymást követő fiatal nemzedékeknek adott életre szóló élményt.

Személyiségében szerencsésen találkozott a szakszerűség, az emberi jóság és a morális igényesség.

A nála sokkal fiatalabb és képzetlenebb emberekkel is egyenrangú partnerként tudott bánni, minden értékükre figyelt, minden eredményüknek örült.

Az ösztönző jóság volt a pedagógiai módszere.

A nemzedékeket felnevelő kitűnő pedagógus kitűnő tudós is volt.

Az ötvenes évek elején a történelmi kiszolgáltatottság helyzetében immár harmadszor újra induló szlovákiai magyar szellemi élet első eredményeit felnevelő szeretettel gondozta, bírálta és értékelte. A bátorító értéktanúsítás volt a legfontosabb elve. Bírálatait is a szeretet szavaiba foglalta, hogy létfontosságú „kertészműveletei”-vel le ne törje a szellemi pályán induló fiatalokat.

Első könyve, az 1958-ban megjelentetett *Írások mérlegen* a pedagógiai kritikával segítette a szlovákiai magyar irodalom kibontakozását. Ezzel egy időben megjelentette a *Fiatal szlovákiai magyar költők*

antológiáját, majd 1961-ben a *Szlovákiai magyar elbeszélők* írásait gyűjtötte antológiába. Mindkét gyűjteményt bevezető tanulmánnyal látta el.

1963–1964-ig irodalmi munkássága elsősorban a kortársi művek kritikai vizsgálatára összpontosult. Tanulmányai és antológiái megalapozták és segítették a szlovákiai magyar irodalom kibontakozását. Ezután újabb nagy vállalkozásba kezdett. Az a felismerés szabta meg pályájának további fő irányát, hogy egy kultúra csak a maga folyamatosságában, történetiségében, előzményeinek alapos megismerésével érhető meg igazán. Csak így emelhető egyéni és közösségi létértelmezéssé, önismeretté, sorsformáló szellemi-erkölcsi erővé. Ezért rendkívül alapos történeti kutatásokba kezdett. Ezek első összegző eredménye lett 1967-ben a *Két kor mezsgyéjén* című kézikönyve, amely a két világháború közötti szlovákiai magyar irodalom fejlődési feltételeit, körülményeit tárta fel. Ez a kiváló mű lenyűgöző filológiai alapossággal, mélyreható elemzéssel és értelmezéssel mutatja be a szlovákiai magyar irodalom és kultúra szempontjából meghatározó fontosságú jelenségeket és körülményeket.

Kisebbségtörténelem, politikai-világnézeti helyzetkép, a művelődés körülményeinek elemzése, az ifjúsági mozgalmak, a tudományos élet, a sajtó és a folyóiratok története kapott benne önálló fejezetet.

A szlovákiai magyar önismeret és helyzettudat elképzelhetetlen ennek az alapozó munkának az eredményei nélkül.

Turczel Lajos a későbbiek során is alapvető tudományos kutatások egész sorát végezte el. Kitűnő tanulmánykötetek és antológiák tanúskodnak eredményeiről. Tanulmányai egy-egy kérdéskör alapos áttekintésével a szlovákiai magyar irodalom- és kultúrtörténet hiányzó fejezeteit pótolták.

Tudományos munkáinak mértékadó minőségét óriási háttérmunkával biztosította.

Feledhetetlen személyisége és a tudomány egyetemes mértéke előtt is helytálló életműve a magyar kultúra és tudomány maradandó értéke.

Két héttel ezelőtt még életműve előtt tisztelgő ajándékokat és kitüntetésekkel adhattunk át neki. Akkor azt mondta: „Mi mindnyájan dolgozunk. De az idő is dolgozik. Neki az a feladata, hogy elvégezze a munkáját rajtunk. Ne haragudjunk rá azért, mert teljesíti kötelességét.”

Turczel Lajos fizikai létezésén az idő befejezte a maga munkáját. Személyiségének és szellemének értékei tovább élnek a magyar nemzet közösségében.

Ezzel a vigasztaló gondolattal mondom: Isten Veled, Lajos bácsi! Legyen Neked könnyű ez az ipolyszalkai föld, amelyen kilencven esztendővel ezelőtt elindultál, és amelybe most végleg visszatértél!

Nyugodjál békében!

Életműve a magyar kultúra és tudomány maradandó értéke. In: Szabad Újság (Pozsony), 2007. okt. 10. - 10; „Személyisége, embersége, hűsége a tisztesség példája...” (Végső búcsú Turczel Lajostól) In: Irodalmi Szemle, 2007, 11. sz. 35–37.

A PÜSKI-PÉLDA

A Püski házaspár és család számomra a magyar nemzeti életakarat minden időben erőt adó nagy példája. Elindulni a semmiből, a föld nélküli földművesség nyomorult állapotából, és áldozatos munkával, teremtő okossággal a nemzeti tudatot erősítő példává nőni – kivételes emberi tett.

A jogi kar hallgatója még csak a mezei jogászhallgatóknak sokszorosított jegyzeteket. Az alulsó Magyarországiért érzett felelősségtudata egyre nagyobb cselekedetekre szólította. Sorsformáló eltökéltsége, leleményessége, vállalkozói bátorsága hamarosan csodát művelt. Már egyetemi éve során felismerte, hogy a nemzet önismeretének és öntudatának az erősítésében az irodalom alapvető szerepet vállalhat, ha kifejezi a nemzeti sorsproblémákat. Látta és értékelte a bontakozó népi irodalom nemzeti és szociális problémákkal küzdő alkotóit. Azt is tapasztalta, hogy a műveknek, a gondolatoknak el kell jutniuk a magyarság alsó rétegeihez is, hogy cselekvéssé, új nemzeti tudatot és önismeretet alkotó erővé váljanak. Megismerte Illyés Gyulát, Tamási Aront, Veres Pétert, Sinka Istvánt, Szabó Pált, Szabó Lőrincet és társaikat. Féja Géza, Matolcsy Mátyás, Kerék Mihály földreformért kiáltó írásai az ő tapasztalatairól is szóltak. Németh Lászlónak a minőség forradalmát ösztönző gondolatai Ady, Szabó Dezső, Móricz, Bartók és Kodály korábbi hatását érelelték cselekvő erővé benne. Sokféle szellemi értéket látott a népi irodalomban, de azt is látta, hogy minden más irodalmi irányzatnak kiadói, felelős segítői vannak, a nemzeti és szociális felelősségtől áthatott írói táborral azonban egyik kiadó sem törődik, így értékei nem tudnak összeadódni és együtt megmutatkozni. Ekkor határozta el, hogy – jegyzetkiadói tapasztalatait is hasznosítva – könyvkiadóként áll a népi irodalom s ezen keresztül a magyar nemzet szolgálatába.

1939-ben megindította a Magyar Élet Könyvkiadót, amely néhány év alatt a magyar szellemi élet kiemelkedő jelentőségű tényezője lett. Sinka István kötete, a *Vád* volt a kiadó első könyve, egy nagy

tehetség és általa nincstelen szegények világának beemelése a magyar nemzeti tudatba. Ezt követte hamarosan Szabó Dezső tanulmányainak gyűjteménye, *Az egész látóhatár*. A következő évben Németh László tanulmányainak, *A minőség forradalmának* négy kötete. Majd Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar?* című könyve. Sorolhatnánk vég nélkül a máig eleven értékű Püski-köteteket.

A könyveket Püski Sándor hatalmas példányszámban adta ki. Példaszerűen megszervezte a könyvterjesztői hálózatot is.

Óriási tette volt Püski Sándornak a második szárszói konferencia is, ahová a nemzet sorsán és jövőjén való közös gondolkodásra hívta meg a magyar szellemi élet képviselőit. Ez a tanácskozás – különösen Németh László beszéde – mindmáig történelmi tisztánlátásra ösztönző vitatéma a magyar szellemi életben.

Sokat tett azért, hogy a magyar népi irodalom minden árnyalatát együtt lássa és hasznosítsa a nemzet. Nagy István műveit éppúgy kiadta, mint Németh Lászlóét. Szárszóra is éppúgy hívta például Erdei Ferencet, mint Sinka Istvánt. A magyar nemzet érdeke volt számára a fontos, nem a személyek világnézeti hovatartozása.

Könyves pályájának első nagy korszaka 1944-ben véget ért. Ezután szörnyű negyedszázad következett. Államosítás, rágalmazás. Majd a hirtelen felfénylő 1956. Aztán megint hamis vádak. Börtön.

A Püski Sándor nemzetépítő cselekvő akarata azonban hatalmas erőforrásnak bizonyult. Tönkretették itthon, fölépítette a Püski Könyvesházat Amerikában.

Magáévá tette a Németh László-i gondolatot, amely szerint „a diaszpóra lehet egy nemzet ereje is, ha a dolgainkat közvetíti a nagyvilágnak és a nagyvilágot hozzánk”. 1967 és 1989 között a Püski család „magyar könyves Amerikában”. Ismét nagy dolgot cselekszik. Nemcsak létrehozta a legteljesebb magyar könyvválasztékot a világban, hanem szervezi a magyar szellemi élet sok-sok képviselőjének amerikai útját. Itthon kiadhatatlan könyvek sorát jelenteti meg Amerikában, és juttatja be Magyarországra. Konferenciákon tiltakozik a szellemi határsorompók ellen. 1987-ben a lakiteleki tanácskozáson szót emel a régóta tervezett és régóta hiányzó cenzúrázatlan folyóiratért, a *Hitelért*. Állandóan rendületlenül cselekszik.

A rendszerváltozás után – immár nyolcvan év felé közeledve – újra megnyitja Magyarországon a Püski Könyvesházat. Újra nagy dolgot cselekszik a Püski házaspár, és nagy dolgot cselekszenek fiai, amikor folytatják a hetven esztendővel ezelőtt elkezdett kiadói munkát.

Püski Sándor – maga is vall erről – egész életében azt kereste, hogyan gyógyítható lelkileg és szellemileg a magyar nemzet. Amit az írókért tett egész életében, azzal méltán érdemelte ki a nemzet közmegebecsülését.

A Püski-példa. Kézirat.

NAGY KÁROLY BETHLEN-DÍJAS

Negyvennyolc esztendeje annak, hogy a baranyai megyei Erdősmecske forradalmi nemzeti tanácsának elnöke, az akkor mindössze huszonkét esztendőes Nagy Károly a szó valóságos értelmében az életét mentve elmenekült Magyarországról. Az emigrációt az első pillanattól kezdve küldetésnek tekintette. A forradalom eszméihez mindmáig hűséges maradt. Immár közel öt évtizedes emigrációja során mindenkor töretlenül szolgált azokat.

Küldetése legelső feladatának azt tekintette, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc emlékét őrizze, eszméinek, törekvéseinek tisztaságát a nagyvilág fórumain is megvédje az árulók által rászórt szennytől és gyaláztól.

Az Amerikai Egyesült Államokban, a Rutgers Egyetemen már 1958-ban közösséget szervezett azokból, akiknek közös élménye volt a forradalom csodája és a leverettetés tragédiája.

Nagy Károly nemcsak az önmegőrzést tekintette küldetésének, hanem azt is, hogy a demokrácia és a szabadság eszméit az összmagyarság tudatában ébren tartsa, és a nagyvilág számára is közvetítse.

Eltökélt szándékához erőt és világnéppformáló ösztönzést kapott a magyar népi mozgalom klasszikus személyiségeitől, Illyés Gyulától, Németh Lászlótól, Bibó Istvántól és másoktól. Bibó István „aszketikusan tárgyilagos” szemléletével adott filozófiai és történelmi távlatot és igazolást Nagy Károly személyes élményeinek. A Bibó-életmű mindmáig erőforrása maradt az ő személyiségének. Olyan értéknek tekinti azt, amelyet meg kell ismertetni a világgal is. Ezért gondozta nagy odaadással az angol nyelvű Bibó-kötetet.

Az egész nemzetért érzett felelőssége szólította őt – és szólítja ma is – önzetlen nemzetalakító közösségi munkára. Ezért hozta létre barátaival New Brunswickban a Magyar Öregdiák-szövetség – Bessenyei György-kört 1960-ban. A Bessenyei György-kör – amelynek alapításától kezdve mindmáig egyik jellegadó személyisége Nagy Károly – az évek folyamán közel háromszáz kiemelkedő magyar művészt, tudóst, politikust hívott meg nyitott eszmeeszerére, közös gondolkodásra.

Nagy Károlynak és barátainak a magatartása, gondolkodásmódja ezeknek a találkozóknak a révén átsugárzott az egész magyarság közgondolkodásába. Bátorította az ellenzéket, porlasztotta a kommunista diktatúrát. Segítette a szétszakított magyarság összetartozás tudatának az erősítését.

Történelmi jelentőségű a kör *Tanúk – korokról – szóbeli történelem* című előadássorozata, amelynek keretében huszonhárom ismert történelmi személyiség tartott harminckét tanúbeszámolót az általuk is alakított történelmi eseményekről. Nyolc történelmi forrásértékű tanúbeszámolót könyv alakban is kiadtak. Ezt a programot és könyvsorozatot is azzal a szándékkal és hittel szervezte és szerkesztette Nagy Károly, hogy ezekkel a történelmi adalékokkal is segítse egy emberségesebb jövő kimunkálását.

Nagy Károly az egyik alapítója és huszonöt évig egyik tanítója volt a Bessenyei György-kör hétvégi magyar iskolájának is. A mindig nagyobbra néző szándék vezette ahhoz, hogy kutassa, hogyan lehetne az amerikai magyar iskola munkáját hatékonyabbá tenni. 1965-ben felmérő tanulmányt írt arról, hogy hol és hogyan folyik még az Egyesült Államokban az övékhez hasonló magyartanítás. Huszonhárom magyar iskoláról készített tanulmányát hazaküldte Magyarországra Kodály Zoltánnak, Illyés Gyulának és Váci Mihálynak. Rámutatott levelében arra a képtelenségre is, hogy a szórványmagyarok gyermekeit ellenségnek tekinti Magyarország. Felelősségre ébresztő módon hangsúlyozta, hogy ideje volna ezen a szemléleten változtatni, lehetővé kellene tenni, hogy a nyugati magyartanárok összefoghassanak a hazai szakemberekkel a szórványban való magyartanítás ügyében.

Ez volt az első lépés ahhoz, hogy 1970 augusztusában összehívják Debrecenben és Budapesten az első Anyanyelvi Konferenciát, amelynek megálmodója Nagy Károly volt, s mindmáig ő az egyik vezetője.

Az Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága immár több mint három évtizede segíti a szórványmagyarság és a kisebbségi magyarság anyanyelvi oktatását és kultúrájának művelését, erősíti a magyarság nemzeti tudatát és önismeretét.

Nagy Károly az Anyanyelvi Konferencia tanácskozásain egyenes szóval követelt történelmi igazságtételt az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak. Tiltakozott a magyarországi tankönyvek történelemhamisítása ellen. Tiltakozott Nagy Károly az ellen a nemzetszűkítés ellen is, hogy a magyarországi tankönyvekből több millió magyar hiányzik. Szót emelt a teljes magyar irodalomért, a teljes magyar kultúráért – bárhol született is az a világon. Következtesen és eredménnyel harcolt azért, hogy a Kárpát-medence kisebbségi magyarsága is teljes jogú részese lehessen az Anyanyelvi Konferenciának s rajta keresztül a magyar nemzetnek.

A szociológia professzoraként áll helyt az amerikai egyetemeken. De közben sokirányú és önzetlen közéleti munkásságával és magyar nyelvű könyveinek sorával – *Tanítsunk magyarul* (1977); *Magyar szigetvilágban ma és holnap* (1984); *Szigetmagyarság és szolidaritás* (1988); *Küldetésben* (1996); *Emigránsok küldetésben* (2000); *Járatlan utakon* (2003) – az egész magyar nemzetért küldetéstudattal cselekvő önzetlen magatartás egyik eszményi modelljét is megalkotta. Ennek fontos része az is, hogy angol nyelvű írásaival igen sokat tett azért is, hogy a nagyvilág reális ismereteket kapjon a magyar történelemről, a magyar nemzet törekvéseiről és értékeiről.

Nagy Károly minden időben megtalálta és megtalálja magyar nemzeti küldetésének legfontosabb terepét: a politikai ellenállást, a magyartanítást, a szerkesztést, a közösségszervezést, az elméleti és gyakorlati munkát a szigetmagyarság, majd a kettős nemzeti tudatú magyarság időszerű cselekvési módjainak felkutatásában.

Az is külön értéke életművének, hogy a magyar nemzet jobbításáért nemcsak dolgozik, hanem munkáját példaszerűen dokumentálja is. Ezáltal modellérvényűen tanúskodik arról is, hogy a nemzete sorsáért felelősséget érző személyiség minden körülményben megtalálhatja a közösségi érdekű cselekvés lehetőségét és értelmét.

Nagy Károly. Laudáció a Bethlen-díj átadásakor. In: Hitel, 2005. 1. sz. 3–4.

BALÁZS SÁNDOR KÖSZÖNTÉSE

A nyolcvan esztendő Balázs Sándor életműve az erdélyi magyarság nemzetiségi önismeretének és öntudatának eleven forrása. Munkássága akkor vált a szűkebb értelemben vett szaktudományon túlmutató, személyiség-és közösségóvó értéké, amikor az 1970-es évek elején az erdélyi magyarság sorskérdései kerültek filozófiai és szociológiai érdeklődésének a középpontjába.

A kisebbségi világnézet-alakítás példáiként értelmezte a két világháború közötti erdélyi magyar filozófiát, például Tavasz Sándor és Varga Béla bölcséleti írásait, amelyek a kisebbségi magatartásformák filozófiai érvényű megvilágítása révén újra közösségmegtartó szellemi-lelki erővé váltak.

Ekkor választotta érdeklődésének másik fő irányává a szociológia elméleti és módszertani vizsgálatát. Lefordította és körültekintő bevezető tanulmánnyal kiadta a magyar szociográfiai irodalomra is nagy hatást

gyakorló Dimitrie Gusti szociológiai írásait. A monografikus szociológia módszerének és elméleti alapvetésének a bemutatásával segítette a reális társadalmi önismeretet. Elemzésében a tudomány életformáló értékeit világította meg, amikor föltárta azt, hogy a különféle szaktudományok eredményeit és módszereit Dimitrie Gusti miként vonta be a társadalomvizsgálatba. Kisebb könyvnyi terjedelmű bevezető tanulmányát azzal a megállapítással zárja, hogy a kép nem teljes addig, amíg adósok vagyunk Gusti-iskola tanítványainak és a hatása alatt működő folyóiratoknak a bemutatásával. Ezt az adósságot hamarosan maga Balázs Sándor törlesztette *Szociológia és nemzeti önismeret* című könyvével, amelyben a Gusti-iskola magyar műhelyeiről adott számot.

Munkásságának gazdag vonulatát képezik a nemzetiségpolitikai és nemzetiség-történelmi kutatásai is. Kiadta Jakabffy Elemér nemzetiségpolitikai írásait, megírta a *Magyar Kisebbség* című folyóirat monográfiáját és az Erdélyi Múzeum-Egyesület indulásának történetét.

Filozófiai és történelmi kutatásai egyre erőteljesebben ösztönözték arra, hogy szembenézzen az erdélyi magyarság jelenkori identitástudatának problémáival, s a bajok megmutatásával ösztönözzön azok megszüntetésére. *Identitástudatunk zavarai* című könyve 1988-ban készült el, de csak 1995-ben jelent meg, addig szamizdatként terjedt. A lélektan, a szociológia, a filozófia eszközeivel világítja meg az erdélyi magyarság nemzeti önazonosságának zavarait és e zavarok okait. A negatív tényezők sokaságával számot vető tudós minden sorát áthatja az életakarát, a közösségi megmaradás szándékát és lehetőségeit erősítő cselekvés erkölce. Sajnálkozik amiatt, hogy 1988-ban befejezett könyve 1995-ben sem csak kordokumentum, hiszen az erdélyi magyarság nemzetkisebbségi tudatának a rombolása a diktátor halála után is tovább folyik.

Balázs Sándor semmilyen körülmények között nem adja fel a „jogorvosló eltökéltséget”. Azt tartja ésszerű álláspontnak, hogy egy országos méretű demokratizálódási folyamat természetes részeleme legyen a kisebbségi szabadságjogok biztosítása. Ma is időszerű program az, amit körültekintően megfogalmazott: a reális önismeretre épülhet csak a korszerű nemzeti tudat. Erre a korszerű nemzeti-nemzetiségi önismeretre nevel minden munkájával. Meggyőződése, hogy addig lesz magyar kisebbség Romániában, amíg a kisebbségi magyarság tudatában értéként őrzi saját kultúráját és nyelvét. Az emberi minőségünkhöz hozzátartozik a nemzeti közösséghez való kötődés. Balázs Sándor minden cselekedetével azt a reményt hirdeti, hogy a kegyetlen próbatételek sorozata ellenére sem szabad földadni emberi minőségünk alaptényezőit. Naponta cselekednünk kell azért, hogy a kisebbségi magyarság emberi jogai ne csorbuljanak. Rajtunk múlik, hogy visszafordítjuk-e az ellenünk működő folyamatokat. Mostani állapotunkat nem szabad kivetíteni a jövőbe, hanem mindent meg kell tennie az erdélyi magyarságnak azért, hogy megszüntesse identitástudatának zavarait.

Köszönjük a nyolcvan éves Balázs Sándornak ezt a hitet, ezt a mindenkor jövőt formáló történelmi cselekvést.

Balázs Sándor köszöntése. In: Bodó Barna (szerk.) Bakk Miklós, Veress Károly (társszerk.): Kisebbségben, közösségben. Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára. Temesvár: Politeia Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület, 2008. 7–8.

SZABADSÁGHARCAINK MAI ÜZENETE

1.

Március 15. minden magyar ember szívében és tudatában a szabadság és a nemzeti függetlenség igényének a jelképe. Annak, hogy az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc kezdetének a napja ilyen egyetemes jelképpé válhatott, hosszú előzménye van a magyar történelemben.

Magyarország, a középkori Európa egyik legnagyobb és legerősebb állama a 16. század elején idegen hódítók áldozata lett, előbb két, majd három részre szakadt, függetlenségét elvesztette. Történelmünk ettől kezdve a kiszolgáltatottság, a földarabolás, majd a megcsonkítás fogalmaival jellemezhető. A magyarság az egyik elnyomó nagyhatalomtól csak egy másik nagyhatalom segítségével tudott megszabadulni. Felszabadítóink azonban rendre itt maradtak, átvették a korábbi elnyomók összes funkcióját, sőt mindenkor újabakkal tetézték azokat.

A nemzeti elnyomás, kiszolgáltatottság reménytelennek látszó időszaka felmérhetetlen erkölcsi pusztítást végzett a kiszolgáltatott embereken. A külső hatalom uralkodása az idomulás változatait alakította ki a századok folyamán. A függetlenség hiánya morális és politikai értelemben egyaránt tévutakra vitte az országot. A nemzet érdekeit képviselő döntések helyett a kényszerhelyzetek áлиндokokkal történő megmagyarázása lett már-már nemzeti jegyünk. A kényszerű megalkuvások történelmi folyamatában, az egymást váltó kaméleon-korszakokban szavaink is elvesztették eredeti jelentésüket. Nem a megvilágítás,

hanem a megtévesztés eszközeivé lettek. A nemzet elvesztette önmagával való azonosságát, mert nem adott, nem adhatott magának hiteles képet önnön erkölcsi és anyagi állapotáról.

2.

Mindennek ellenére a magyarságban minden időben továbbélt a szabadság és a függetlenség vágya. A magyar nép újra és újra harcba szállt függetlenségéért. Történelmünk az elnyomó nagyhatalmak elleni szabadságküzdelmek sorozatával is jellemezhető. Forradalmainkat azonban sohasem a győzelem felismert lehetősége, hanem mindig az elnyomás elviselhetetlensége s a nemzet visszafoghatatlan szabadságvágya robbantotta ki. Reális esélye a függetlenség megszerzésének az erőviszonyok egyenlőtlensége folytán sohasem volt. A hősi forradalommal kivívott szabadság és függetlenség így néhány hónapig, máskor csak néhány napig tarthatott.

Mégis, a szabadságnak ezek a nagyszerű pillanatai a nemzet belső, megtartó erejének forrásaivá váltak a függőség egymást követő korszakaiban is. A magyarság történelmének nagy pillanataiban képes volt nemzetként viselkedni, képes volt a nemzeti egységre, közös cselekedetre. Kossuth arra figyelmeztette a magyarságot, hogy: „az a nép, amelyik adott történelmi pillanatban nem áll föl tömegben a köztereken, később nem talál menedéket a történelem elől otthonaiban”.

A magyar történelemnek két ilyen felemelő, a nemzet szándékát egységesen kinyilvánító nagy pillanata volt: 1848. március 15. és 1956. október 23.

3.

1848. március 15. a magyar nemzet feledhetetlen szabadság-mozdulata: a győztes forradalom vezetői által ekkor kihirdetett követelések, a híres tizenkét pontban megfogalmazott elvek egy modern polgári magyar nemzet alkotmányát alapozták meg, a nemzeti függetlenség és a polgári jogegyenlőség alapján.

Március 15. így lett a szabadságakarát jelképe, március így lett a szabadság szinonimája a magyar nyelvben. Petőfi *Nemzeti dala* pedig Kölcsey Ferenc *Himnuszával* és Vörösmarty Mihály *Szózatával* együtt a magyarság nemzeti imádságává vált. A jobb nemzeti sorsért könyörgő himnuszt és a nemzeti hűség szózatát a szabadságért való küzdelem esküjével egészítette ki a nemzet tudatában.

A forradalom és szabadságharc idején irodalmunk legnagyobbjai tettek hitet a nemzeti szabadság semmivel sem helyettesíthető, semmivel sem pótolható értéke mellett. Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Vajda János, Tompa Mihály, Czuczor Gergely és mások műveiben a forradalom és a szabadságharc legfontosabb eszméi kaptak egyetemes érvényű művészi kifejezést.

Az 1848–1849-es magyar szabadságharcot az idegen túlerő leverte, de a szabadság eszméje, a magyar nép legfontosabb vágya oly erősen kapcsolódott 1848. március 15-éhez, hogy ennek a napnak a megünneplése a magyar politikai küzdelmek állandó része lett. Mindmáig.

4.

A második világháború utáni korszakváltás nem a magyar szellemiségben kimunkált szellemi-erkölcsi értékek alapján történt, hanem a nemzetet elnyomó idegen nagyhatalom érdekei szerint.

A diktatúra azonban nemcsak mérhetetlen szellemi-erkölcsi károkat okozott a nemzetben, hanem ellenállást is kiváltott. Elég itt csak Illyés Gyula 1950-ben írt, az 1956-os forradalom és szabadságharc idején publikált *Egy mondat a zsarnokságról* című versére utalni, amely a kommunista diktatúrának és minden zsarnokságnak a világirodalomban is egyedülálló értékű leleplezése. Joggal nevezzük ezt a verset a 20. századi *Nemzeti dalunknak*.

Irodalmunk és közgondolkodásunk 1848. március 15. példájától ösztönözve és erősítve készítette elő a nemzet szellemiségében az 1956-os forradalmat és nemzeti szabadságharcot.

Nem véletlen, hogy az *Irodalmi Újság* forradalmi száma 1956. november 2-án Petőfi *Ismét magyar lett a magyar* című versével indult.

A magyar nemzet szabadság-akarata kapcsolta össze a magyar történelemnek ezt a két eszményi pillanatát: 1848. március 15-ét és 1956. október 23-át. Mindkettőnek az volt a legnagyobb vívmánya, hogy ismét magyart lett a magyar, hogy ismét ember lett a magyar. A megnyomorított, kiszolgáltatott tömegből a magyar nemzet jött létre. A magyar nemzet egységesen vállalta a korszerű európai életforma alapelveit: az egyéni szabadságot, a nemzeti függetlenséget, az ország semlegességét, az önkormányzatot, a demokráciát és a többpártrendszert.

5.

A forradalmat és nemzeti szabadságharcot az idegen túlerő most is leverte, de a szabadságnak a forradalomban átélt nagyszerű pillanatai és a forradalom soha meg nem cáfolt eszméi a nemzet belső, megtartó erejévé váltak az újabb hódoltság évtizedeiben. S egyre visszafoghatatlanabban szólaltak meg, követelték igazságukat irodalmunkban is.

Március vagy Petőfi szólítása az októberi forradalom szólítása is volt. Szállóigévé váltak Utassy József *Zúg március* című versének sorai:

Én szemfedőlapod lerántom:

kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

*Zúg Március, záporos fény ver,
suhog a zászlós tűz a vérben.*

Hüvelyét veszi, brong a kardlap:

úgy kelj föl, mint forradalmad!

Szedd össze csontjaid, barátom:

lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,

népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát

roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra, Petőfi ! Sírodat rázom:

szólj még egyszer a Szabadságról!

Az esztétikailag értékes művekben kimondott igazság pedig helyet kért az ország nyilvánosságában is, és megkérdőjelezte a forradalom elárulására épített rendszert.

A magyar népet elnyomó idegen hatalmak és mindenkori hazai kiszolgálóik minden időben megpróbálták eltörölni, s mikor ez nem sikerült, megpróbálták kisajátítani, magukénak is vallani ezt a napot, ezt az ünnepet.

A magyar nemzet azonban mindannyiszor ragaszkodott e jelkép valódi értelméhez és tisztaságához. Így vált március 15. a hivatalos hatalom és a nemzeti szabadságigényt őrző magyarság örökös ütközési pontjává.

Így volt ez a múlt században, így a két világháború közötti időszakban s a legutóbbi évtizedekben és években is.

Nemzeti kultúránk legjobb szellemei a különféle elnyomások idején mindig felemelték szavukat az igazi márciusért. Petőfi Sándor és Kossuth Lajos örökségét vállalták, a *Nemzeti dal* esküjét örökítették tovább a nemzet igényeként.

6.

Büszkeséggel emlékezhetünk nagy elődeinkre, mert a szabadság pillanataiban mindkét nagy forradalmunkban hiánytalanul kinyilvánították a magyarság igényét a nemzeti függetlenségre és a korszerű európai életformára.

Természetes tehát, hogy 1990-ben a szabad Magyarország első mozdulatai közé tartozott március 15. nemzeti ünnepé emelése.

Magyarország ma független, szabad ország. A mohácsi vész óta csak az utóbbi néhány évben mondhatjuk ezt ki a fenyegető nagyhatalmaktól való közvetlen félelem nélkül. A márciusi és októberi forradalmak eszméit nem kell már családi titokként adni tovább. Történelmünknek mindig vágyott, de már szinte nem is remélt új korszakában élünk.

Valamennyien tapasztaljuk azonban, hogy szabadságunkkal baj van.

A szabadság szégyenbe is hozott bennünket.

Előbb az új kaméleonkorszak jegyei mutatkoztak: ama sokat emlegetett „csúcsgyalom a damaszkuszi úton”. Nagy Gáspár már 1989-ben érzékelte a bajt:

Mint a békebeli

kannibálok

egymást zabálják

föl a barátok

mintha nem volna

már ki ellen

hurrá hajrá most

egymás ellen!

Az „okos gyülekezet” helyett megint a „civódó magyar” kerekedett felül bennünk.

Majd az emlékezet-kihagyásos, nekibátorodott visszarendeződés látványos gesztusaiból azt olvashattuk ki, hogy még a pálfordulás sem az igazi már.

A minőségelvű teremtő cselekvés, a nemzet egyetemleges szellemi, erkölcsi és anyagi érdekeinek érvényesítése helyett a hatalmi érdekek harcát tapasztaljuk.

Nem ünneprontásként említem ezt, hanem azért, hogy az ünnep is felelősségünkre figyelmeztessen. A magyarság halaszthatatlan nemzeti érdeke a pártküzdelmeken, hatalmi érdekeken, megosztottságokon, nézetkülönbségeken túlmutató, felülemelkedő szellemi-lelki koncentráció, kohéziós erő megteremtése.

A magyarság végre szabad, tehát felelős önmagáért. Létszükséglete és kötelessége a nemzet oszthatatlan érdekeinek a képvisellete, mindenekelőtt ezeknek a nemzetet megtartó értékeknek a kimunkálása. Ez azért is nagyon fontos, mert a fizikai létében szétszórt magyarságnak a szellem és az erkölcs, a tudomány és a kultúra régióiban kell megtartó nemzeti közösségre találnia.

Nagy küldetés ez és nagy felelősség. Előttünk most is egy nemzet sorsa áll. A nemzet egészségéért való felelősséget kell erősítenünk magunkban, bármely részéhez is tartozunk. Csak az Egész érdekeit szolgálva teljesíthetjük küldetésünket.

Él-e ma 1848 és 1956 szellemissége a magyar nemzetben?

Ezzel a kérdéssel naponta szembe kell néznünk, mert a közérzés kohéziója nélkül nincs nemzet.

A történelemnek pedig nemzeti közösségként leszünk alakítói vagy áldozatai.

Szabadságharcaink mai üzenete. Ünnepi beszéd Nyitrán 2008. március 12-én.

AZ ERDÉLYI MAGYAR HIVATÁS ÉS TUDOMÁNY

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának 150. évfordulója valóban az egész magyar tudomány ünnepe, miként ezt Egyed Ákos is megállapítja az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizenhat kiemelkedő személyiségét bemutató *Hivatás és tudomány* című reprezentatív jubileumi kötet előszavában.

Olyan erdélyi magyar tudósok tudományos értékű bemutatása ez a kötet, akik „nem csak az erdélyi, hanem az egyetemes magyar tudományosság történetébe is beírták nevüket és az Erdélyi Múzeum-Egyesületben meghatározó szerepet tölthettek be”. Erre azáltal voltak képesek, hogy számukra „a tudomány nem foglalkozást jelentett, hanem hivatást”.

Egyed Ákos eme megállapításainak az igazságát tanúsítja a kötet.

A kiválasztott személyiségek mindegyike kiváló tudósa volt a maga szakterületének, emellett azonban idővel, energiával nem takarékoskodva vállalta az Erdélyi Múzeum-Egyesületben a legkülönfélébb közéleti feladatokat.

A kiemelkedő személyiségek pályarajza a magyar tudománytörténet időtálló értékeinek bemutatása és az Erdélyi Múzeum-Egyesület másfél évszázados történelmének is érzékletes rajza.

A tudománytörténet nemcsak kiemelkedő eredményekről ad számot, hanem minden esetben kivételes munkásságról, eltökéltségről, áldozatkészségről is. A tudósok – különösen a 19. században – híres erdélyi kollégiumok diákjai voltak, egyetemi diplomát szereztek, majd szinte kivétel nélkül külföldön is eltöltöttek egy-két évet. Kiváló nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek. Világszínvonalon művelték tudományukat, de mélyen átéltek azt a közösségi felelősséget, hogy az erdélyi magyarság megmaradásához és kibontakoztatásához a magyar nyelvű tudományosság és a magyar nyelvű közélet nélkülözhetetlen.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrehozásával Mikó Imre új irányt adott annak a gyakran megnyilatkozó és nagy történelmi múltra visszatekintő törekvésnek, hogy Erdélynek önálló tudományos intézménye legyen történelmének tudatosítása, önismeretének gazdagítása és nemzeti megmaradási igényének erősítése érdekében. Mikó Imre olyan intézményt akart létrehozni, amely a magyar tudomány és művelődés központja, akadémiai és múzeumi feladatokat egyaránt ellát. Nehéz belső próbák, küzdelmek után eljutott addig az eltökélt „missziós feladatvállalásig”, hogy a tudomány és kultúra eszközeivel fölírassa és életakarattal, életbizodalommal erősítse az 1849 után letargiába süllyedt erdélyi magyarságot. „Erdély Széchenyije” ebben a törekvésében Széchenyi Istvánt tartotta példaképének. Az erdélyi magyarság létkérdésének tekintette a nemzeti önismeretet és a nemzeti önazonosság-tudatot, a nemzeti identitást. Ennek legfőbb eszközét a magyar nyelvben és a magyar kultúrában látta. Az anyanyelvet és a magyar irodalmat a fennmaradás, az identitás megtartása legfőbb eszközének tartotta. Mindent megtett azért, hogy az anyanyelv és a magyar irodalom értékei érvényre jussanak, megfelelő intézményei gondoskodást kapjanak.

A megmaradás és az önazonosság fenntartásában a nemzetnek döntő jelentőséget tulajdonított. Az erdélyi magyarságot a magyar nemzet szerves részének tartotta, de azt is vallotta, hogy „az erdélyi értelmiségnek külön szerepe és feladata van, mi az idevaló századokkal és oláhokkal közvetlen érintkezésből és egytestűségből foly”. A magyarsággal való nemzeti azonosságtudat és a különbözőség együtt alkotják az erdélyi magyar identitást, amelyben a külön szerepek, feladatok vállalása is mindig fontos helyet kap.

Ez a külön szerep ösztönözte az erdélyi magyar tudományosság nagy személyiségeit arra, hogy éppen azokra az értékekre figyeljenek leginkább, amelyek máshol nem találhatók vagy másképpen találhatók meg. Ezért kitüntetett fontosságú az erdélyi történelem és az erdélyi magyar nyelv művelése és kutatása.

„Az identitás megőrzése, a másság elismerése és együttműködés közös ügyekben – ez volt Mikó erdélyiségének s nemzeti politikájának lényege” (Egyed Ákos). Ez maradt minden időben az Erdélyi Múzeum-Egyesület más nagy egyéniségeinek a célkitűzése is.

Vannak persze olyan tudományok, amelyekben nem közvetlenül jelennek meg az erdélyi vonatkozások, hanem a tudomány egyetemes értékével erősítik, gazdagítják az erdélyi magyarságot. Az a munka is nemzeti érték, amely egy-egy magyar intézményt a kezdeti esetleges állapotból világszínvonalra segít. Nemzeti érték a nagy nemzetközi tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkező tudós professzor munkája is, aki személyi kapcsolataival pezsgő szellemi életet teremt maga körül. Apáthy István például Nápolyban végezte zoológiai kutatásait. Huszonhét évesen lett a kolozsvári egyetem professzora 1890-ben, s a mostoha körülmények között indított Állattani Intézetet a 20. század elejére az európai kutatóközpontok méltó partnerévé, társává fejlesztette. Rektori székhelyének fő gondolata az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik alaptörekvését mondta ki: „A mai egyetemeknek két feladatuk van. Az egyik a tudomány előbbre vitele új igazságok kiderítése útján: a másik a tudományok eredményeinek közlése tanítás útján.”

Brassai Sámuel az Erdélyi Múzeum-Egyesület első igazgatója, már 1857-től „előjegyzett” tagja volt az egyesületnek. Annak megszervezésében is tevékenyen részt vett. A tudománynak szinte minden ágát magas szinten művelte. A tudományos ismereteinek a népének való továbbadását hazafias kötelességének tartotta. Nemzetét nevelő és felemelő munkája alapján nevezték őt Széchenyi és Wesselényi társának a tudomány terén.

Az erdélyi magyar tudományosság legjobb képviselői együtt haladnak a világ tudományosságával. Nagyon fontosnak tartják, hogy a világ tudományos eredményeit azonnal megismerjék, és a tudományos kutatásban és az egyetemi oktatásban egyaránt hasznosítsák. Az einsteini relativitáselmélet vagy az egzisztencialista filozófia így válik azonnal ismertté az erdélyi magyar tudományban.

A mai visszatekintés gróf Mikó Imre után Kelemen Lajost tekinti az Erdélyi Múzeum-Egyesület másik meghatározó személyiségének. Az erdélyi múlt tárgyi és írásos emlékei feltárásának és megismertetésének, a történeti kutatómunkának a megszállottja volt, egyszemélyes intézményként dolgozott. Móricz Zsigmond barátja, akinek az *Erdélyéhez* is anyagokat szolgáltatott. Létrehozta az Erdélyi Múzeum-Egyesület legjelentősebb gyűjteményét, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát. Közben ugyanolyan szenvedéllyel intézte az erdélyi magyarság közügyeit.

Kristóf György még diák korában lett tagja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, mindvégig az egyik leghűségesebb munkatársa és tisztségviselője maradt. Pozitívista könyvismertetésekkel tűnt fel, majd 1909-ben hangot és módszert váltott, a szellemtörténet hatása alá került. Nagy visszhangot kiváltó tanulmányokban kutatta a különféle művészi világképek legfőbb értékeit. Petőfi világképében a szabadságot, a Madáchéban az értelmi és érzelmi élet egységét mutatta legfőbb értéknek. 1923-tól a román egyetem magyar tanszékének a professzora lett, a teljes magyar irodalomtörténet és nyelvészet előadója. A romániai magyar irodalom első összegzésére is ő tett kísérletet. A román–magyar irodalmi kapcsolatok kiépítője, ő írta az első román nyelvű magyar nyelv- és irodalomtörténetet. Jókairól románul is könyvet írt. Az erdélyi magyar műveltség nagy ösztönzője volt, az erdélyi értékeket is az egyetemes magyar műveltség mércéjével mérte.

Az alföldi születésű Szabó Károlyra székely tárgyú tanulmányai hívták fel Mikó Imre figyelmét. A székely nemzet történetét akarta vele megírni. Ő azonban óriási gyűjtőmunka eredményeként bibliográfusként alkotott maradandót. Harmincévi kolozsvári könyvtárossága idején bontakozott ki különleges értékű bibliográfiai munkássága. Sok egyéb bibliográfiai alapmunka mellett elkészítette és kiadta a magyarországi nyomtatványok első ma is használható bibliográfiáját is.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vonzáskörébe tartozó sok-sok tudós munkáját kellene itt számba venni. Csak megemlíteni tudom, hogy az elméleti fizikus Farkas Gyulának a speciális relativitáselmélet elfogadtatásában is része volt. Rektori székhelyében „a »végső határhozig« tartó továbbtanulás életkövetelményét és a tudomány haladásának megfigyelését, az új eredmények »kielégítő« értelmezését, az egyetemi oktatásba illesztését” emelte ki. Mindezt maga példászerűen megtette. Két évvel a speciális relativitáselmélet megjelenése után már ismertette azt hallgatóival.

Az irodalomtörténész György Lajos egyetemi hallgatóként nyert pályadíjat a magyar regényirodalom történetéről írt munkájával. Majd egy évtizeden keresztül főtítkárként és szerkesztőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930 körüli megújulásának szervezője. Márton Áronnal való mély barátságának egyik közérdekű eredménye pedig az *Erdélyi Iskola* (1933–1944) című tanügyi és népnevelési folyóirat. 1940 őszétől a kolozsvári egyetem professzora. *A magyar regény előzményei* (1941) című könyve négyszáz 1740 és 1840

közötti magyar nyelvű könyvet dolgozott föl. Munkáiban fontos szempontja mindig az európai eszmék befogadásának vizsgálata.

1945-től Márton Áron mellett a katolikus egyházmegyei tanács világi elnöke. Közben változatlanul végzi naponta kutatómunkáját, mert *nulla dies sine linea*. Egy nap se teljék el írás, azaz munka nélkül. Hamarosan változik azonban a történelmi helyzet. A magyar szellemi élet megújulásának nagy és merész terveit 1947-ben a magyarság létre törő hajsza semmisíti meg, amelynek egyik célpontja György Lajos.

Kántor Lajos 1927-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkáráként közel másfél évtizeden keresztül szolgálta kitűzött céljait: a gyűjtemények gondozását, a rendszeres szakosztályi munkát, a vándorgyűlések hagyományának felelevenítését, valamint a folyóirat- és könyvkiadás ügyét.

Koch Antalt a mindenkori magyar geológia egyik legjelentősebb alakjaként tartja számon az utókor. Huszonkilenc évesen lett professzor, de akkorra már járt Európa néhány élvonalbeli egyetemén, ahonnan kora legmodernebb ásvány- és közettani kutatási tapasztalatával tért haza.

Pósta Béla az érem- és régiségtár történetében nyitott róla elnevezett korszakot. Csíkszeredai Szabó József harmincéves korára európai tudásszintű orvosként vált közismertté.

Szabó T. Attila az erdélyi magyar tudomány egyik legnagyobb egyénisége, iskolateremtő tudós volt. Az ő nevéhez kapcsolódik a 20. századi erdélyi magyar tudományosság legjelentősebb műve, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, amelyet ő indított el, s amelynek kiadása most fejeződik be. 1990 után az újraindult Erdélyi Múzeum-Egyesület intézményesítette ennek a monumentális vállalkozásnak a szerkesztését és kiadását. Péntek János tanulmányából tudjuk, hogy a szótár másfél milliót meghaladó adatát, a szótár nyersanyagát levéltári bűvárkodásainak kezdetétől gyűjtötte Szabó T. Attila. Ennek a most elkészült hatalmas tudományos műnek a hatását jelzi, hogy a szakirodalom az első négy kötet alapján már 2000-ben több mint félszáz olyan nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti munkát vett számba, amelynek az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* volt a fő forrása. Szabó T. Attila 1940-ben, a kolozsvári magyar egyetem újraindulásakor különlegesen jó helyzetben volt, mert a sok Magyarországról érkező tanár között ő volt az a kiváló képzettségű erdélyi fiatal tudós, akit ki lehetett nevezni egyetemi tanárnak, s akinek a jelenléte a továbbiakra nézve is döntő jelentőségű volt. „Az ő professzori státusza nélkül nem alakulhatott volna ki sem a további nemzedékekre kiterjedő folytonosság, sem a névtani, nyelvföldrajzi, nyelvtörténeti, kontaktológiai kutatásoknak az a távlata, amely iskolává fogja majd össze az erdélyi nyelvészeket” – állapítja meg Péntek János. Szabó T. Attila jellegzetesen erdélyi magyar tudós volt. Maga vallott arról, hogy őt csak olyan kérdések foglalkoztatták, amelyek megoldása egyben szűkebb földrajzi-nyelvi környezetének népi-társadalmi múltjának és jelenének a felderítését is jelentették. Tudományos munkásságában a helyi érdekeltég és az egyetemes távlat kapcsolódik össze. A történeti és az élő helynevek gyűjtése és vizsgálata éppúgy ezt tanúsítja, mint nyelvhasználat kérdéseivel való foglalkozás. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* éppúgy, mint a szintén általa kezdeményezett és megtervezett, de már mások által elkészített *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. Az általa kezdett kutatásokat ma már a róla elnevezett nyelvészeti kutatóintézet munkatársai viszik tovább.

Tavaszy Sándor a szolgálat jegyében élt. Az „egész életét meghatározó nemzet- és tudománypolitikai feladatok elvégzésének egy legfontosabb színterét” látta az Erdélyi Múzeum-Egyesületben. Mai szóhasználattal konzervatívnak minősíthető gondolkodásában „a küldetés, a szolgálat, a szülőföld” fontossága mellett legalább ekkora súllyal voltak jelen „a hit, a család, az egyházi és nemzeti közösség értékei” (Tonk Márton). Az erdélyi magyar tudományosságnak az erdélyi feladatokat kell elvégeznie. A filozófiát is „a nemzeti művelődés, a nemzeti önismeret, az erdélyi magyar tudományosság egészének a szolgálatába” állította. A földrajzi, kulturális és történelmi meghatározottságok együttesen hozzák létre azt az erdélyiséget, amely az „Erdélyben élő összes népeket befolyásoló egyetemes megnyilatkozása az Életnek”. Szemléletére nagy hatással voltak Böhm Károly előadásai. Tavasz Sándor „a kierkegaard-i és heideggeri egzisztenciafilozófia első magyar befogadójának egyike”, az irányzat első erdélyi közvetítője. Ma is példaértékű az a friss tájékozódás, amelyről az ő életműve tanúskodik. Heidegger és Jaspers munkáit megjelenésük után egy-két évvel hasznosítja. Karl Barthnak a dialektikus teológiáját is a teljes magyar nyelvterületen elsőként ismertette. A filozófiai igazságkeresés során szüntelenül az „egész”, az „egyetemes” megragadásának a vágya hajtotta. Erdélyiség és egyetemesség összekapcsolására törekedett, így vált a 20. század első felében az erdélyi szellemi-kulturális élet egyik meghatározó személyiségévé.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei az európai tudományossággal szinkronban alkották meg az erdélyiség jegyeit is magukon viselő műveiket. Munkásságuk az európai szintű magyar tudományosság dokumentuma, ugyanakkor az erdélyi magyar intézmények, így az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi magyar tudományegyetem történetének is tükré.

Szembetűnik az is, hogy egy-egy tudós sokszor hosszú időn keresztül egy egész intézményt képviselt, egy-egy egyetemi tanár egyedül végezte egy egész tanszék vagy intézet munkáját. A tudomány mérlege a nagyszerű eredmények mellett azt is több esetben kénytelen jelezni, hogy egy-egy életmű értékesebb, mint amennyi abból a dokumentált eredmények alapján látszik. Olykor erdélyi sajátosságként érzékelik a kényszerű polihisztorkodást is. Péntek János jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy „a polihisztorkodás és az »egyszemélyes intézmény« elsősorban nem alkat és szándék kérdése, hanem a helyzet kényszerének következménye”. Az egyéni helyzetek pedig nagyon gyakran szorosan összekapcsolódnak az intézmények lehetőségével és sorsával.

Évszázadosnál hosszabb előkészületek és próbálkozások után 1859. november 23-án sikerült megnyitni az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Nevében azonban nem szerepelhetett a magyar jelző, céljai között pedig éppen a tudományosság nem kaphatott említést. Mikó Imre és társai azonban tudták, és minden lehetséges alkalmat megragadva tudatosították, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejötte a magyar tudományosság olyan megerősítése, amely az erdélyi magyarság azonosságtudatának igen nagy értéke. Létrehozása az erdélyi magyarság életakarátának és megmaradási szándékának a megnyilatkozása. Könyvtárával és gyűjteményeivel a kolozsvári egyetem létrehozását és működését is alapvetően segítette. Az 1867-es kiegyezés azonban azt is jelentette, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése a fejlődésnek új lehetőségeit nyitotta meg. Nagy esemény volt 1872-ben a kolozsvári egyetem létrehozása. Ez azonban a szellemi erőknél nemcsak a megsokszorozását jelentette, hanem a megosztását is. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület „kezdeti lendületes működése a kiegyezést követő viszonylagos szabadság éveiben sokat veszített hatékonyságából, tevékenysége csaknem holtpontra jutott”. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a századfordulóra újra megerősödött. 1919. május 12-én azonban a román állam birtokába vette a kolozsvári tudományegyetemet és román tannyelvű egyetemet létesített annak épületeiben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos gyűjteményei is a román állam birtokába kerültek. A betiltott kolozsvári magyar egyetem Szegedre menekült. A román uralom lehetetlenné tette a magyar művelődés intézményeinek a működését. 1920 nyarán megpróbálták a magyar egyházak segítségével egy „felekezeti közti magyar egyetemet” létesíteni, de nem kaptak rá állami jóváhagyást. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület is válságos helyzetbe jutott, igazában csak 1930 körül újult meg. Akkor újrászerveződtek a szakosztályok, rendszeressé váltak a tudományos előadások. 1930-tól újraindult folyóirata is, az *Erdélyi Múzeum*. Évente rendeztek vándorgyűléseket, amelyek anyagából köteteket adtak ki. Folytatták az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatát is. Ez György Lajos főtitkári és Kántor Lajos titkári működésének az időszaka. 1940-ben visszatér a kolozsvári egyetem, György Lajos annak lesz professzora, majd 1944 végén ő az Erdélyi Múzeum-Egyesület működése újraindításának az első kezdeményezője. 1946 a reménykedés és nekilendülés esztendeje volt az erdélyi magyar szellemi életben. 1947-ben azonban már elkezdődtek ellene a támadások, 1950-ben pedig betiltották. Csak negyven évvel később, 1990-ben kezdhette meg újra működését. Most, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának 150. évfordulóján az tölthet el bennünket tiszta örömmel, hogy a nehéz körülmények ellenére az utóbbi két évtizedben úgy kiteljesedett az erdélyi magyar tudományosság sok-sok alkotójának a pályája, hogy az egyetemes magyar tudomány mértéke szerint a ma élő, sőt ma itt jelen levő tudósok munkásságáról az elődökhöz méltó számadást készíthetünk.

Az erdélyi magyar hivatás és tudomány. 150 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület. In: Bényei Tamás, Bollobás Enikő, D. Rácz István (szerk.): A mondat becsülete. Írások a hetvenéves Abádi Nagy Zoltán tiszteletére szerkesztésében. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 406–414.; az írás egy részletét lásd még: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi magyar tudósok. In: Hitel, 2010. 5. sz. 99–104.

NEMZETI KÖZÖSSÉGET TEREMTŐ KOLLÉGIUMOK

1.

A humánológia szerint az emberi csoportokat az állati csoportoktól az különbözteti meg, hogy az emberi csoport autonóm individuumként jelenik meg. Benne az egyéni sajátosságok és a közösségi tapasztalatok együtt vannak. Ezzel szemben az állat izolált lény, ismeretei a saját tevékenységéből származnak. Az ember a nyelv révén állandó kapcsolatban van más emberek gondolkodásával és tapasztalataival. Az állat viselkedését az ökológiai környezet határozza meg, az ember esetében a kultúra az a környezet, amely viselkedését döntően befolyásolja. A személyiség fejlődésében ezért a közösségnek alapvető szerepe van. Természetes, hogy ha a tudomány és művészet nagy alakjainak az élettörténetét nézzük, a család után legtöbbször egy-egy iskolai közösségnek a szerepe tűnik elénk. A személyiség kibontakozásának feltétele, hogy egyszerre rendelkezzen kollektív és egyéni identitással.

A kollektív identitás valóságismeretünk legfőbb forrása és egyéniségünk nélkülözhetetlen része. Az emberek azért hoznak létre közösségeket, hogy olyan szellemi-lelki létfeltételeket biztosítsanak maguknak, amelyek a világ megértésének és a világban való elhelyezkedésnek a segítői. A közösség úgy jön létre, hogy az egyéniségek sokféleségét az alapvető értékek tisztelete összehangolja. Közösségi lét nélkül az emberi élet beszűkülne és kiüresedne. A közösségi és egyéni identitások kölcsönösen függenek egymástól, és kölcsönösen hatnak is egymásra. A közösségek határvonalait a kollektív cselekvés formái hozzák létre. Minden emberi közösség felhasználja a múltat a jelen strukturálására és értelmezésére. A közösség múltjának ismerete a közösségi tudat egyik legfontosabb jellegzetessége.

Az egyéni és közösségi identitásnak a legfőbb forrása az anyanyelvi kultúra. A kultúra célja az egyéni és közösségi identitás, önazonosság őrzése, erősítése és gazdagítása. Nemzeti önazonosságunk kultúránk folyton változó, folyton alakuló történeti eredménye.

A fiatalok előtt új világokat kinyitó iskolák ezért nemzeti közösséget teremtő szellemi-lelki erőforrások.
2.

„Ha a szellemi Erdélyt keresem, századokkal dacoló megtartó erejével az iskolák kapuján kell – ténylegesen vagy gondolatban – benyitnom. Ha érteni akarom egy-egy jeles erdélyi tudós, író, közéleti ember lelki valóját, tartását, hitét – az iskoláját kell megismernem.

Mondd az iskoládat, s megmondom, ki vagy! A jó iskola nem mossa el az egyéniségeket, hanem éppenséggel kibontakoztatja őket, miközben rájuk nyomja a maga sajátos közösségi jegyeit” – Beke György indítja ezekkel a gondolatokkal *Régi erdélyi iskolák* című könyvét.

A nemzet kiemelkedő nagy személyiségei már századokkal ezelőtt felismerték, hogy a nemzeti közösség életminőségének javításához anyanyelven tanító iskolákra és a tudományt anyanyelvünkön művelő tudósokra van szükség.

A híres erdélyi iskolák alapítását mindenkor az erdélyi magyarság létérdekei indokolták, megmaradásra és kibontakozásra irányuló törekvései hozták létre. A legnagyobb tanárok minden időben a tudásban keresték az erdélyi magyarság megmaradásának és boldogulásának a lehetőségét. „Erdély Széchenyije”, Mikó Imre például a szabadságharc leverése utáni nehéz időkben „az anyanyelvű oktatásban, a széles közművelődésben látta meg a továbbélés, az önösszeszedés biztonságát”. Ezért alapított iskolákat, ezért szervezte meg az Erdélyi Múzeum-Egyesületet.

„Szinte nincs olyan főgimnázium, kollégium amelyért ne mozdult volna meg alapításakor vagy később, újjáépítése, bővítése, megvédelmezése alkalmával az otthont adó város, környék magyarsága.”

Az erdélyi magyarság minden időben tudta, hogy az iskola az anyanyelvi művelődés révén közösséget megtartó és fölnevelő erő. Az iskolák társadalomformáló erejének és értékének a tudását jelzi az is, hogy az erdélyi iskolahálózat kibővítése, az oktatás magasabb szintre emelése a reformációhoz kapcsolódik, a római katolikus iskolák hálózata pedig az ellenreformáció idején épül ki. Így lett már a 16. század második felében Kolozsvár az európai művelődés egyik ismert központja. A következő században Apáczai Csere János *Magyar encyclopaediája* pedig „minden eddig feltalált, igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása” volt.

A Bethlen-kollégium törvényrendjét az alapítással egy időben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szerkesztette meg. „Ebben a tudás hatalmát, a türelem erényét, a gyűlölség elvetését, a hit méltósággal való védelmét hangsúlyozta.”

Kolozsvár szellemi értékei révén kapta a „magyar Athén”, a nagyenyedi Bethlen-kollégium pedig a „schola Transsylvania” nevet.

A híres erdélyi kollégiumok fennállásának egy-egy évfordulóján is mindig „a magyar megmaradás erdélyi útjának keresése jegyében” készítettek számvetést.

Egy-egy erdélyi kollégium a tudomány és kultúra nagy alakjainak sorát adta a magyarságnak. Aztán a 20. században a 300-400 éve működő híres kollégiumok esnek áldozatul a minden igaz értéket semmibe vevő diktatúrának és minden erkölcsi-szellemi értéket megsemmisítő többségi nacionalizmusnak.

A Farkas utcában 1572-ben játszották az első magyar nyelvű színdarabot, a *Debreceni disputát*. Négyszáz év múlva az utolsót, a *Csongor és Tündét*.

Beke György *Régi erdélyi iskolák* című, Budapesten 1989-ben kiadott könyvének végén, a híres erdélyi kollégiumok történetének áttekintése után Apáczai Csere Jánost szerette volna búcsúbeszédre kérni: „Elsíratására annak, hogy milyen álmokat dédelgetett valaha, az egész népre kiterjedő anyanyelvű oktatás, mik keltek életre eszményeiből, és mik veszték el belőlük idők rendjén? Hogy mit is veszítettünk az iskoláinkkal? Jövönket is? Hitünket? Önbecsülésünket? Nemzeti valónkat?”

Végül – talán az erdélyi iskolák szellemiségének átörökítése folytán – mégis cselekvő erőért fordul Apáczaihoz. Azt kéri tőle, hogy „ismételje mindegyre, örökké és erős meggyőződéssel, három évszázad keserű történelmi tapasztalataival is: az iskolák fölöttébb szükséges voltát az egyéni boldogulásban és nemzeti megmaradásban”. Végül székfoglalójának szavait idézi: „Mert az iskolára olyan szükség van, olyan sokféle a haszon, mely az iskolából származik, hogy vannak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja.”

3.

A kollégiumok az autonómia példái is voltak. Ezért már pusztán létükkel is szemben álltak az egyeduradalomra törő politikával. A diplomákkal együtt az erkölcs és a szellem végvárai voltak a legnehezebb időkben is, amíg csak lehettek. Reményik Sándor 1925-ben írt versének refrénje az erdélyi magyarság nemzeti léte legfontosabb értékeinek a védelmére szólított: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!”

A híres kollégiumok a magyarság minden részében a nemzeti alapokon nyugvó, európai színvonalú iskolarendszer példái voltak. Belső hagyományaikkal alapozták meg az európai horizontú magyar műveltséget.

Egy-egy híres kollégiumban a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből származó diákok találkoztak, és alakítottak ki életre szóló barátságokat, egymást is nevelve teremtettek olyan magyar közösségeket, amelyek „előfeltétele volt az eltérő vélemények, egyéniségek iránti türelem, a teljesítmény tisztelete, a társasági előítéletek szigorúan bíráló elutasítása, a közös erőfeszítésben kialakult erkölcsi szolidaritás, a hiteles dolgok megbecsülése”.

Így lettek minden időben a magyarság megtartó értékei. Példájuk is tanúsította és tanúsítja a budapesti Eötvös Collegium jelmondatának mély igazságát: „Szabadon szolgál a szellem.”

A szellemnek szabadon kell érvényesülnie ahhoz, hogy az egyén és a közösség igazi támasza lehessen. A közösségi szellem nagy ösztönző erő a fiatalok számára arra, hogy képességeiket kibontakoztassák, és hogy tiszta önismeretre neveljék magukat.

A műveltség olyan érték, amely a hagyományokból és a jelenkori kihívásokra adott válaszokból egyaránt táplálkozik. Az igazi érték mindig folytatásra tart igényt. A kollégiumi nevelés személyiségformáló értékét tanúsítja az eredménye: „Fellengző szabadságunkból így lett a lelkiismeret szabadsága, különködő egyéniségünkben jellem, szétágazó, töredékes, mohó tanulmányainkból kerek, magyar és emberi műveltség. Az, amit mi Európa titkának éreztünk: szabad sokszínűség s önkéntes egység.”

A közösség összetartozásának legfontosabb tényezője a nemzeti önismeret. A közösség az önismeret által emelkedik ki a pusztán csak tényező létből. A kollégiumok – különösen a Trianon utáni időkben – a nemzeti összetartozás-tudat alapintézményei. A nemzet az anyanyelvi kultúra összetartó erejével próbálja megőrizni magát. Hiszen a magyar állam törekeny konstrukciónak bizonyult, nem tudott védelmet nyújtani a magyar nemzet számára. A nemzeti szellem megtartó- és vonzóerejének, az önismeret tisztaságának s a közösségi öntudat intenzitásának kérdése ma is egyet jelent a magyar lét vagy nemlét kérdésével.

Körülöttünk ugyanis minden nép államnemzeti koncepció jegyében szervezte meg önmagát. A magyarság pedig nyolc országba osztott nemzet. Ezek közül hét országban kisebbségben él. Németh László a minőség forradalmával akarta megújítani a magyarságot. A kisebbség életjogát is a minőségben látta. A kisebbségnek különbnek kell lennie a többségnél, a minőséggel kell hátrányait megszüntetnie. A kommunista diktatúra felszámolása után a kisebbségi magyarság minden országban megújította iskoláit, művelődési körülményeit. Ebben a megújulási folyamatban azonban napról napra szembesülnie kell a kisebbségek létének felszámolására törő államnemzeti törekvésekkel.

A kisebbségi magyar közösségek a minőség jegyében követelik önrendelkezésüket és autonómiájukat. Tudják, hogy csak akkor életképesek, ha európai színvonalú életformát tudnak biztosítani tagjaik számára. A kisebbségi magyarság önrendelkezési és autonómiatörekvései azonban szinte mindenütt akadályokba ütköztek. A kisebbségi magyarság művelődési és tanulási lehetőségei meg sem közelítik a többségi nemzet tagjainak lehetőségeit és művelődési arányait. Ez pedig képtelen egyenlőtlenség.

Ennek a problémának új dimenziót ad a globalizáció és az Európai Unió.

A globalizáció nemzeti közösségeket megszüntető törekvései idején csak erős öntudatú és önismeretű nemzetek tudnak megmaradni és boldogulni. A nemzeti művelődés lehet ennek is az alapja és biztosítéka.

Az Európai Unió a magyarság számára a nemzeti újraegyesülés („reintegráció”) lehetőségét is jelenti. A kulturális értékek a nemzeti stabilitás elsődleges feltételei, a globalizációval szemben is védelmet jelentenek a nemzeti közösség számára.

Az Európai Uniót egyelőre kívül rekedt magyar nemzetrészek a magyar nemzeti azonosságtudat megerősítésével őrizhetik meg magukat. A nemzetnek az Európai Unióhoz tartozó részei között elvileg

„megszűnnek a kulturális reintegrációt gátló akadályok, összekapcsolhatóvá válnak a közművelődési szervezetek, újraéleszthető lesz az egyetemes magyar művelődés”. Sok színnel gazdagodva újrateremthető a magyar nemzeti azonosságtudat. Ezt a lehetőséget biztosítja a magyarság számára az európai integráció. Rajtunk múlik, hogy mennyire tudunk élni vele. A magyar nemzet újraegyesítése „megtörténhet a határokon átnyúló szerkezeti elemek kialakításával, a magyar nemzetrészek autonóm jogainak elismerésével, sőt a kettő kombinációjával is”.

A nemzet szellemi-lelki újraegyesítésének alapja a nemzeti kultúra. Ezért van mindenütt döntő jelentősége az anyanyelvi iskolák, egyetemek működésének. Ezek a kisebbségi autonómiák szellemi műhelyei is. Jól átgondolt nemzetstratégiára van szükségünk, amely a magyarság megmaradásának fejlődésének, létfeltételei javításának, közösségi létének, jövőtervezésének a megvalósítható programja. Nemzetstratégiánk nem nélkülözheti a kisebbségi magyar közösségek autonómiatörekvéseinek segítségét és a magyar nemzeti közösségek szabad kapcsolattartását szolgáló jogintézmények nemzetközi elfogadtatását. A kisebbségi magyar közösségek számára pedig a saját felelősség és a tudatos, vállalt közösségépítés kötelezettségét és lehetőségét jelenthetné az önkormányzati modell megvalósítása.

Nemzeti közösséget teremtő kollégiumok. Elhangzott Kolozsváron 2008. május 16-án a XVII. Szabédi-napok keretében.

CS. SZABÓ LÁSZLÓ IRODALOMSZEMLÉLETE

Cs. Szabó László hatalmas életművének csupán egyik, de mai irodalomszemléletünk szempontjából is szembesülésre érdemes vonulatát adják azok a tanulmányai, amelyekben 1953-ban, 1962-ben és 1972-ben a magyar költészet századairól készített számvetést. Ezeket a tanulmányait szemléletileg megalapozzák az 1941–1942-ben írt *Mérleg I.* és *Mérleg II.* című esszéi. Irodalmunkat elemző tanulmányainak és esszéinek az újraolvasása nemcsak értékes esztétikai élmény, hanem az irodalom közösségformáló szerepének gazdag dokumentációja is.

Irodalmunk emberi jelentőségét tudatosítja azzal a hatalmas kultúrából eredő meggyőződéssel, hogy nemzeti irodalmunkat és történelmünket együtt szemléli.

Nem minden nép esetében törvényszerű ez. „Ha egy nép biztos az identitásában, szinte sohasem gondol rá, ha bizonytalan, jóformán egyébbel sem foglalkozik.” Történelmünk következménye, hogy a magyar identitás tisztázása, erősítése ma is időszerű gondunk. Ezért irodalmunknak is alapfeladata a nemzeti önismeret erősítése, gazdagítása. Az irodalom az azonosságtudat alakítója és kifejezője.

Cs. Szabó László a magyar irodalmat európai mértékkel szemléli. Saját nemzeti kultúrájának bensőséges ismerete és gazdagsága biztosítja, hogy számára az erdélyiség és az európaiság azonos minőségű értékek. Irodalomszemléletének fontos jegye a tágasság és távlatosság, a nyitottság és a határozottság.

Babits Mihály és Szabó Dezső szemléleti és magatartásbeli ellentétének a gyökerét az emberiség örök sajátosságaiából és múltjából magyarázza: „Az örök Erasmus s az örök Luther nem fért meg egy hitvallásban.”

A szemléleti távlatosság megnyilvánulásának példája az a megállapítása, hogy sem Adynak, sem Babitsnak nem volt igazi költő tanítványa, ez azonban irodalomtörténeti szempontból egyáltalán nem baj. „A költészet csodálatos életmentő ösztönrel visszafordult a népi klasszikusokhoz (Erdélyi, Illyés), a népköltészethez (Erdélyi, József Attila) s az idegen óriásokhoz (Szabó Lőrinc).” Cs. Szabó László rendteremtő igénye Illyéséhez fogható. Illyés *Rend a romokban* című kötetének hatástörténetét vizsgálva állapítja meg, hogy „rend kellett a romokban, a magyar nép rendje”.

Szemléleti nyitottságát mutatja, hogy a magyar költészet fejlődéstörténetében nagy körültekintéssel világítja meg az egymás mellett élő, de egymástól alkatilag és szemléletileg nagyon különböző alkotók értékteremtő munkáját. „Az arcismeret a világ öt sarkába osztaná szét ezt az öt embert” – írta Adyról, Babitsról, Móriczról, Kosztolányiról és Juhász Gyuláról.

A tág horizontú nyitottság a legkülönfélébb értékek befogadására, értő elemzésére teszi alkalmassá. Ez a nyitottság mindig határozott bírálatban, ellenvetésben nyilatkozik meg, ha szemléleti korlátozottságot tapasztal.

Messzemenően értékeli a Nyugat esztéta jellegét módosító szemléleti egyszerűsödést, amely életesebbé alakította az irodalmunkat. Ellene van viszont minden szűkítő jellegű kategorizálásnak, kiváltképpen akkor, ha az szemléleti szegénnyel, korlátozottsággal kapcsolódik össze. Ezért bírálja élesen az írók egy részének városellenességét és kulturális bezárkózását. Ezért ír megsemmisítő bírálatot a Klaniczay Tibor, Szauder József és Szabolcsi Miklós által írt *Kis magyar irodalomtörténet*ről. Fő kifogása ellene az, hogy „értékrendje nem a szabad ember értékrendje”.

Cs. Szabó László irodalomszemlélete egyszerre magyar és európai.

Látja, hogy az új magyar irodalom Ady és Babits hatása alatt két oldalra vált szét. Ady oldalát „népi”-nek, Babits oldalát „nemzeti”-nek nevezi. A két oldalt mellérendelő viszonyban egymás mellett szeretné látni. A népi írók felmutattak egy elvesző zárt kultúrát és egy ismeretlen népet. „De ugyanekkor egy gonosz Európában is helyt kellett állnunk, szellemünkkel kellett megszégyenítenünk a trianoni gyalázatot, s a csonka határok fölött őrizni kellett az érintetlen hazát.” Ezt pedig szerinte Babits költészete és Márai *A féltékenyek* című regénye őrizte ebben az időben. Teljes joggal sorolja melléjük a saját írásait is.

A két oldalt az általánossá vált népi és urbánus elnevezés helyett népinek és nemzetinek nevezi. A nemzeti a népi mellett másfajta kötelezettséget jelent: a nemzetért érzett szellemi-erkölcsi felelősséget. Nem szembeállítani, hanem egymásba ölelni akarja a két oldalt. A megvalósulás példáiként Illyés Gyulát és Tamási Áront nevezi meg.

Az a fő célja, hogy a hamis népi-urbánus ellentétet kikapcsolja a magyar gondolkodásból, s létrehozza helyettük ezek szintézisét. Írásai ennek a törekvésnek a példái. „A népi műveltség a parasztság kétezer éves hagyatéka, a nemzeti műveltség a népi műveltségen átszűrt európaiság történelmi okok miatt elsősorban a nemesség és néhány szerencsés város hagyatéka. A Kölcsey szövegére írt Kodály-zenében ez a két műveltség ölelkezik.

De a természetes megoldás ebben az esetben is Petőfi. Kortársaink közül leginkább Illyésben egyezett ki a két műveltség.” Illyés „oszthatatlan magyarsága” erősítette meg Cs. Szabó Lászlót abban a hitben, hogy „a magyar ember a méltatlan és félelmes Európa ellen csak egy mélyebb Európával védekezhetik, s akkor sebezhetetlen, ha oszthatatlan”. Az egyetemesség és az útra bocsátó közegéhez való kötődés megőrzése Illyés életművének jelleg meghatározó elve. „Osztálya fölé röpül anélkül, hogy elfelejtené az osztály emlékeit és üzenetét.” Illyés „fölfedte azokat a finomabb kapcsolatokat is, amelyek a magyar népet lélekben a legmagasabb emberséghez kötik”.

Ez az egyetemességre igényt tartó szemlélet gazdagon megnyilatkozik már a negyvenes évek legelején írt Cs. Szabó-esszéiben. Ez érvényesül maradéktalanul a költészetünket elemző későbbi írásaiban is.

Az 1953-ban keletkezett *Magyar versek Aranytól napjainkig* című esszéje is sok kitűnő meglátással kapcsolja össze irodalmunkat és történelmünket.

Madách „történelmi álharcok alatt, jelmezekben szólt a modern embersorsról, amelyben minden hőstett viszonylagos, s rendszerint megcsúfolja a hőst. Ilyen mű csak nagy csalódás után születhetett, a végzetes vízváltó esztendő: 1848 után.” Arany László verses regénye, *A délibábok hőse* a magyarság kiegyezés utáni belső kudarcáról szól: „Hübele Balázs, a »hős« nem egyéni portré, hanem maga a magyarság.” Ady ellenszenves látszatokban megnyilatkozó életének „megvan a feloldása abban a látomásban, amely az életet az atomizált létből felragadja Istenig”. Fontos meglátással gazdagítja Ady Isten-élményéről való gondolkodásunkat is: „Az Isten-keresés hittanilag mindig kevesebb, mint az Isten-bizonyosság, s ő a hittanilag kisebbrendű keresésben, perelésben, vívódó vitákban, befejezetlen harcokban a legnagyobb modern vallásos költőnk.” Adynak a kisebbségekhez való viszonyulása is történelmi jelentőségű, hiszen „Rákóczi óta ő volt az első, aki közös zászló alá kürtölte a magyarországi népeket”.

A látszatellentétek feloldása folytonos törekvése Cs. Szabó Lászlónak.

Úgy ítéli meg, hogy a magyarok nem tudtak mit kezdeni két akkora kortárral, mint Ady és Babits. Ezért próbálták egyiket a másikkal lerontani. Pedig „az ellentét keleti nomád faj és polgárosult nyugati világ, keleti »mélymagyar« és nyugati »hígmagyar« közt nem a történelmi valóságban gyökerezik, hanem a romantikus német történelembölcseletben, Herder írásaiban”.

Metsző iróniával minősíti azt a szemléletet, amely a keleti Adyt és a nyugati Babitsot állítja szembe. Szerinte is két póluson álltak, de „ellentétük természete sokkal nemesebb volt, s kétfajta örök alkotó jelképezett”. Mindkét életmű egyetemes értékét hangsúlyozza. Ezek nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak. „Ady verseiben az egyetemes életakarát, egy magasabb rendű hedonizmus győz az egyén s a nép halálsejtelméi fölött. Babits költészetében a személyes szabad akarat, egy magasabb rendű pietás diadalmaskodik a történelem sötét erőin s a testi kínokon.”

Kosztolányit is a maga értékei alapján becsüli meg: „Arany János után nyelvünk új törvényhozója”.

Sok-sok ma is elgondolkodtató és elfogadható megállapítását kellene emlékezetünkbe idézni.

Cs. Szabó László szerint a magyar élet és az európai műveltség összhangját kell megteremteni a magyar irodalomban. Illyés Gyula egymástól távoli szemléleti elemeket szintetizáló életműve a kortársi példája erre: „Nyugati tapasztalatait, francia kultúráját beoltotta a Sárköly nyelvébe, így kapott rá verseiben a hatalmas lélegzetű ódai hangra, prózájában a törölmetszett párbeszéd szóra. [...] A parasztforradalmár egy életen át ragaszkodott az udvari fegyelem és illemtan stíluszabályaihoz.”

József Attila életművét jellemezve arra az örökös magyar problémára is utal, hogy a nyelvünkbe zártság akadályja is értékeink érvényesülésének. „A magyar nyelv elszigeteltsége miatt valószínűleg sose fogja megtudni a világ, mekkora költő volt József Attila.”

A magyar vers századait áttekintő tanulmánya is az ismeretek gazdagságával, szemléleti eredetiségével fog meg. Az is sajátos vonása Cs. Szabó László irodalomszemléletének, hogy a korábbi tanulmányaiban már jellemzett alkotók életművének is újabb és újabb értékes vonásait fedezi fel.

A magyar sajátosság megnyilatkozása izgatja leginkább klasszikusaink értelmezésekor. Művészi teremtő munkájuk egyedülálló értékek létrehozója.

„Amit Balassi tett a reneszánsz verssé nemesített katonanéekkel, amit Zrínyi az eposzá bővített énekes haditudósítással, ezt tette Csokonai a diákköltészetben és kéziratot nótakönyvekben tovább bujkáló vágans örökséggel, a virágénekekkel, amikor filozofikus mozarti lírává csiszolta.”

Egyszerre érzékelteti nyelvünk teremtő erejét és a kis nép nyelvébe zártság következményeit. „Vörösmarty verseiben nyílt ki a végtelenség. S verseiben zárul be a magyar költészet az idegen olvasó előtt.”

Mindig figyel a különleges értékekre. Arany életművének egyéni jellegzetessége, hogy „paradox módon ez a paraszt titán az első nagyvárosi költőnk”. Madách Imre különleges irodalomtörténeti értékét is a magyarság és az európaiság harmóniájában látja: „kiemelte helyi jellegéből a magyar tragédiát anélkül, hogy elszakadt volna a hazai helyzettől”. „Kozmopolita drámakölteménye”: „magyar vallomás”.

Gazdag érveléssel mutatja be Ady művészetének különleges fontosságát a magyar irodalom fejlődéstörténetében. Adyt a magyar szellemi megújulás jelképének tekinti, de Ady és Babits szembeállítását megsemmisítő érveléssel minősíti ostoba irodalomtörténeti tévedésnek. *A Jónás könyvét* pedig a legszebb magyar versnek tartja, amely az emberi tartásnak is különleges példája. „Babits Jónás prófétáról szóló ironikus kis remekművében írta meg költői végrendeletét, amely csodálatosképpen legzordabb verseinél is nagyobb belső ellenállásról tanúskodik. S az Istennel való végső egyetértésről. Nekünk magyaroknak meggyőzőbb példa Erasmusnál. Csak csont és bőr volt, csak úgy tudott beszélni, átvágott torokkal, hogy befogta nyakán a sebnyílást, a *Jónás könyve* azonban csupa erő és mosoly.”

Kosztolányi látásmódjának különlegességét a halállal szembenező költő magatartásában mutatja meg. A *memento mori* középkori iszonyatával szemben Kosztolányi „a középkor vacogó reménykedése és hívő epekedése nélkül” szembesül és szembesít a halállal.

Juhász Gyulát az „első igazán regionális költő”-ként méltatja: „telítve a pogány emlékü, megénekelte táj bensősége, gyöngéd ismeretével s a félresodort ember délibábos, csalékony vágyaival”.

A Nyugat nagy nemzedéke utáni költészetünkből Szabó Lőrincet, József Attilát, Illyés Gyulát és Weöres Sándort jellemzi sok-sok eredeti megállapítással. Egyetlen példa gyanánt álljon itt az, amit az Illyés-jellemzés részeként olvashatunk: „Döbbenetes Illyés párhuzamos költői átalakulása Vörösmartyval. A nemzet költője átváltozott az emberi lét tanújává, s mint Lear végső tanúságtétele, az övé is hódolat a szeretetnek, amely egyszerre súlyosabb is, könnyebb is a szolgálók hajdan hordozott külső bilincsenél.” Illyés „axiómái a magyar életről: »puszták népe«, »ötágú síp«, »hírünk a világban« beolvadtak a nyelvbe”.

A magyar költészettel foglalkozó mindegyik tanulmányában ellenvetést tesz a népi-urbánus irány szétválasztása ellen. Azt reméli *A magyar vers századai* című 1962-es esszéjében, hogy a következő században értelmét veszti a két világháború közötti magyar költészet népi és urbánus elkülönítése. Szarkasztikusan jegyzi meg, hogy ennek az elkülönítésnek „megvan a jelentősége a magyar élet eltorzulásának patológiai anyagában, de irodalmilag értelmetlen”. Ezt a feloldást támogatja az a megjegyzése is, amely szerint csak viszonylagosan igaz, hogy költészetünk urbánus szárnya nyugatibb, mint a népi, hiszen az urbánusok többsége „az ómódi modernséghez ragaszkodik: a tegnapihoz”. Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes értékelésekor is önkényesnek minősíti az urbánus jelzőt. Juhász Ferenc, Nagy László és Csoóri Sándor esetében is utal arra, hogy csak származásuk szerint tekinthetők népinek. „Jellemző, hogy Juhász Ferenc többet tanult Weörestől, mint Illyéstől, az eredeti népiek legnagyobbikától.” Azt reméli, hogy a későbbi korok embere a minőséget tekinti az egyedüli mértéknek.

„Csoóri példázta legtömörebben, hogy miképp alakul harmadik világ az asszimilált nagy elődök külön világából. Illyéshez mérve ő árulja el leginkább a nemzedéki változást.”

Irodalmunk régi becsvágyát 20. századi költészetünk fő alakjainak életművében látja megvalósulni: „egyedül a nyugati és a magyar költészet menetrendje, magyar is, meg több is annál, ugyanúgy, mint Bartók zenéje”.

A nagy irodalom mindig magán viseli létrejöttének történelmi körülményeit, de mindig az „emberi lét tanúja” is. Ahhoz, hogy a költő az „emberi lét tanúja” lehessen, a tehetség mellett a műveltségnek is döntő szerepe van, hiszen „klímafordító tartós hatása csak tanult költészetnek lehet”.

„Odahaza az urbánusokhoz soroltak, de a népiek jobbra az én közvetítésemmel fogadták be Nyugat-Európát, mert érezték magyar ízeit, az idegen italba kevert sűrű erdélyi aszút.”

„Kétirányú, teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népünk mély rétegei felé. Maradandó hatású korban, virágkorokban mindig összehangolva működött ez a kétfajta nyitottság.”

Ebben teljes joggal tudta magát Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Weöres Sándor, Nagy László és Csoóri Sándor egyenrangú társának.

Reá is érvényes az a megfigyelése, hogy a nagy életműveknek „istentávtaluk” van, olyan „költészetet vagy filozófiát sugároznak, amiből nem fogy ki egy-két emberöltő alatt a lélekre ható rádium”.

Cs. Szabó László irodalomszemlélete. In: *Hitel*, 2010. 1. sz. 113–117; Szöllősy Pál (szerk.): *Európai Protestáns Szabadegyetem. Évkönyv 2009/2010. Zürich, Budapest. 34–40.*

PUSZTAKAMARÁSI TŰNŐDÉS SÜTŐ ANDRÁS NYOLCVANADIK SZÜLETÉSNAJÁN

1.

A pusztakamarási világ régóta ismerősöm. Sütő András írói pályája első két évtizedében számtalan változatban megrajzolta ezt. Régóta ismerőseim közé tartoznak az ő mezőségi alakjai Bogár Zsuzsikától Marisán úrig, Félrejáró Salamontól Zászlós Demeterig, Gyümölcsoltó Gergelytől Sütő András szüleig.

Sütő András nagyon fiatalon vált az erdélyi magyar irodalom népszerű novellistájává és színműírójává. Köztudott, hogy művészetének első két évtizede a maradandó értékek mellett a sematizmus nyomait is magán viseli. Természetes, hogy a mélyről jött fiatal tehetséget megtévesztette a közösségi boldogulást hirdető kommunista ideológia. Ezt azonban fölösleges és káros örökké emlegetni. Sütő András ugyanis óriási szellemi és erkölcsi igényességgel felismerte megtévesztettségét, szembefordult a hazugságra épített kommunista diktatúrával, és élete végig szemben állt minden olyan hatalommal, amely az emberi méltóságot veszélyeztette, s amely a kisebbségi magyarságot méltatlan emberi sorsra kárhóztatta.

Életműve az erdélyi magyarság sorskérdéseinek egyetemes érvényű művészi kifejezése, s ugyanakkor magának az emberi méltóságnak és autonómiának is az egyetemes érvényű védelmezője.

Első klasszikus értékű műve, az 1970-ben kiadott *Anyám könnyű álmot ígér* úgy mutatja be a pusztakamarási kisemberek küzdelmes életét, hogy a pusztakamarási kisvilágot a világkultúra tapasztalataival szembesítve emeli az emberi lét egyfajta modelljévé. Ezt a regényt sok-sok, egymástól elkülönülő mozaikból építette fel. Szemléletileg egységes egész, de ezt az egészet egymástól epikailag eltérő részek alkotják, amelyek egymással jelentésszerű kapcsolatban vannak: ellentétesek, párhuzamosak, összekapcsolódnak. Anekdóták, földrajzi leírások, etnográfiai esszék, jellemzések, esszénovellák, beszélgetések, levelek, kérvények, önéletrajzok, mesék, játékok, riportszerű párbeszédok, hivatalos rendeletek, újságcikkek, népdalszövegek, zsolttárok, családi feljegyzések világítják meg az emberlét titkait és próbatételeit.

Ezek révén egy-egy jellemet, eseményt több nézőpontból lát az olvasó, s így rakódik össze a sokféle elemből a hiteles történelem. A sokféle szemléleti elemet az író személyes jelenléte, alakító, vallomást tevő, magyarázó, elemző magatartása fogja össze.

Önéletrajzi hitelességgel szólaltatja meg a sokszínű életanyag érzelmi és gondolati tartalmait: nemcsak vállalja, hanem egyetemes emberi távlatokba is emeli szülőföldje, a mezőségi kis falu világát. Az egyes eseményeket, történeteket gazdag képi kifejezőmódja révén általános érvényű példázatokká emeli. A kárpitos apja például azt mondta gyerekeinek, hogy ha ő meghal, jöjjenek ki halottak napján a sírjához világítani, nem azért, hogy őt lássák, vagy hogy ő lásson valamit, hiszen az ő szemét már betömi a föld, hanem hogy a saját arcukra hulljon a gyertya világa. Ebben a képben egész erkölcsi tanítás szólal meg: emlékezzetek elődeitekre, merjetez együtt lenni, legyetek erkölcsösek, merjetez egymás szemébe nézni, s főként legyetek együtt, legyetek közösség.

Az *Anyám könnyű álmot ígér* tele van ilyen gazdag értelmű, messzire világító mondatokkal, példázatokkal.

De ugyanilyen távlatosító módszere Sütő Andrásnak, hogy a pusztakamarási kisemberek életét a kultúra és a világtörténelem ismert személyiségeinek magatartásmódjaival szembesíti. Viszonyításában, elemzéseiben közel száz történelmi személyiségnek, tudósnak, művésznek a neve és eszmevilága jelenik meg Jézustól Kálvin Jánosig, Szervét Mihályig, a 17. századi erdélyi fejedelemtől, Bethlen Gábortól kezdve az élő kortársakig. Gergely bácsi „álorcás főhajtása” így kerül párhuzamba Galilei önmentő megalkuvásával, de mindkét megalázkodás az élet fölismert értékeinek a továbbvitelét segíti. Gergely bácsi hamar kilép az ortodox pápa életmentő szolgálatából, Galilei pedig tovább folytatja korszakalkotó felfedezéseit.

Így mutatja meg Sütő András, hogy az élet egyetemes törvényeit a falusi kisemberek is éppoly mélyen átéli és megszenvedik, mint a világtörténelem ismert alakjai.

Az *Anyám könnyű álmot ígér* hőseinek az élete csupa szenvedés volt, de a nehéz történelmi időszak sem tudta belőlük kiirtani az emberséget, a székely kedélyt, életakaratot, az önmagukkal való azonosság igényét. A dokumentumszerű tényirodalomnak és az elemző, jelképes, parabolisztikus prózának szerencsés szintézise ez a regény. Különös, fájdalomtól és derűből teremtett atmoszférájának azért van erősen lírai jellege, mert ez a belső értékeivel bemutatott világ egyben búcsúzó, pusztuló világ is: a szétszóródás folyamata árnyékolja be a derű színeit is. Hőseinek erkölcsi erejét, szelíd öntudatát az adja meg, hogy helytálltak a történelemben.

2.

Sütő András a nemzetiségi megmaradás lehetőségeit kutató „naplójegyzeteiben” és esszéiben egyaránt nagy figyelmet szentel az anyanyelvnek, s az anyanyelv révén megőrzött hagyományoknak, közösségi érzületnek, közös titkoknak. Az anyanyelv „színes bója a vizek hullámvászában”.

Az anyanyelv és a nemzet, nemzetiség elválaszthatatlanul közös létezése az anyanyelvért való felelősség terhét rakta az íróra, aki a „magunk megőrzésével” foglalkozott. Gazdag előzmények után az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéregénye azt mutatta be, hogy az anyanyelv szavaival hogyan adják át a világot a nagyszülők beszélni tanuló unokájuknak. S azt is, hogy közben bennük miféle gondolatok, emlékek támadnak.

Gazdag szellemiségű vitairat is ez a regény a kultúra nemzeti kötöttségét és személyességét tagadó törekvések ellen. A veszélyeztetett, üldözött anyanyelv védőirata is értékeinek nagyszabású bemutatásával, teremtő munkásainak megidézésével, nyelvünk gazdagságának, szépségének, erkölcsi tartásának érzékeltetésével. Létfonosságú az anyanyelv védelme Sütő András munkásságában, hiszen jól tudja, hogy „nyelvből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”.

Ezért vált számára az 1970-es évek kezdetétől az egyik legfontosabb problémává az anyanyelv jogainak a védelme, az anyanyelv alkotó munkásainak megbecsülése.

3.

Az erdélyi magyarság megoldatlan sorskérdései vezették Sütő Andrást a hetvenes évek közepén nagy történelmi drámáinak megalkotásához. Korábbi kísérletei után drámaíróként is a magyar irodalom élvonalába emelkedett. Történelmi és mitologikus témájú drámái az erdélyi magyarság megoldatlan létkérdéseire keresik a választ a történelem példáival és a mai abszurdítások feltárásával.

Keserű látleteit azonban cselekvő magatartással kapcsolja össze. A cselekvésre, ellenállásra, önazonosságra ösztönző példákat mutatja meg: a lehetetlen körülmények között is cselekvő emberek a hősei. Fő kérdésük az, mi történik az emberrel a hatalom kezében, és mivé válik az ember, ha hatalomhoz jut? A Sütő-drámákat – s szinte az egész erdélyi magyar drámairodalmat – ez a kérdés foglalkoztatta leginkább a hetvenes években. A történelem abszurditásaival szembesülő és szembesítő darabjai könyörtelen igazságkeresés példái is.

Sütő András hetvenes évekbeli drámasorozata döbbenetes látlet az erdélyi magyarság megpróbáltatásairól s magáról az emberi sorsról.

Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* törvénytisztelő hőse csak élete árán ismeri fel, hogy a romlott hatalomtól az ember sohasem kaphat igazságot, hogy egyezkedés közben vesz el mindene. Ezért a tétováság és egyezkedés helyett a forradalom útját választja legalább a fia számára.

A *Csillag a máglyán* nemcsak a hatalommal küzdő embert mutatja meg, hanem a hatalomba jutottat is a maga tragikumával állítja elénk a szellem és a hatalom feloldhatatlan ellentétében. Szervét Mihályt elpusztíthatja a túlerő, de utolsó szavaival is igazi értelmiségi küldetés kötelességét és fontosságát vallja: „Gyertyát nem azért gyújtanak, hogy a véka alá rejtsek, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék, és fényét vesse mindazokra, kik a házban vannak. Gondolkodó emberek, ti vagytok a világ világossága, nem rejthető el a hegyen épített város.”

A *Káin és Ábel* a bibliai történet átértelmezésével, kiélezett konfliktushelyzetben szembesíti az önmagát földadó, megalázkodó lényel a felemelt fejű, történelmi cselekvést vállaló embert: „Mert ha porból lettünk is: emberként meg nem maradhatunk az alázat porában.”

A *szuzai menyegző* konfliktusok egész hálózatában vizsgálja az önmagát istenné kikiáltó hatalom pusztításait, s az ilyen hatalommal való bármilyen jellegű kapcsolat erkölcsi képtelenségét emeli ki.

A hetvenes években Sütő András egy ellenséges, romlott világban kereste a sajátosság méltóságát és értékét. Mindegyik nagy drámája a felemelt fő dramaturgiája szerint épült fel, mindegyik az emberi méltóság igényét sugározta.

4.

Az 1980-as években már erre sem volt mód. Az erdélyi magyarság élete a képtelenségek közegebe jutott. Szó sem lehetett már a sajátosság méltóságáról, értékeinek védelméről. Valósággá vált mindaz, ami abszurditás, képtelenség volt. Így lett az *Advent a Hargitán* az erdélyi magyarság menekülésének, szétszóródásának balladai hangvételű siratója, az *Álomkommandó* pedig a fasiszta jellegű diktatúra abszurditásait bemutató dráma.

Sütő András számára a rendszerváltás öröme is csak pillanatnyi lehetett. 1989 karácsonyán ő is azt remélte, hogy az erdélyi magyarság végre felszabadulhat a létére törő nacionalista diktatúra nyomása alól. Az önrendelkezés, a kollektív jogokon alapuló autonómia megvalósulása helyett azonban hamarosan azt kellett tapasztalnia, hogy „Endlösung-tervét a kivégzett Diktátor nem vitte magával a sírba”.

Ez a felismerés és személyes tapasztalata ösztönözte őt arra, hogy szellemi energiáit az erdélyi magyarság méltatlan sorsának a megváltoztatására fordítsa.

Nem valamiféle váteszes megszállottság vitte őt a közösségi gondokhoz, hanem a felelősségtudat. Ez szólította arra is, hogy „létvégi hajrában” is közvetlenül is elmondja véleményét közösségének történelmi és mai léthelyzetéről.

Utolsó másfél évtizedének különféle műfajú alkotásait – drámáit, naplójegyzeteit, esszéit, leveleit – az a szándék fogja össze, hogy segítse az erdélyi magyarságot fölegyenesedni, önrendelkezéssel, autonómiával rendelkező közösséggé válni. Végveszélybe jutott kisebbségi közösségét próbálja ráeszméltetni arra, hogy az utolsó órában bár, de eljött a történelmi cselekvés ideje. Ha elmulasztja ezt a pillanatot, lezárhatja történelmét.

A kelet-közép-európai rendszerváltás megteremtette a külső körülményeket ahhoz, hogy az erdélyi magyarság is kivívja autonómiáját, önrendelkezését, hogy ne a pusztulás törvényszerűségei szerint teljesejék be sorsa.

Sütő Andrásnak meggyőződése volt, hogy az erdélyi magyarságnak nem elmenekülnie és szétszóródnia kell, hanem a történelem új körülményei között ki kell küzdenie, meg kell teremtenie a Székelyföld autonómiáját, önrendelkezését, hogy az az egész erdélyi magyarság nemzeti fölemelkedésének alapja legyen.

A korábbinál kedvezőbbek az európai körülmények is ahhoz, hogy a magyarság szellemi, kulturális és nyelvi egysége újra létrejöjjön. A magyarság szellemi integrációja ma történelmi szükség és lehetőség. Ha Románia is Európához akar tartozni, nem hagyhatja figyelmen kívül az európai normákat – vallotta Sütő András. Sokszor idézte a svájci kantonok, finn, olasz, spanyol autonómiák példáját. Ezek azt bizonyítják, hogy a kisebbségek emberhez méltó élete nem illúzió csupán, hanem megvalósítható lehetőség.

Sütő András eszmélkedése óta szomorította szülőföldje magyar nemzetiségi közösségének pusztulása. Már az *Anyám könnyű álmot ígér* című regényének hangulatát is meghatározta ennek az „örökkön szóló mélyhegedűnek a hangja”, amely ott bolyong „e holt-tengeri tájon”. A regény megjelenése óta eltelt évek tapasztalatai az „otthontalanítás” krónikáját írták vele.

Írásainak mégsem a panasz a fő iránya. A tények számbavétele kiindulópontja a sorsváltoztató cselekvésnek. A történelmi mérlegelés azt mutatja, hogy a románok mindkét világháború után az európai normáknak megfelelő nemzetiségi törvényeket és jogokat ígértek az erdélyi magyarságnak. Ezekkel az ígéretekkel fordították a maguk javára a történelmet. Ezeket azonban csak a béketárgyalásokon hangoztatták, utána soha meg nem valósították. S ezt sohasem kérték rajtuk számon azok a nagyhatalmak, amelyek ennek alapján ítélték a javukra. Ezért van az, hogy az erdélyi magyarság legfontosabb követelése immár közel kilenc évtized óta és ma is az, amit maguk a románok ajánlottak föl és ígértek meg 1918 decemberében: az önrendelkezés, az autonómia, a kollektív jogok elismerése. Amit azonban varázsszóként használtak a béketárgyalásokon, később azt „destabilizáló” tényezőnek minősítették, s hallani sem akartak róla. Éppen ez az ígéréteket, szerződéseket, törvényeket, európai emberi normákat semmibe vevő magatartás az, amely arra a felismerésre vezette Sütő András, hogy a történelmi tapasztalatok alapján újra kell gondolni a magyarság nemzeti cselekvési tervét.

Minden erővel arra kell törekedni, hogy a magyar kisebbségeket is magukban foglaló államok betartsák az európai kisebbségi jogi normákat. Ha nem teszik ezt maguktól, rá kell kényszeríteni őket erre politikai-diplomáciai eréllyel. Ez ma Magyarország és a kisebbségi magyarság közös történelmi feladata. „Magyarországnak nemcsak kötelessége, de joga is védőhatalmi szerepet betölteni a határon túli magyarság jogainak érdekében.”

A szép elgondolások, eszmék önmagukban nem elegendők, azoknak érvényt is kell szerezni. Sütő András nemzetalakítási koncepciójában kitüntetett hely illeti meg a valóságos történelmi cselekvést, az emberi jogok érvényesítését, a szétdarabolt nemzet szellemi egyesítésének valóságos cselekedeteit. Minden írását az

erdélyi magyarság megmaradásáért, nemzeti fölemelkedéséért, emberi méltóságáért való cselekvés erkölcsé hatja át. Önmagát megsokszorozva cselekedett a szellem és erkölcs magasrendű és tiszta eszközeivel az erdélyi változásokért, az erdélyi magyarság európai minták szerinti autonómiájáért.

Életművének egyik vezérfonala a kisebbségi közösségek emberi jogaiért való folyamatos küzdelem. A rendszerváltozás folyamatában ez a törekvése fölerősödött, mert meggyőződése volt, hogy a rendszerváltozás, majd az Európai Unióhoz való csatlakozás az utolsó esély a sokféle szakított magyarság számára ahhoz, hogy az európai jogi normáknak megfelelően szellemi, nyelvi, kulturális értelemben visszaállítsa nemzeti egységét, megerősítse nemzeti összetartozás-tudatát.

„Az anyaország és a nagyvilág támogató erejével megsegítve be kell verekednünk magunkat minden határon túli magyar régióban a teljes és valóságos önrendelkezés védelme alá. A határok feletti magyar integráció így válik metaforikus reménységből alkotmányos valósággá.”

Az illyési „haza a magasban” gondolat így lesz Sütő András írásaiban történelemformáló eszmévé és reménységgé.

Könyvei szinte enciklopédiái a romlásnak és a gyógyítási kísérletnek egyaránt. A bajok számbavételével is cselekvésre szólítanak. Az erdélyi magyarság megerősítésére irányuló történelmi cselekvés igénye hatja át minden sorát. Példák sorával bizonyítja, hogy az erdélyi magyarság egyenjogúságot kérő szelíd magatartása nem hozott eredményt, nem talált meghallgatásra. Éppen ezért elkerülhetetlen már a romániai magyarság önvédelmi magatartásának a radikalizálódása. A megfogalmazott eszményeket mindig szembesítette a valóságos helyzettel.

Ez a szembesítés nem az eszményeket kérdőjelezte meg, hanem kiegészítette azokat a megvalósításukhoz szükséges körülmények megteremtésének a felelősségével. Gondolkodásában a nemzet földarabolhatatlan egység, részei egymás nélkül nem boldogulhatnak.

Az emberi jogok védelmét sohasem szűkítette le a saját nemzetére. Írásai a humánus védelmének egyetemes érvényű dokumentumai.

Pusztakamarási tűnődés Sütő András nyolcvanadik születésnapján. In: Hitel, 2007. 10. sz. 65–70; Székely Ferenc (szerk.): Nyolcvan nyugtalan esztendő. Születésnap megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pusztakamaráson 2007 júniusában. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008. 9–16.

A RATKÓ JÓZSEF-DÍJAS VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ LAUDÁCIÓJA HÁROM TÉTELBEN

1.

Ratkó József a szenvedésből, lelencsorsból, megaláztatásokból önmagát emberi méltóságra küzdő dacosságát, elszánt keménységét hagyta ránk. Erőforrásait az emberhez méltatlan valóságból merítette – legtöbbször éppen azáltal, hogy felháborodottan elutasította, elítélte azt, amit tapasztalni kényszerült. Ítékezésének alapja az azonosulás volt: elszegődött az alulsó Magyarország „énekes, minden cseléd”-jévé, a szegények, a megaláztatottak, kisémmizettek védőjévé. Hitt a versben, a költői szó ítéletes igazságában. Nehéz élet kényszerítette szólásra, írásra. Gyermekkorában József Attila-i sors jutott neki. Verskötetei – *Félelem nélkül, Fegyvertelenül, Egy kenyéren, Törvénytelen halottaim, Félkenyér csillag* – már címükkel is jelezték, hogy Ratkó József küldetéstudattal cselekvő ember. Költészete a magyar sors szégyenfoltjairól, a szellemi megrekedtségről, a nemzeti tudat zavarairól, a nemzeti történelmünk jóra nem fordított katasztrófáiról, a törvénytelen halottakról, a magyarság életlendületének megtöréséről, a nemzet öntékozlásáról adott drámai jelentést. Azt mondta el, hogy a lélek, a kultúra és az emberhez méltó élet az alulsó Magyarországon még mindig felszabadításra vár, hogy szóródik, pusztul, morzsálódik ez a nép az ország határain kívül és belül is. A közösségi felelősség, az egyéni gondokon, bajokon túlmutató küldetéstudat növelte költészetének horizontját történelmi, nemzeti-közösségi számvetésekig.

Metaforáiban létezésünk csonkulását, megannyi törvénytelen halottját – történelmi, tudati, lelki, szellemi, morális és fizikai értelemben vett áldozatát – kérte számon keserű indulattal. A tékozláson, közösségi felelőtlen ségen, történelmi vakságon fölháborodva teremtette meg erős erkölcsi ítékezésű, léthiányt, létsérülést kifejező sajátos költői nyelvét, képeinek hiánydramaturgiáját, mélyen belénk vésődő képeit, amelyekben új értelmet nyertek a szavak: a szülőföld temetőfölddé, a humusz posztumusz humuszszá lett, a koraszülöttek helyén korahalottak vannak. A sérült lét metaforái a sérületlen, a teljes életért, a teljes emberi létezésért perelnek.

A személyes tragédia képesítette Ratkó Józsefet arra, hogy a remény nélküli léthelyzetekkel is szembe tudjon nézni. Így született meg *Segítsd a királyt!* című drámai költeménye, ez a különleges „történelmi helybenjárás lélek magastartásban”, ez a könyörtelenül bensőséges lélekvallomás a gyászról, veszteségről,

magányról, idegenségérzésről, közegtelenségről – s mindezek ellenére a létbizalomról, tisztaságigényről, a nemzetféltés, tisztességvigyázás aktuális gondjairól.

A legfontosabb nemzeti és emberi kérdéseket szegezi szembe velünk. Miféle nép vagyunk? El lehet-e tiltani egy népet önmagától? Lehet-e önmagunk ellen önmagunk érdekeivel érvelni? Lehet-e bűnös egy nép? Múlt és jövő miféle összekötöttségében élünk? Képesek vagyunk-e feloldani az örök dilemmát: önmagunk őrzésének belső parancsát és a megújulás éltető szükségének igényét? Mindezekkel a kérdésekkel szembesítve követel tőlünk cselekvő bölcsességet.

2.

A Trianonban szétdarabolt magyarság egy ideig abszurd tévedésnek és ezért átmeneti jellegűnek gondolta új helyzetét. A történelem azonban nem erkölcs és nem logika szerint működik. A kisebbségi magyarságnak tudomásul kellett vennie új sorsát. A magyar szellemi élet mértékadó képviselői sohasem fogadták el ezt a szellemi szétdaraboltságot. Az országhatárokat a nemzeti kultúra szempontjából nem tekintették döntő jelentőségűnek, azok kényszerű tiszteletben tartása mellett is a nemzeti kultúra lényegi egységét hangsúlyozták. A magyar nemzeti kultúra szerves működése azonban a diktatúrában illúzióknak bizonyult. Mindegyik kisebbségi magyar irodalomnak egészen speciális külön sors jutott lélekszám, helyi történelem és kulturális hagyományok s a jelenkori létet meghatározó szellemi, politikai és gazdasági körülmények tekintetében egyaránt.

A magyar nemzeti kultúra egészéhez való viszonya is mindegyiknek másként alakult.

A kárpátaljai magyar irodalom sajátosságait meghatározza, hogy a kultúra szempontjából a kárpátaljai magyarságnak minden lényeges vonatkozásban a legnehezebb történelem jutott. „Önálló” kisebbségi életét csak a második világháború után kezdte. S olyan körülmények között, amelyek a szellemi élet elemi személyi és intézményi formáit sem tették lehetővé. Erről azonban évtizedeken keresztül szólni sem lehetett Kárpátalján. A szovjet diktatúra csak olyan irodalmat engedélyezett, amely meg sem kísérelte a valóságos tények művészi számbavételét. Az irodalom legbensőbb hivatása, hogy a maga teremtett világával kifejezze az egyén és a közösség közérzetét, világlátását, világérzékelését.

A kisebbségi irodalmaknak a nemzeti irodalmon belüli egyenlő esélyét éppen az biztosítja, hogy a nemzeti kultúra egészéből vehetnek ösztönzéseket a múltat és a jelent illetően egyaránt. A „szovjet magyarok” fogalmát meghonosítani igyekvő szolgálalkúság a kárpátaljai magyar irodalom hagyományait is ijesztően le akarta szűkíteni.

A kárpátaljai magyar irodalomnak a kötelező optimizmus és az esztétikai dogmatizmus ellenében kellett kibontakoznia. Értékesnek, időtállóknak azok a művek minősülnek máról visszatekintve, amelyek szembeszegültek ezekkel a követelményekkel, közvetlen hagyományként vállalták az egyetemes magyar kultúrát, és reális képet igyekeztek adni a kárpátaljai magyarság életéről, közérzetéről.

Az összetettebb szemlélet kialakítása a dogmatizmus továbbélése miatt egészen a rendszerváltoztatásig áttörhetetlennek bizonyuló akadályokba ütközött. Kovács Vilmos olyan támadások középpontjába került, amelyek lehetetlenné tették pályája kiteljesülését, félbetörték terveit. Ugyanez lett a sorsa annak a fiatal generációnak, amely az 1963-ban megnyitott ungvári magyar tanszék hallgatóiból szerveződött, s Kovács Vilmosban talált segítő mesterre. Az 1967-ben létrehívott Forrás Stúdió tehetséges fiataljai néhány publikációjuk alapján a hetvenes évek elején már Magyarországon is ismertté váltak. Tőlük lehetett remélni az irodalom megújulását. A dogmatikus „ideológiai terror” azonban Kovács Vilmossal együtt őket is lehetetlenné tette.

Az irodalomban a sors nem állítható a művek helyére. Fodor Géza, Vári Fábián László, Zseliczki József pályáján az „ideológiai terror” jóvátehetetlen törést okozott. Hosszú ideig nem publikálhattak, napi megélhetési gondokkal küzdöttek. Első vékonyka könyvük csak a rendszerváltoztatás után jelent meg.

A kárpátaljai magyar kultúra történetében a rendszerváltozás fordulatot hozott. A kárpátaljai magyarság határozottan megfogalmazta saját kisebbségi magyar identitását. Amint fölszabadult a szovjet diktatúra alól, tudatosította a magyarsághoz tartozását nyelvi, történelmi és kulturális vonatkozásban egyaránt.

A kárpátaljai magyar irodalom legjobb művei az egyetemes magyar irodalom részei. Legjelentősebb művei jellegzetesen kárpátaljai magyar alkotások. Folytatják Kovács Vilmos sorskifejező regényének és verseinek hagyományát.

Az egyetemes magyar kultúra igen nagy erőforrásuk a kárpátaljai magyar íróknak. Nehéz léthelyzetükben az egyetemes magyar kultúra klasszikusaihoz fordulnak, őket idézik, velük érvelnek.

A kárpátaljai magyar irodalom előtt azzal nyílt meg a kibontakozás lehetősége, hogy végre ez az irodalom is számot vehet az itteni magyar ember sorsával, létkérdéseivel. Nem magára vett program, hanem az alkotó

ember belső parancsa szerint. E „töredék hazácska” legtehetségesebb alkotóinak művei ma már figyelmet érdemelnek és kapnak az egyetemes magyar irodalomban.

3.

Vári Fábrián László az ugocsai Tiszaújlakon született 1951. március 16-án.

Gyermekkorában Váriban élt. A nagyszülősi középiskolában szerzett érettségi után hét szemeszteren keresztül az ungvári egyetem magyar szakos hallgatója volt, de a fiatal költők verseit politikailag elmarasztaló újságcikk utáni megtorló intézkedések következtében 1972-ben két év sorkatonai szolgálatra kellett bevonulnia a szovjet hadseregbe.

A népballadák gyűjtését 1969 nyarán kezdte, első versei is ekkortájt születtek. A hagyományok értékének a felismerése és mentése mindkét hivatásának azóta is fontos erőforrása.

Mára a népballadák tudós kutatója és gondozója lett. Eredményeiről gyűjtemények és tanulmányok tanúskodnak. Doktori disszertációjának témája is a magyar és ruszin népballadák összehasonlító vizsgálata. Költészetének egyéni hangja és látásmódja a népballadai szemlélet értékteremtő jegyeit hordozza. *Vannak ringó bölcsők* című, kárpátaljai magyar népballadából álló gyűjteményének egyes darabjai verseinél is kedvesebbek neki, mert „olyan értéket képviselnek, amelyhez száz esztendő múltán is arcpirulás nélkül nyúlhatnak gyökeret kereső utódaink”.

Vári Fábrián László alapos balladakutatásai alapján állítja, hogy „a szürrealista látásmód nem a XX. század leleménye”, hanem a népköltészeté.

Pályakezdése óta egyszerre tekinti mesterének a népköltészetet és Ady, József Attila, Nagy László, Kormos István, Jeszenyin és Lorca népköltészetben is iskolázott művészetét.

Az *Elérhetetlen föld* költőitől pedig az tanulta meg, hogy a versnek – „azon túl, hogy mások helyett beszél – kivételesen szépen kell szólnia, mert csak így érdemel figyelmet”. Az ő versei kivételesen szépen szólnak, és a kárpátaljai magyarság történelmi és mai léttapasztalatát egyetemes értékűen fejezik ki.

Kárpátaljai sajátosságát és kisebbségi léthelyzetét költészete sokrétűen megvallja. Költészete azonban ezzel együtt egyetemes érvényű és egyetemes értékű. Nemzeti felelősségtudata ösztönzi arra, hogy történelmünk tragikus eseményeivel is számot vessen. Meggyőződése, hogy „a nemzet XX. századi felnégyeltetésének okai csak a múlt elemzésével tárhatók fel igazán”. A Rákóczi-hagyomány gyermekkorától foglalkoztatja. Azt is tapasztalta, hogy „a kisebbségbe szakadt magyarság a száműzetés keserűségét is történelmi örökségül kapta”. A *Mikes Kelemen*, a *Majtény* és az *Útban Törökország felé* egyszerre fejezik ki a történelmi száműzetés és a jelenkori – személyes és közösségi – léthelyzet tragikumát. De azt is, hogy megidézett alakjai a kilátástalan helyzetben is helytállnak:

*Hatalmas hittet hisszük mégis,
hamarost lesz majd visszaút,
és a tengertől visszakapunk
lobogót, várfalat, falut.*

Petőfi és az 1848–1849-es szabadságharc is magyarságtudat- és magatartás-erősítő gazdag világ Vári Fábrián László költészetében. A szabadság és a nemzeti függetlenség igénye áthatja korábbi verseinek világát. A népballadák formai-szerkezeti zártága és világának tágassága nagy ösztönzője Vári Fábrián László költői kifejezőmódjának. Ez bátorítja a kötött formák mai alkalmazására. A balladai szemlélet ösztönzi az illúziótlan nemzeti történelem- és sorsértelmezésre. A népköltészet élő hatását ismerhetjük fel abban is, hogy a bajok számbavétele is közösségi erőt és életakaratot sugároz verseiben.

Gyakran választja az önkifejezés átképzeltetéses, „szerepvállaló” változatát, és gyakran szólítja meg a történelem és kultúra nagy alakjait. Mikes Kelemen, Balassi Bálint, Dózsa György, Petőfi Sándor, Ady Endre költői megidézése nem a portréfestés alkalma neki, hanem öntanúsítás és költői személyisége erkölcsi erőinek számbavétele és gyarapítása.

Fájdalmában is méltóság van, és gondolati erő, erkölcsi bátorság. Sűrű szövésű versbeszéde összetetten világítja meg történelmünk kegyetlen helyzeteit. Az életakarató erkölcs és az értelem erejét az érzékelés természetességével is segíti. Az *Ady alkonya* négy sorát idézem példaként:

*Sorsomhoz szabott síri ág
A felnégyelt Haza,
Testemnek tüzét csillapítsd
Tisza és Duna.*

Vári Fábrián László költészetében a legsúlyosabb sorsproblémák kifejezése ellenállásra, önmegőrzésre, önkitaljesítésre hív. Költészetének szellemi-lelki tartását, újraértelmezett nemzet- és hazafogalmát okkal állítják párhuzamba Márai *Halotti beszéd*, Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában*, Domonkos István

Kormányeltörésben, Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben*, valamint Tözsér Árpád *Adalékok a nyolcadik színhez* című költeményével.

Verseinek közösségragasztó értéke is igen nagy. A szellemi-lelki összetartozás-tudatot, az erkölcsi tartást és az értelmes cselekvés hitét erősítik barátait megszólító költeményei éppúgy, mint az anyanyelvünk megtartó értékéről *Illyés Gyula fejfája előtt* tett vallomása:

Eleitől fogva

génjeinkben hordva:

anyaország, anyaöl,

anyatej, anyanyelv.

Mienk vagy!

Beszéliünk fuldokolva,

ha fakad a sírás,

ha harsan az elv.

Makacs szánkra fegyelmet

izzó jogarral égess,

csak őrizz meg bennünket, édes,

édes anyanyelv!

Költészetének különlegesen értékes és sajátos vonulatát adják a népköltészet szemléleti kincseit gazdagon kamatoztató szerelmes versei. A virágénekek hangjától a boszorkányos dévajságig sok hangon szólal meg a szerelem. A *Széphistóriák* és a *Báthori Anna* lehet itt a két szélső példánk.

Vári Fábrián László költői világának gazdag játékos-ironikus rétegéről is külön kellene szólni. Az egyéni és közösségi önszemléletnek, önismeretnek ad ezzel nélkülözhetetlen eszközöket.

Verseiben egyszerre vagyunk otthon Ugocsában és a Mindenség színe előtt.

A Ratkó József-díjas Vári Fábrián László laudációja három tételben. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2008. 2. sz. 261–265.

NAGY GÁSPÁR FÉLELMEN TÚLI TARTOMÁNYA

Molnár Szabolcsnak baráti szeretettel

1.

A 20. század hetvenes és nyolcvanas éveiben, amikor költők és esztéták egyaránt sok fölösleges szót vesztegettek annak bizonygatására, hogy a költészet közösségi küldetése véget ért, Nagy Gáspár konok és szelíd következetességgel vallotta, hogy „egy élére állított vers” a mi időnkben is sokat tehet. Már első kötetében világosan érzékelt és megnevezte „zavarait a toronyépítésnek”.

Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni – eme szemléleti alapelvek szerint épül Nagy Gáspár költészetének morális és poétikai rendje. Verseinek gazdag metaforikus világába az általa „helybenzsákbanfutós”-nak nevezett kor égette bele az ítélező játék, a keserű groteszk és ironia szilánkjait. A hazugság, cinizmus, árulás, nemzeti felelőtlenség, történelmi tudatzavar, erkölcsi nihilizmus ellen küzdve adott példát arra, hogy modernség és közösségi felelősség, hagyományok gazdag sokféleségéhez való kötődés és újítás, erkölcs és esztétikum nem kizárják, hanem hitelesítik egymást a művészetben. Költészetének egyik megkülönböztető jegye éppen a közvetlen politizálás, a közösségi felelősségvállalás, a közéleti elkötelezettség, a nyílt szókimondás lett.

A magyar és világirodalom számtalan példája erősítette meg őt küldetésvállalásában. A személytelenség divatos kultusza idején éppen azzal vált ki kortársai közül is, hogy verseiben mindig nyíltan vállalta önmagát, erkölcsi, politikai, világnézeti véleményét.

Költői személyisége felelősséggel áthatott cselekvő ember. A keresztény erkölcsből, valamint a magyar és a kelet-közép-európai kultúrából merítette a cselekvőerőt. Költészetében az árulás, az elárultatás a legnagyobb gyalázat. Ez a társadalmi élménye Jézus elárultatásában, Júdás harminc ezüst pénzében talált analógiát. Másfelől viszont a mély hit segítette őt abban, hogy költészetén végig sugározzon a fény, a megváltás bizodalma, a minden mélységekből való felemelkedés lehetősége is. A társadalmi közállapotok szennyét ellenpontozza a transzcendens bizonyosság, a belső táj tisztaságának a megőrizhetősége.

Költészetének első két évtizede a magyar irodalom szabadságküzdelmének egyik legteljesebb, legszebb fejezete. Pályája kezdetétől tisztán látta küldetését: „a lefokozott szívűeknek” akart „szabadítót mondani”. Eszményei és tapasztalatai oly nyilvánvalóan ütköztek, hogy a költői személyiségnek a tárgyához való viszonya többnyire keserűen ironikus lehetett. Negatív élményeit ellenpontozta személyiségének értékővő, értéktanúsító nyitottsága és küldetéses elszántsága.

Költészetének morális és poétikai értelemben egyaránt szerves belső rendje van. Félelmen túli tartomány ez.

2. Küldetéses költő volt. Bízott a költészet értelemformáló erejében, hitt abban, hogy „egy élére állított vers sokat tehet”, „a félelmes penge-arzenált / kicsorbíthatja az ÉNEK”. Költői személyisége önmagát a gyalázatos, árulásra és megtevesztésre alapozott kor ellenében is érvényesíteni képes erkölcsi fenomén volt: a szabadság és árulás, a helytállás és gyávaság könyörtelen szembesítője. Nem utólag volt bátor, hanem a „szégyen” idején szóló félreérthetetlen tisztaságú szavaival. Régóta és konok következetességgel keresett „egy fölismerhetetlenre pofozott őszi hónapot”, gyakori motívumává tette októbert, az „ötvenhatosok-hatvannyolcasok / hetvenhatosok nyolcvanegyese / és főleg tömegesen egyesek” igazságát. Ezért írhatta meg a nyolcvanas évek elején és közepén „rendszerelváltó versei”-t.

A hatalom kirúghatta állásából a költőt, megcsonkíthatta könyvét, folyóiratot is szétroncsolhatott reá hivatkozva, de kimondott igazságait nem létezővé tenni már nem lehetett. Nemcsak néhány történelmi jelentőségűvé vált „rendszerelváltó” versével járt ösztönzőn, eszméltetőn előtte a magyarországi és kelet-közép-európai változásoknak, hanem a legújabb időknek is félelem nélküli megítélője volt.

A rendszerelváltás katartikus öröme csak pillanatnyi lehetett Nagy Gáspár költészetében. Rögtön tapasztalnia kellett, hogy a nemzet erkölcsileg nem készült föl a szabadságra. Ez a nemzeti erkölcsi elégtelenség motiválta költészetének legkeserűbb hangjait. A „mosolyelágazás” és a „békebeli kannibálok”, a „magyar abszurd”, a „veterán és ifjabb ejtőernyősök” színváltása idején is rendületlenül teljesítette önként vállalt küldetését, a tények pontos néven nevezését.

3.

Nagy Gáspár történelmi érzékenységgel költői szemlélete létfilozófiai értelemben is kapcsolatos az idővel. A jelenségeket előre és visszafelé is a teljes időben vizsgálja, a létezés idejének mérlegére teszi, nagyobb összefüggések rendjében méri meg. Költészetének egyik fő szövege a tiszta értékekkel kötött szövetség vallomásaiból épül. Ezek az értéktanúsító versek szellemi szövetség dokumentumai. Alaphangjuk többnyire tragikus vagy szomorú, ritkán játékos, de az értékek értelmének bizonyossága mindig áttűnik a fájdalomra is. A keserű játékoság fontos eleme költészetének. „Játékai” miként Szilágyi Domokoséi – „holtsúlyosak”. Költészetén végigvonul az irodalom küldetését, hitelét lejáratni igyekvő, öncélúságát fennen hirdető esztétikai vélekedések és a költészet becsületét megalkuvásokkal beszenyező költői magatartások ironikus-szarkasztikus bírálata.

Okkal és joggal cselekedhette ezt. Kötetei – immanens értékek mellett – annak is dokumentumai, hogy a költészet ma is hatékony ösztönzője lehet az ember, a nemzet erkölcsi-szellemi eszmélkedésének, ma is cselekvés a költői szó, ha esztétikai és erkölcsi érték talál egymásra benne.

Életműve egyértelmű cáfolata annak a téves teóriának, amely a közösségi felelősséget száműzni szeretné a költészetből, s amely ezért szembeállítja egymással a „szabadságelvű” és a „közösségelvű” irodalmat.

Költészetében a szó súlytalansága idején állította vissza a költői szó becsületét azáltal, hogy újra megteremtette az informatív jelentés, a kimondás és a költői kifejezés egységét. A „fel nem ismert” vagy szándékosan elhallgatott igazságok esztétikai súlyú kimondásával folytatta a mi időkben is a műfaj nagy hagyományait. Különleges egyensúlyt tart költői világa: hangvételeben szakrális áhítat és metsző ironia, látásmódjában leleplező analízis és életakarató távlatosság szembesül.

Szembetűnő sajátossága e költészetnek a költői személyiség cselekvő történelmi jelenléte, folyamatos véleménynyilvánítása, amelyet költői, tehát egyetemes érvényre igényt tartó felelősségtudata ösztönzött. A relativizmus és az osztott lírai én korábban ritka tünemény a költői személyiségnek ez a rendíthetetlen értéktudata, nyugalma, a versekből sugárzó szellemi-erkölcsi ereje, belső biztonsága.

Olyan költői személyiség áll előttünk verseiben, aki minden körülmények között magára vette a babits-i intelmet, amely szerint az igazság szellemének ébrentartásáért az írástudók a felelősek. Nagy Gáspár vállalta és teljesítette ezt a legnagyobb küldetést.

Nagy László szavaival mondom: „tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben, ámen”.

Gáspár félelmen túli tartománya. In: Idő(m)értékek, kontextusok. Molnár Szabolcs 65. születésnapjára. Romániai Hungarológiai Társaság – RHT Kiadó, Bukarest – Sepsiszentgyörgy, 2008. 121–124.